

ԷՋՄԻԱԾԻՆ

1966

HA-6898

ՌՆԺԵ
ԻԳ ՏԱՐԻ

Ապրիլ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Դ

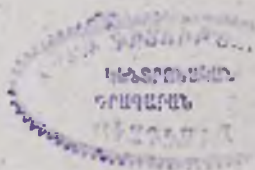
1966

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ—Կյանքի տոներ	էջ 3
Փրկչի հաղափառ և Սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Մայրազույն Պատ- րիարհ և Կաթողիկոս Նորին Սուրբ Օծուքյուն Ս. Ս. Վազգեն Ա Հայրապետի և երով- պիայի կայսր Նորին Վեհափառության Հայրիկ Սեկստիե Ա-ի միջև վերականգնված հե- ռագրերը	5
Փրկչի հաղափառ և Սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Մայրազույն Պատ- րիարհ և Կաթողիկոս Նորին Սուրբ Օծուքյուն Ս. Ս. Վազգեն Ա Հայրապետի և բույր եկեղեցիների ճոզեռ պետերի միջև վերականգնված ողջույնի հեռագրերն ու զրույթները	15
Փրկչի հաղափառ և Սուրբ Հարության տոնի առթիվ Ամենայն Հայոց Մայրազույն Պատ- րիարհ և Կաթողիկոս Նորին Սուրբ Օծուքյուն Ս. Ս. Վազգեն Ա Հայրապետի և եվրոպայի տաճարային Աթոռների ու առաջնորդարանների միջև վերականգնված ողջույնի հեռագրերն ու զրույթները	15
Փրկչի հաղափառ Հարության տոնի առթիվ հայրապետական հանդիսավոր սուրբ պատա- հազ և Բարոզ Մայր Տանգարում	19
ԽՄԲԱԿԻՑ—Սուրբ Թադևոս առաքյալի աջի մասունքի հանձնումը երովպիայի կայսր Նորին Վեհափառության Հայրիկ Սեկստիեին	21
Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ Ո Ւ Մ	24
Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի զահակալության տասնամյակի առթիվ եվերեն Մայր Աթոռին	26
ՎԱՀԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐՅԱՆ—Խոր Վիրապի վանքը և ուխտագնացություն	30
ԻՒ ԱԹԱՅԱՆ—Գրիգոր Նարեկացու «Մայրն այն իշանէր» տաղի ձայնագրության մասին	35
Հ Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ—Կոմիտասին հետ	41
Գ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ—Գրիգոր Տղա	47
Ա. ՔՈՒԼԱՆՅԱՆ—Տրանսիլվանիայի հայերի պայքարը ազգային ինքնուրույնության պահ- պանման համար	51
Պ. ՄՈՒՐԱԿՅԱՆ—Պրոֆ. Լևոն Մելիսեք-Ռեկ	55
ԼՈՒՐԻՆ ԼԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ	61

Է մ ր ա գ ր ո յ ա ն հ ա ս ց ե ն՝

Հ Ա Յ Վ Ա Կ Ա Ն Ս Ս Ռ, Է Ջ Մ Ի Ա Շ Ի Ն

«ԷՋՄԻԱՇԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».

Rédaction de la revue „Etchmiadzine“, Etchmiadzine, Arménie, URSS.

Մայր Աթոս Ս. Էջմիածնի տպարան, 1966 թ.

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՑ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂՈՍՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Կ Յ Ա Ն Ք Ի Տ Ո Ն Ը

Չատիկ է, հավիտենական գարնան և հավերժական կյանքի տունը, բնության վերագարթոնքի և մարդու հոգևոր, քարոյական վերածննդյան տարեդարձը:

Քրիստոնեական Եկեղեցին, ամեն տարի, գարնան, սրտառույզ հավատով, կատարում է իր մեծագույն և համաժողովրդական տունը՝ Քրիստոսի հրաշափառ հարության հիշատակը:

Գարուն է արդեն: Ամեն կողմ բնության գարթոնքի ջերմ շունչն է զգացվում, որ մենաժողովրդական հաղորդում է կյանք ու կենդանություն:

«Որ նորոգեաց գտիեզերս» (Ծարական): Գարնան, կյանքի ուժերի հաղթական պոռթկման հետ, հավատալիոր մարդկությունը բերկրանքով է դիմավորում Չատիկը, Փրկչի հրաշափառ, Սուրբ Հարության տունը:

«Այսօր յարեալ ի մեռելոց
Փեսայն անմահ և երկնաւոր.
Քեզ աւետիք խնդրեան,
Հարսն ի յերկրէ Եկեղեցի»:

(Ծարական)

Չատիկը, սակայն, բնության տուն չէ միայն Եկեղեցու համար, այլ նաև կյանքի, սիրո և հավատի տուն:

Եկեղեցին գեղեցկորեն ներդաշնակել է բնական և հոգեկան կյանքի ուժերի վերագարթոնքի, հարության գաղափարները. երբ բնությունը լցվում է նորոգված կյանքի զվարթ խայտանքով, մարդն էլ բերկրում է հոգեկան նորոգության սուրբ հրճվանքով:

Փրկչի հարության պատմական եղելությունը, ըստ Ավետարանի, հանդիսացավ հուսալի սկիզբը մարդու հոգևոր և քարոյական վերածննդյան, հավիտենական կյանքի ուրախության: Քրիստոսի հարության ավետիքով և հավատով վերակենդանացավ հին աշխարհը և կյանքը նոր արժեք ստացավ մարդու համար:

Աշխարհին և մարդկության քարոզված քրիստոնեության մեծագույն բարիքներից մեկը հարության հավատն է, որը մի նոր կյանքի և կենդանի գաղափարախոսության սկիզբը հանդիսացավ մարդկային կյանքի և մտածողության պատմության մեջ:

Չատիկը կյանքի ուժերի հաղթանակն է աշխարհի մահացուցիչ խավար ուժերի վրա, սիրո հաղթությունը՝ ատելության, չարիքի վրա: Եկեղեցին հավատում է Քրիստոսի հարության, ուրեմն և կյանքի հաղթանակին: Կյանքի սերը պարտության է մատնում մահվան ուժը, չարիքի զորությունը:

Դարեր շարունակ մահը, որպես անպարտելի բռնավոր, անխնա հարվածել է մարդկությանը, ծանր մղձավանջի մեջ ճնշել կյանքի ուժերի վրա, տիրել մարդկային մտքին ու զգացումներին: Մարդը միշտ թույլ և անզոր է զգացել իրեն մահվան առաջ:

Քրիստոսն էլ գերծ չմնաց մահվան պատճառած դառնությունից:

Բայց և Քրիստոս միայն հաղթեց մահվան իր կյանքով և սիրով, տիրեց կյանքին և ցույց տվեց, որ գերեզմանից այն կողմ էլ կյանք կա, անմահություն կա և Ինքն է տերը կյանքի և մահվան:

Արդարև, քրիստոնյա մտածողության համար, գերեզմանով չի վերջանում կյանքը: Եթե այդպես լիներ, չէր արժի ապրել «այս վշտի և ցալի հովտում»: Մի՞թե գերեզմանով են վերջանում մարդու ստեղծագործող միտքը, նրա բոցավառ սերը, հույսը, երագներն ու ձգտումները:

Գերեզմանը քրիստոնյա մարդու համար ունայնության փոս չէ, այլ նոր կյանքի, հավերժական կյանքի նախադուռ, մի լուսամուտ, մի անցք՝ բացված անմահության, հավերժության վրա:

Որքա՞ն մխիթարական, սփոփարար է հարության գաղափարը տառապող մարդկության համար:

Մի՛ լալք, զի խնդրէք զկենդանին ընդ մեռեալս:

Կյանքում կա՞ սրանից ավելի սրտապնդիչ, սփոփարար մխիթարություն բոլոր նրանց համար, որոնք վաղաժամ հողին են հանձնել իրենց սիրելիներին, իրենց երագներն ու հոգու թոփալները:

Արդարև, ըստ մեր հավատի ու փորձառության, «մեռեալք յառնեն»: Քրիստոսի հարությունը հեքիաթ կամ այլաբանություն չէ, այլ ապրված կյանք և իրականություն: Պատուված է մահվան վարագույրը և իրար են շաղկապված ընդմիջտ կյանքն ու հավերժությունը, ժամանակավորն ու հավիտենականը: Երկրալիք այս կյանքը գրավականն է անմահության, հարության:

Քրիստոսի հրաշափառ հարության հավատը ոչ միայն լրումն է փրկագործության խորհրդի, այլ նաև հիմնաքարը քրիստոնեական Եկեղեցու կյանքի:

Հեթանոսաց մեծ առաքյալը Պողոս այսպես սուր, վճռական է դնում հարցը. «Եթե Քրիստոս չիցէ յարուցեալ, ընդունայն է քաղաքութիւնն մեր, ընդունայն են և հաւատքն մեր, և գտանիցիմք սուտ վկայք Աստուծոյ» (Ա. Կորնթ. ԺԵ 14):

Քրիստոսի հարության ճշմարիտ վկայությունը Քրիստոնեական Եկեղեցու երկհազարամյա կյանքի և գործունեության փաստն է և այդ հավատից սնված քրիստոնեական քաղաքակրթությունը:

Քրիստոսի հարության ամենաջերմ հավատացողներից մեկն եղավ նաև մեր ժողո-

վուրդը: Նա ոչ միայն վկայեց Փրկչի հարությունը, այլ ապրեց մահավանդ հարության այդ վկայությունը իր նահատակությամբ. «Զչարչարանս Քրիստոսի ի մարմնի իմում կրեմ» (Գաղատ. Զ 17):

«Հայ ժողովուրդը, — ասում է Վեհափառ Հայրապետն Իր զատկական քարոզում, — իր բազմադարյան սլաոմությամբ և իր թողած ժառանգությամբ, կենդանի վկայություն մը եղավ Քրիստոսի հարության ու Անոր հավիտենական կենդանության»:

Մեր ժողովուրդը խաչի և մահվան նախադրմանից անցավ, հասնելու համար իր հարության այգաբացին, որովհետև հալաւաց հարության ճշմարտության. «Յոյս նոցա լի է անմահութեամբ»:

Դարերի ընթացքում շատ է չարչարվել, նահատակվել հայ ժողովուրդը:

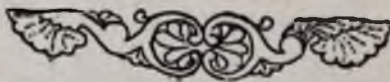
Հաճախ մեր հայրենի հողը դարձել է մեր ժողովրդի գերեզմանոցը, ինչպես 1915 թվականի ապրիլյան եղեռնի օրերին: Բայց մեր ժողովուրդը միշտ գիտեցել է խաչի և Գողգոթայի իր կյանքը պսակել հարության սրտառուչ հավատով և վերածննդամբ: Նա Փրկչի մահն հարություն է սուել վճռական կամքով և մահվան դաշտը վերածել հավիտենական կյանքի կանաչ դաշտերի. «Եմուտ ի նոսա շունչն, եղեն կենդանիք և կանգնեցան կացին ի վերայ ոտից իրեանց ժողովուրդ բազում յոյժ յոյժ» (Եզեկ. ԼԷ 10):

Մեր ժողովրդի կյանքի գարունն է այսօր, հարության այգաբացը:

Քրիստոսի հարության հավատի ու հրաշքի մեջ աճած ու պայծառակերպված, երեկվա մեր նահատակ ժողովուրդն այսօր, իր հայրենի հողի վրա, վառել է իր հավերժական կյանքի խարույկը, տեղ է դարձել իր հողին ու ճակատագրին, և նոր կյանքի ապահով ու խաղաղ պայմաններում, Վեհափառ Հայրապետի քարոզի ճշմարիտ բնորոշմամբ, դարձել է իր Եկեղեցիով, իր մշակույթով, «ոգեկան առաքելություն մը կրող ու կենսագործող առաջադեմ ազգություններն մին»:

«Փառք հրաշափառ յարութեան քո, Տէր»:

Եվ առավել փառք հրաշափառ հարության քո, Եկեղեցի՛ Հայաստանյայց և ազգ իմ սիրելի, ժողովուրդ հայոց:

ՓՐԿԶԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌԻ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ
ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ
ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. Վ Ա Զ Գ Ե Ն Ա ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ԵՎ ԵԹՈՎՊԻԱՅԻ ԿԱՅՍՐ ՆՈՐԻՆ
ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹՅԱՆ Հ Ա Յ Լ Ե Ս Ե Լ Ա Ս Ի Ե Ա-Ի
ՄԻՋԵՎ ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ ՀԵՌԱԳՐԵՐԸ

ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹՅՈՒՆ
Հ Ա Յ Լ Ե Ս Ե Լ Ա Ս Ի Ե Ա-ԻՆ

Ա Դ Դ Ի Ս-Ա Բ Ե Բ Ա

«Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»:

Հայ Եկեղեցու անունից շնորհավորում ենք Ձերդ Վեհափառության
Ս. Հարության ավետիսով, մաղթելով Ձեզ երկար, խաղաղ տարիներ՝ իբրև
սուրբ հավատի պաշտպան, ի փառս Եթովպիայի և համայն քրիստոնեության:
Հարգալիր ողջույններ Ձերդ Վեհափառության Ս. Էջմիածնից և Մեր
սրտի խորքից:

Վ Ա Զ Գ Ե Ն Ա

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. Է Զ Մ Ի Ա Ծ Ի Ն

*

ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ Վ Ա Զ Գ Ե Ն Ա
ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Է Զ Մ Ի Ա Ծ Ի Ն

Ձերդ Սրբության հայտնում ենք Մեր անկեղծ շնորհակալությունները
Ջատկի առթիվ Ձեր հղած օրհնությանց, ողջույնների և բարեմաղթությունների
համար: Ձերմոլորեն փոխադարձում ենք Ձեր բարեմաղթությունները:

Հ Ա Յ Լ Ե Ս Ե Լ Ա Ս Ի Ե

ԿԱՅՍՐ ԵԹՈՎՊԻԱՅԻ

Ա Դ Դ Ի Ս-Ա Բ Ե Բ Ա

ԹՐԿԶԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌԻ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ
 ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ
 ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ
 Տ. Տ. Վ Ա Ջ Գ Ե Ն Ա ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
 ԵՎ ԲՈՒՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՀՈԳԵՎՈՐ ՊԵՏԵՐԻ ՄԻՋԵՎ
 ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ՀԵՌԱԳՐԵՐՆ ՌԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հոռմեական Կաթողիկ Եկեղեցու Քահանայապետ Նորին Սրբություն
 Տ. Տ. ՊԱՎՂՈՍ Զ ՊԱՊԻՆ (Հոռմ),
 Կոստանդնուպոլսի Հունաց Տիեզերական Պատրիարք Նորին Սրբություն
 ԱԹԵՆԱԳՈՐԱՍԻՆ (Ստամբուլ),
 Մոսկվայի և Համայն Ռուսաստանի Պատրիարք Նորին Սրբություն
 ԱԼԵՔՍԻՆ (Մոսկվա),
 Ալեքսանդրիայի և Համայն Աֆրիկայի Պատրիարք Նորին Սրբություն
 ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ Բ-ին (Ալեքսանդրիա),
 Ղպտի Ուղղափառ Եկեղեցու Պատրիարք Նորին Սրբություն
 Աբունա ԿՅՈՒՐԵՂ Զ-ին (Ալեքսանդրիա),
 Երուսաղեմի Հունաց Պատրիարք Նորին Սրբություն
 ԲԵՆԵԴԻԿՏՈՍԻՆ (Երուսաղեմ),
 Ալեքսանդրիայի և Երուսաղեմի Պատրիարք Նորին Սրբություն
 ՄԱՔՍԵՄՈՍ Գ-ին (Կահիրե),
 Ամսիոքի և Համայն Արևելքի Պատրիարք Նորին Սրբություն
 ԹԵՈԴՈՍԻՈՍ Զ-ին (Դամասկոս),
 Սիրիական Օրթոդոքս Եկեղեցու և Համայն Արևելքի Պատրիարք Նորին
 Սրբություն ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՀԱԿՈԲ Բ-ին (Դամասկոս),
 Համայն Եթովպիայի Պատրիարք Նորին Սրբություն
 ԲԱՍԻԼԻՈՍԻՆ (Ադդիս-Աբեբա),
 Հնդկաստանի և Արևելքի Մայաբար Եկեղեցու Կաթողիկոս Նորին
 Սրբություն ՏԻՄՈԹԵՈՍԻՆ (Կերալա),
 Համայն Վրաց Պատրիարք-Կաթողիկոս Նորին Սրբություն
 ԵՓՐԵՄ Բ-ին (Թբիլիսի),

Ռումեն Օրթոդոքս Եկեղեցու Պատրիարք Նորին Սրբություն
Ժ Ո Ւ Ս Տ Ի Ն Ի Ա Ն Ի Ն (Բուխարեստ),
Բուլղար Օրթոդոքս Եկեղեցու Պատրիարք Նորին Սրբություն
Կ Ի Ր Ի Լ Ի Ն (Սոֆիա),
Լիթանանի Մարոնիտ Պատրիարք Նորին Սրբություն
Պ Ո Լ-Պ Ի Ե Ռ Մ Ե Ո Ի Ծ Ի Ի Ն (Բեյրութ),
Քենտրբերիի Արքեպիսկոպոս, Համայն Անգլիայի Եպիսկոպոսապետ և
Միտրոպոլիտ Նորին Սրբություն դոկտ. Մ Ա Յ Զ Լ Ռ Ե Մ Զ Ի Ի Ն (Լոնդոն),
Աթենքի և Համայն Հելլադայի Միտրոպոլիտ Նորին Սրբություն
Խ Ր Ի Ս Ո Ս Տ Ո Մ Ո Ս Ի Ն (Աթենք),
Սերբիայի և Համայն Հարավսլավիայի Պատրիարք Նորին Սրբություն
Հ Ե Ր Մ Ա Ն Ի Ն (Բելգրադ),
Հայ Կաթողիկե Եկեղեցու Պատրիարք Նորին Ամենապատվություն
Ի Գ Ն Ա Տ Ի Ո Ս Պ Ե Տ Ր Ո Ս Պ Ա Թ Ա Ն Յ Ա Ն Ի Ն (Բեյրութ),
Կիպրոսի Արքեպիսկոպոս Նորին Սրբություն
Մ Ա Կ Ա Ր Ի Ո Ս Ի Ն (Նիկոզիա),
Նորին Ամենապատվություն Կարդինալ Ա Ղ Ա Զ Ա Ն Յ Ա Ն Ի Ն (Վատիկան),
Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի ընդհանուր քարաուղար
դոկտ. Վ Ի Լ Յ Ա Մ Վ Ի Ս Ս Ե Ր 'Գ Հ Ո Ի Ֆ Տ Ի Ն (Ժնև),
Արևմտյան Նյու-Յորքի Եպիսկոպոսական Եկեղեցու Առաջնորդ
Լ Ո Ր Ի Ս Տ Ո Ն Լ Ե Վ Ի Ն Գ Ս Տ Ո Ն Ս Բ Ե Յ Ֆ Ի Ն (Նյու-Յորք),
Լատվիական ՍՍՌ Ավետարանական-Լուծարական Եկեղեցու Արքեպիսկոպոս
Նորին Սրբազնություն Գ Ո Ւ Ս Տ Ա Վ Տ Ո Ի Ր Ս Ի Ն (Ռիգա),
Էստոնական ՍՍՌ Ավետարանական-Լուծարական Եկեղեցու Արքեպիսկոպոս
Նորին Սրբազնություն Յ Ա Ն Կ Ի Յ Վ Ի Տ Ի Ն (Տալլին),
Չեխոսլովակյան Եկեղեցու Պատրիարք Նորին Սրբություն
դոկտ. Մ Ի Ր Ո Ս Լ Ա Վ Ն Ո Վ Ա Կ Ի Ն (Պրագա),
Միջին Արևելքի Հայ Ավետարանական Եկեղեցիների միության նախագահ
Վերապատվելի Հ. Ա Հ Ա Ր Ո Ն Յ Ա Ն Ի Ն (Բեյրութ),
Ֆրանչիսկյան միաբանության Կուստոդ
Հ. Լ Ի Ն Ո Ւ Ս Կ Ո Պ Պ Ի Ե Լ Լ Ի Ի Ն (Երուսաղեմ),
ԱՄՆ-ում Քրիստոսի Եկեղեցիների Ազգային Խորհրդի նախագահ
Գերարծանապատիվ Հայր Ռ Ո Ւ Բ Ե Ն Մ Յ Ո Ւ Լ Լ Ե Ր Ի Ն (Նյու-Յորք),
Մոնակոյի Եպիսկոպոս Գերաշնորհ Ծ Ա Ռ Լ Ռ Յ Ո Ւ Պ Ի Ն (Մոնակո),
Մխիթարյան ուխտի Աբբահայր Գերհարգելի Հայր
Հ Մ Ա Յ Ա Կ Վ արդապետ Կ Ե Տ Ի Կ Յ Ա Ն Ի Ն (Վենետիկ),
Մխիթարյան ուխտի Աբբահայր Գերապաշտ Հայր
Մ Ե Ս Ր Ո Պ Վ արդապետ Հ Ա Պ Ո Զ Յ Ա Ն Ի Ն (Վիեննա):

*

«Քրիստոս յարեմա ի մեռելոց»:

Մեր սիրտը լեցուն Փրկչի լուսափայլ հարության ուրախությամբ, Հայ Առաքելական Եկեղեցվո առնուով կողջունենք Ձեզ և Ձեր մեծ Եկեղեցին, Մեր աղոթքը միացնելով Ձեր աղոթքներուն, որ Քրիստոսի հարության լույսը առա-տապես ճառագայթե աշխարհի վրա և բոլոր եկեղեցիներն ու ժողովուրդները գտնեն ճանապարհը ճշմարտության, արդարության և խաղաղության:

Ձերմապես կմաղթենք նաև, որ Տերը պարգևե Ձեզ լիակատար առող-ջություն և զորավիզ լինի. Ձեզ, որպեսզի շարունակեք Ձեր սուրբ առաքելու-թյունը՝ ի մխիթարություն մեր օրերու մարդկության:

Մնամք հարգալից սիրով Ձեր եղբայրը ի Քրիստոս՝

Վ Ա Զ Գ Ե Ն Ա

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

*

Ի քրիստոս սիրով միացած, երբ մի անգամ ևս միասին տոնում ենք Նրա հաղթական հարությունը, ջերմորեն ողջունում ենք Ձերդ սիրեցյալ Սրբությանը, բարեմաղթելով Ձեզ, Ձեր հոգևորականության և հավատացյալների զատական սուրբ օրհնություններ:

ԱԹԵՆԱԳՈՐԱՍ

ՍՏԱՄԲՈՒԼ

Տիեզերական Պատրիարք Հունաց

*

«Քրիստոս յարեմու ի մեռելոց»:

Քրիստոսի հարության լուսավոր և ուրախալի տոնի առթիվ, քրիստոսավանդ սիրով ողջունում են Ձերդ Սրբության եղբայրական ողջագործամբ ու բերկրանքով արտագին մաղթում, որ հարուցյալ Աստվածը միշտ Իր հովանին տարածի մեր եղբայրական սիրո ու համագործակցության վրա և օրհնի այն գործը, որին կոչված ենք ծառայելու Իր հրամանով:

Հայցելով Ձեր սուրբ աղոթքները, մնամ Ձերդ Սրբության նվիրված ի Քրիստոս,

ԱԼԵԿՍԻ

ՄՈՍԿՎԱ

Պատրիարք Մոսկվայի և համայն Ռուսաստանի

*

«Քրիստոս յարեմու ի մեռելոց»:

«Արդարև, յարեալ Տերն ի մեռելոց»:

Փրկչի հարության ավետիսը լցնում է մեր սրտերը բերկրանքով, սիրով և հավատով:

Աստուծո մասնավոր արտոնության շնորհիվ, մենք ծառայում ենք Նրան այն սրբազան վայրերում, ուր Նա պատարագվեց մեր փրկության համար, և տոնում ենք Ջատիկը հազարավոր բարեպաշտ ուխտավորների հետ, որոնք Ավագ շաբթվա մեջ լցրել են Երուսաղեմ սուրբ քաղաքը:

Ս. Հարության Տաճարից մեր խոնարհ աղոթքներն ենք վերադառնում աշխարհի խաղաղության, քրիստոնեական եկեղեցիների համագործակցության և բոլորի միության համար:

Թող հարուցյալ Փրկիչը օրհնի մեզ բոլորիս Իր հարության շնորհներով և գորացնի Իր Եկեղեցու Գլուխներին՝ գործելու Իր փառքի համար:

Ջերմորեն փոխադարձում ենք Ձեր զատական շնորհավորանքները և մնում ենք լավագույն բարեմաղթություններով Ձեր եղբայրն ի Քրիստոս,

ԲԵՆԵՏԻԿՏՈՍ

ԵՐՈՒՍԱԼԵՄ

Հույն Օրթոդոքս Պատրիարք Երուսաղեմի

*

Օրհնյալ լինի Աստված, Հայրը մեր Տիրոջ՝ Հիսուս Քրիստոսի և Հայրը ամենայն մխիթարությանց, որը մեզ բերեց ուրախությունը Ձերդ Սրբությունից նամակ ստանալու: Եվ այս նամակը հասնում է մեզ Ջատիկական տոների առթիվ, բերելով մեզ այն բարեմաղթությունները, որ անում է Ձերդ Սրբությունը, որպեսզի Քրիստոսի հարության լույսը փայլի աշխարհի և եկեղեցիների վրա, որպեսզի մարդիկ գտնեն ճշմարտությունը, արդարությունն ու խաղաղությունը:

Այս փաստաթուղթը, իր ազնիվ կեցվածքով և իր արտահայտած զգացմունքների վեհությամբ, մեզ համար պատմական դեպք է, նշանակելով շփման սկզբնավորությունը—կամ վերսկսումը—մեր երկու եկեղեցիների միջև: Ծշմարիտ է, որ մենք բարեկամական փոխհարաբերություններ ենք պահպանում Կիլիկիայի հայոց Կաթողիկոսության և Երուսաղեմի հայոց Պատրիարքության հետ, բայց սա առաջին անգամն է, երբ Ամենայն Հայոց Գերագույն Կաթողիկոսը թղթակցության մեջ է մտնում մեզ հետ: Սա վստահաբար էկու-

մեզիկ սքանչելի շարժման հետևանքն է, մեր ժամանակներում երևան եկած Ս. Հոգու կողմից, վերջապես մերձեցնելու համար բաժանյալ քրիստոնյաներին: Սիրո այս փոխադարձ բացումը մի պարզն է, որ, շնորհիվ Աստուծո, կաճի և ի վերջո մեզ բոլորիս կամբողջացնի Միության մեջ, ի՛նչպես, ե՛րբ և ի՛նչ միջոցներով որ Աստված այդ կկամենա:

Այդթում ենք մեղքին և մահվան հաղթահարող Տիրոջ, որպեսզի Ձերդ Սրբության, Ձեր նվիրապետության, Ձեր հոգևորականության և Ձեր քաջ հավատացյալների սրտերը լցնի ուրախության, լույսի և ուժի շնորհներով, որոնք բխում են Փրկչի փառապանծ Ս. Գերեզմանից:

Սիրալիր հարգանքներով և եղբայրական սիրով, ի Քրիստոս նվիրյալ Ձեր եղբայրը,

ՄԱՔՍԻՄՈՍ Գ.

Պատրիարք Անտիոքի և համայն Արևելքի,
Աղեքսանդրիայի և Երուսաղեմի,
Կարդինալ Ս. Եկեղեցու

ԿԱՀԻՐԵ

*

«Քրիստոս յարեմա ի մեռելոց»:

Այս ուրախ առիթով, որը թանկ է յուրաքանչյուր քրիստոնյայի սրտին, ողջունում և շնորհավորում ենք Ձերդ Ս. Օծության, անկեղծորեն մաղթելով Ձեզ արևշատություն, Ձեր Եկեղեցու հոգևոր դասուն և աստվածաւալաշտ հաշ մոլորվորին խաղաղություն, բարօրություն:

Եղբայրական սիրով ի հարուցյալ Քրիստոս,

ԹԷՈՂՈՍԻՈՍ Զ.

ԴԱՄԱՍԿՈՍ

Պատրիարք Անտիոքի և համայն Արևելքի

*

Սրտանց ողջունում և շնորհավորում ենք Ձերդ Սրբության մեծ տոնի առթիվ, երբ Փրկիչը հարյալ ի մեռելոց, հաղթեց մահվան և Իր իշխանությունը սփռեց համայն մարդկության վրա: Մեր Փրկչի հարության շնորհներով, ազատվեցինք սատանայի և մեղքի լծից և որդեգրվեցինք Նրա աստվածային թագավորության մեջ: Քրիստոսի Հարության տոնը հիշեցնում է մեր վերջնական փրկությունը, երբ Նրա երկրորդ գալստյամբ բոլոր հավատացյալները ժառանգելու են երկնային թագավորության փառքը, անվախճան ուրախությամբ:

Ձերդ ի Քրիստոս,

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՀԱԿՈԲ Գ.

ԴԱՄԱՍԿՈՍ

Պատրիարք Անտիոքի և համայն Արևելքի

*

Մենք և մեր Եկեղեցու Ս. Սինողը սիրով ողջունում և շնորհավորում ենք Ձեզ Քրիստոսի սուրբ հարության տոնի առթիվ:

«Քրիստոս յարեմա ի մեռելոց»:

Այդթում ենք առ Աստված, որ գորանան Ձեր հոգեկան և մարմնական ուժերը, որպեսզի կարողանաք շարունակել Ձեր թագմաբեղուն գործունեությունը Հայ Եկեղեցու պայծառության և հոգիների շինության համար:

«Օրհնեմալ է յարութիւնն Քրիստոսի»:

Հանձնելով Մեզ և մեր հավատացյալ հոտը Ձերդ Սրբության աղոթքներին, մնում ենք հարգանք, ջերմագին սիրով և աստվածային ուղորմությամբ եղբայր ի Քրիստոս,

ԵՓՐԵՄ Բ.

ԹԲԻԼԻՍԻ

Պատրիարք-Կաթողիկոս համայն Վրաստանի

*

«Արդարև Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց: Ալէլուիա»:

Քրիստոնյաների այս հաղթական ավետիսը արձագանքում է դարերի միջով: Այս տարի Արևելքի և Արևմուտքի եկեղեցիները միասին են տոնում Զատիկը, և ուրախալի այս դեպքը սրտագին է հնչում, քանի որ բոլորս համատեղ ենք աղոթում Տիրոջ:

Մենք բոլորս, կաթոլիկ և առաքելական եկեղեցիներս, առաքելությամբ, որպես կենդանի խորհրդանշան մեր Փրկչի մահվան և հարության, պատկանում ենք Քրիստոսին:

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց, առաջին պտուղն մեռելոց»:

Ս. Պողոս առաքյալի այս խոսքերը կազմում են Զատիկի օրվա անգլիական պատարագի մասը և գեղեցկորեն բացատրում, թե ինչո՞ւ եկեղեցական սովորույթը մեծարում է այսօրն ավելի քան մյուս օրերը: Քրիստոս հաղթեց մահվան և Նա երբեք չի կարող մահանալ նորից: Նրա հարությունը գրավականն է մեր անձնական հարության:

Թո՛ղ ամենակարողն Աստված օրհնի Ձեզ, սիրելի՛ Եղբայր, և թո՛ղ Ձեր բոլոր հոգևորականները և հավատացյալ ժողովուրդը ուժ ստանան Քրիստոսի հարությամբ:

Եղբայրական սիրով և շնորհալորանքներով, Ձեզ սիրող եղբայրն ի Քրիստոս,

ՄԱՅՔԼ ՌԵՄՋԻ

Արքեպիսկոպոս Քենտրբերիի,

ԼՈՆԴՈՆ

Եպիսկոպոսապետ և Միտրոպոլիտ համայն Անգլիայի

*

Ջերմապես հղում ենք Ձերդ Սրբության մեր եղբայրական շնորհալորանքները մեր Տիրոջ Հարության տոնի առթիվ և մեր հոգին սուրբ ուրախությամբ լի, սրտեռանդն ավետում ենք:

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»:

ԺՈՒՍՏԻՆԻԱՆ

ԲՈՒՆԱՐԵՍ

Պատրիարք Ռումինիայի

*

Ողջագործում եմ Ձեզ մեծ սիրով և ամբողջ սրտով շնորհավորում եմ գոչելով:

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»:

Հարություն առնելով մեռյալներից, մեր Փրկիչը Իր վրա վերցրեց աշխարհի մեղքերը, մեզ արդարացրեց, հաշտեցրեց մեզ Աստուծո հետ և վերացրեց բաժանումը մարդկանց միջև:

Ջերմեռանդ կերպով աղոթենք առ հարուցյալ Քրիստոս՝ լուսավորելու ճշմարտությամբ բոլորին, որպեսզի հաճությունն ու խաղաղությունը տիրեն համայն աշխարհում, ի փառս Աստուծո և հուրախություն մարդկանց:

Հայցելով Աստուծուց Ձերդ Սրբության համար ուժ և առողջություն, մնում ենք կարոտ Ձեր աղոթքներին և միշտ հավատարիմ Ձեզ,

ԿԻՐԻԼ

ՍՈՖԻԱ

Պատրիարք Բուլղարիայի

*

Քրիստոսի հարության լուսապայծառ տոնի առթիվ, խնդությամբ լեցուն սրտով դիմում ենք Ձերդ Սրբության, շնորհավորելու և գոչելու:

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»:

Թո՛ղ հարության ուրախ ավետիսը համակի ու լիացնի Հայաստանյայց քույր Եկեղեցու հոգևոր դասի և համայն հավատացյալների սրտերը ու գորացնի մեր բոլորի հավատն ու նվիրումը հարուցյալ Քրիստոսի հանդեպ:

ՅՈՒՆԿՏՈՒՆ

վկայվող տուճ մէջ դ պոխուսմը անգը յպհիմք մէջ Խոնումոյ անգըցմանը յվմոգ
-ուիտոռ դ անգըցմոխուր պոխուսումնաւ դ անգըրուսոնն սվո դ անգըճուսնո
ւնոսըրմըճ մէջ ճըդ րուսոնոյսում Դանըոնմոյ րոհումումնը Կկոյոնմը

*

Նախադասարանական ժամկետում

എ ില പ ണ മ ള

ՀԱՅԳՆՈՒՄՆԸ ԾԳ ՈՍՍՏՁԸ ՈՍԿՏՈՐԻԱԿԸ

՝Նվիրվածությունը յոթնամյակի ստիպում է
 -չլի նվազ ժամերը իսկ «Նվիրվածությունը» վերաբերյալ և վերաբերյալ ղ մեղքը
 -ևս մեր սակի ղնված յոթնամյակի կրկնվում է, որի ստիպում է, «ձեռք»

៖ ធានាប្រសិទ្ធភាព

-յո տար ևճ ունն 'ննկն րհոմմեկոյո ր նրմեմեկն ևճ րկնոյ
-ճ ր ր կնկնմո րմո տնկո ճնկնկն իստոն ր ճոմեմոմոյն

Եվ զի նախորդ տարիներին հայտնաբերվել էր մեծ քանակությամբ «հեղուկ» գումար, որը կարող էր օգտագործվել բացառապես այնպիսի նպատակներով, որոնց հետևանքով պետությունը կհասնար իր ֆինանսական անվտանգության։

:ပါးယုဂ်သျှမ်း

-Ատր ցւիզիյոյ դ անդրյաւսւսմանիւոյմանը՝ մէր յոկոմումնաւ վնգհ ւսնիւոյ
ժոյնուսի՝ իվսւս ւսնիւստ յոկոկստոն մս 'Է մոմւսւսոմմս ցրտ վսմը

*

վտանգի շրջանում և վաղվա հաշտության

ප්‍ර. ෧෧. ෧෧

ՈՍՏՈՍՈՍՈՎՅԱՆ

៖ ឈប់ស្ទើរ ប្រហែល

- ուժի ուսով՝ մեր ճոհադուր ժողովրդի շահերը պաշտպանելու և իրենց զորքերը դրա համար պատրաստելու համար։

*

ԻՆՏԵԼԵԿՏԱԿԱՆ ՄԱՐԿԱՆԵՐԻ ԴՐՈՒՄԸ

ש. ה. ח. י.

ԻՊՆՍՆԱՅԻՆ ԽՈՐՀԱՆՔԻ ՄԱՍԸ

‘Լոմակիյ ցոխեւածմո ձմեռ իսմփո Լեւոնոստոպմե:

«Վրաստանի քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ»

[illegible]

։ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՆԱԳԵՐՈՒՄԻՆ ԵՄԻՍԿԱՆՈՒՄԻՆ Դ ԱԶՈՒՆՈՒՄԻՆ

ճյուղակմուղ 'ամլի վսիկզ անգլյոտետտոռ ուղ, անգլոմոտտո դ անգնամմ, ևոյոտյ
եզլո ցոսելուպոկոտսմոռ ցոեոմմո դլոմ 'չ ցյոկոկոմմե վմյոռլ ցոկոռքմզի
-ոտյ ցոմվո Հո անոյոտելոտյ զյոռոտտոլի զոմոտտ փոսով՝ ղոչ ցոկոյոռլ

«Ճակատը և լողման ուսուցիչ»

:ክሃሪህ

վկայատուրությունները և փաստաթղթերը, որոնք համապատասխանում են հետևյալին:

*

վազմեցն ղ րհուրու ժմովստու,

၆၇၂၆၇၄၄

ՀՊՈՍԳՇ

ՆԱԾԱՆԵԼՈՒԹՅԱՆ ԴԱՏԱՌԱՎԱԾՔ Վ ՄԻՄՃԱՆՂ
 ՆԳԾ ԽՆԿԻՍ ԺՊԳ ԴԱՅՐԻՆ ԴՊՎԱԾՅՈՒՄ ԺՄԱՌ ՍԳԾ ՄԵՐՈՒ ՍԳՐ ԽԱՆՁՄԵՐՈՒ
 :ՊՐՈՖԵՍՈՐԱԼ ՆԱԳԾ ԼԵԿՍԻՆԻՅԱ ԽԱՎԻ ՊՐՈԽՈՒՄՈՒՄՆԵՂ ԺՊԻՍ ԽՈՒՍ

*

Երկնքի և երկրի Արարիչը, մեր փրկության համար մարդացած և խաչված Փրկիչը, երրորդ օրը հարություն առնելով, սկիզբը դրեց բոլոր մարուկանց հարության:

Փրկչի հարությամբ վերջ տրվեց դժոխքի թագավորությանը, մահը մահացավ և մարդկությունը կոչվեց հավիտենական կյանքի:

«Որպես Ադաման մեռնեքիմ մեռանիմ, նույնպես և Քրիստոսի ամենեքիմ կենդանացիմ» (Ա. Կորնթ. ԺԵ 22):

Երկինք և երկիր ուրախության մեջ են, հրեշտակները և մարդիկ ողջունում են Տիրոջ հրաշափառ հարությունը:

Մենք ևս նույնպիսի ուրախությամբ և տոնականորեն տրամադրված մտածումներով ողջունում ենք Ձերդ սիրեցյալ Սրբությանը և ավետում.

«Քրիստոս յարենալ ի մեռելոց»:

Ամբողջ սրտով աղթում ենք Ձեր քաջատոգչության համար, որպեսզի բարձրյալն Աստված հոգեպես և մարմնապես զորացնի Ձեզ Հայաստանյայց Ս. Եկեղեցու առաքելության և պաշտոության նվիրված Ձեր աստվածահաճո աշխատանքներում:

Մնամ միշտ Ձերդ Սրբության եղբայր ի Քրիստոս,

Ն Ի Կ Ո Ջ Ի Ա

ՄԱԿԱՐԻՈՍ
Արքեպիսկոպոս Կիպրոսի

*

Թո՛ղ Ջատիկի տոնի ուրախությունը լինի Ձեր և Ձեր բոլոր հավատացյալ ժողովրդի հետ:

ՎԻՍՍԵՐ Դ. ՀՈՒՖՏ

Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի
ընդհանուր քարտուղար

Ժ Ը Ն Ե Վ

*

Երբ այս տարի ամբողջ քրիստոնյա աշխարհը՝ Արևելքը և Արևմուտքը միասին տոնում են մեր հաղթական Տիրոջ հրաշափառ Հարության տոնը, այս ուրախ առիթով շնորհավորում ենք Ձերդ Սրբությանը, հանուն Եպիսկոպոսական Եկեղեցու:

Ջատիկը մեզ համար մշանակում է, որ մենք ազատվել ենք մեր վաղեմի թշնամուց:

Քրիստոսի Հարության տոնը նույնպես մեր հաղթանակն է: Այս օրերին, երբ չար մարդիկ հանդգնում են տապալել Աստուծո թագավորությունը, քրիստոնյա ժողովուրդը իր Տիրոջ հարությամբ ցույց է տալիս իր միասնությունը: Մինչ քրիստոնեությունը միասնաբար տոնում է Հարության տոնը, մենք հրավիրում ենք Ձերդ Սրբությանը միանալու մեր աղոթքներին, որպեսզի հարուցյալ Փրկչի խաղաղ իշխանությունը թագավորի ամբողջ աշխարհում:

Ձերդ Սրբության առողջության և Ձեր Եկեղեցու ու Ձեր ժողովրդի բարօրության լավագույն ցանկություններով աղոթող,

ԼՈՐԻՍՏՈՆ ԼԵՎԻՆԳՍՏՈՆ ՍՔԵՅՅ

Ն Յ ՈՒ-Յ ՈՐ Գ

Արևմտյան Նյու-Յորքի եպիսկոպոս

*

«Քրիստոս յարենալ ի մեռելոց»:

Խնդրում են Ձերդ Սրբության ընդունել իմ ջերմագին ողջունները Քրիստոսի հարության լուսապայծառ տոնի առթիվ:

Քրիստոսի հաղթանակը մահվան հանդեպ՝ հավերժական լույսի հաղթանակն է խավարի դեմ: Հավերժական կյանքի նկատմամբ բոլոր քրիստոնյաների ունեցած հույսն է այն:

-յիւստ մաս, ևս կրթած 'Յըր վնգյալմոնտարիոյ մըր, ղ մըր, ղ կնվլ մնգՏ Լոնրաւ
-ոյ ևս 'րաթւսւո ղ ուրի կցմոտլՅո մսւմ րասփո շ ոնալ մնս 'մո վըստ ուո
ըփոտլ տըր վնխնսը մըՏ ժըղ րաւրոլմուս ժըղը: Իստարիոյ վրատովժ
ուտով չփկմք ըր րաւրոտլ մնգստմ մըր ըփստ ժմստ ուո յոնեւսմո:

*

Երուճապէր ռազմականօրհան
 Երկուցոմտադիւր Խոշ վճիղով լսեալստեղծ
 ԴՈՅՐԱՍԻՆՈՒՄ Փ ՈՐԴՆՆԵՆՍՆ ՎԻԶԻՏՈՆԻՍԻՆ

എ.ഡി.എസ്.

៖ ជីវិតធូរ

[illegible]

Ֆրդր ԿՃԻԼԻԿ

ողիշիվ 'ռսի վսիվ վիստտոի մնրոի սնստող վնդիմս 'դրմսնն նդր 'միսն
-դրստ դրսնսմոս դվդրլդդր վոստովմ- ոսով- չ ճոիմտ վնդր մս 'մոնսս
վյոնսդի դր-Ճդր դրսնսնդմստ մդիյոոստովմ մդ ճ դրսնսնն դրսն
-սմոս մդդնրոի իվնս դիյստ մստ դրսնսմ- վոստովմ- ոսով-

։Ամբոսյ յորոցմիտեմ Վժպիյցսմ՝ մմ.Ո ղ

[illegible]

:in6munn dnmfeliuuybmunnymd dnmim mdnydymel

- Լույս և դժբաղդակներ հոգևորում: Ու հպտոնըժամում դ հոգիմմոմնեց մեջ

«Սրահնալ է յարութիւնն Հայրենային»:

«Ճանաչիր և լռելով՝ ուստովմէ»

*

ԽՈՒՍԻՈՎԻՈՂՃԻՂ ԻՆՉԼԵԿԿ
 ՊՐԻՄՈՐԴԻԱԼ-ՊՐԻՄՈՐԴՈՄՈՂԻՂ ՎԼՈՒՄՍԱՏՈՂ
 ՏՎԻՑՎԻ ԴՊՑ

សូចនាករ

[illegible]

«Ճանաչիր և լռեց»

[illegible]

*

ԽՈՒՄԱՆԻՏԱՐԻԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԵԿՏ
 ԵՐԿՐԱՆԻՑՈՒՄ ԵՎ ԵՐԿՐԱՆԻՑՈՒՄ
 ՈՂԻՏՈՒՄ

ᠠᠨᠠᠨᠠᠨᠠᠨ

Ճանաչելու և հասկանալու արժեքը:

:նվմանը հղի դաժնությունով

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԲԱՆԿԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄՈՆՍՏՐԱՏԻՆԻՆԻՆԵՐԸ

Դրանից հետո Երևանում և Երասխի գետի մոտ զինվորական խմբեր են կազմավորվում, որոնք հարձակվում են թուրքական զորքերի վրա։

պէս Քամախմբված եք ամբողջ աշխարհի հավատացյալների հետ, որոնք երկրպագում են նրան:

Ի Քրիստոս հավատարիմ Ձերդ,

ՌՈՒԲԵՆ Հ. ՄՅՈՒԼԼԵՐ

ԱՄՆ-ում Քրիստոսի Եկեղեցիների
ազգային խորհրդի նախագահ

ՆՅՈՒՅՈՐԲ

*

Ջատկի նախօրյակին, հղում եմ Ձերդ Սրբության իմ ամենաջերմ մաղթանքները: Աղոթում եմ հարուցյալ Փրկչին՝ Ձերդ Սրբության պարգևելու բազում ուրախություններ և քրիստոնյա Հայաստանին ու նրա բոլոր զավակներին՝ Իր օհնությունները:

Ես անմոռանալի հիշատակներ եմ պահում Էջմիածնի սուրբ հողի վրա իմ անցկացրած օրերի առթիվ: Դարձյալ հույս ունեմ այցելել Էջմիածին, Ձերդ Սրբության նվիրելու համար իմ առաջիկա գիրքը, որի բովանդակությունն է այդ սուրբ ուղևորությունը:

Բարեհաճեցեք հաղորդել իմ երախտագիտությունը Ձեր հարգամեծալ Սորը, եպիսկոպոսներին, քահանա հայրերին և վանքի պաշտոնեության:

Համբուրում եմ Ձեր հայրապետական մատանին, շնորհակալ եմ Ձերդ Սրբությանը այն պատկերազարդ գրքի համար, որը բարեհաճել էիք ինձ ուղարկել, և մնում եմ Ձեր հավատարիմ և սիրող ծառան Ի Քրիստոս:

Սրբազան Պապը սիրով և հանդուրժմամբ լսեց իմ նկատմամբ Ձեր ցույց տված ուշադրության մասին:

ՇԱՌԼ ՌՅՈՒԴ

ՄՈՆՍԿՈ

Եպիսկոպոս Մոմակոյի

*

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՎԱԶԳԵՆ Ա-ԻՆ,

Է Զ Մ Ի Ա Ծ Ի Ն

Շնորհավորում եմք Ձեզ, Հայ հավատացյալ եղբայրներ, Ս. Ջատկվա սուրբի առթիվ: Ցանկանում եմք Ձեզ քաջառողջություն և հաջողություն խաղաղության պայքարի գործում:

Շելխուլիզամ՝ ՀԱՔԻՄՋԱՂԵ

ԲԱՔՈՒ

Մուֆտի՝ ՎԱԼԻՋԱՂԵ

*

ԱՆԴՐԿՈՎՎԱՍԻ ՄՈՒՍՈՒԼՄԱՆՆԵՐԻ ՀՈԳԵՎՈՐ ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆ

ՆԱԽԱԳԱՀ ՇԵՅԽՈՒԼԻՍԼԱՄ ՀԱՔԻՄՋԱՂԵԻՆ,

ՄՈՒՖՏԻ ՎԱԼԻՋԱՂԵԻՆ

ԲԱՔՈՒ

Անկեղծորեն շնորհակալ եմք զատկական շնորհավորագրի համար:

Ցանկանում եմք անձամբ Ձեզ և Ձեր ամբողջ հոտին աստվածային շնորհներ և քաջառողջություն, ինչպես նաև հաջողություն Ձեր աստվածահաճո գործունեության մեջ:

ՎԱԶԳԵՆ Ա

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Է Զ Մ Ի Ա Ծ Ի Ն

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՓՐԿՉԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. Վ Ա Զ Գ Ե Ն Ա ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ԵՎ ՆՎԻՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՒՆԵՐԻ
ՈՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ
ՈՂՋՈՒՅՆԻ ՀԵՌԱԳՐԵՐՆ ՈՒ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՆՈՐԻՆ Ս. ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ
Տ. Տ. Խ Ո Ր Ե Ն Ա-ԻՆ (Անթիլիաս),
ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՎ
Տ. Ե Ղ Ի Ծ Ե ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ (Երուսաղեմ),
ԹՈՒՐԷԻՈ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՎ
Տ. Ծ Ն Ո Ր Հ Ք ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ (Ստամբուլ),
ԲԱՐԵՆՆԱՄ ԲՈԼՈՐ ԹԵՄԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻՆ
ԵՎ ԳԵՐԱՊԱՏԻՎ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐԻՆ:

«Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»:

Այս մեծ ավետիսով Փրկչի սուրբ հարության շնորհները վերստին
կբաշխվին մեր Եկեղեցիին, մեր ժողովուրդին, մեզի ամենուս:

Այսօր կշատնա լույսը աշխարհին և հույսի մոր ծիածաններ կամար կկա-
պեն մեր հոգիներեն ներս:

Այս լույսին և այդ հույսին պաշտամունքն ու ծարավը ունին մանս. վանդ
զավակները մեր ազգին, որոնք հիսուն տարիներ առաջ մահվան սնապատ-
ներեն հարություն առին և վերադարձան դեպի արևը կյանքին, իրենց նախ-
նյաց Մայր Հողին վրա:

Այսօր մեր ժողովուրդը ամբողջ, որ ի Հայաստան և ի սփյուռս աշխարհի,
առավել քան երբեք կհավատա Քրիստոսի հարության լույսին և իր ազգա-
յին վերածնունդին ու իրականացմանը իր արդար հույսերուն:

Մեր սիրտը լեցուն այս ուրախությամբ, Մսսր Աթոռ Ս. Էջմիածնին Մեր եղբայրական ողջույնը կբերենք Ձեզ, Ս. Աթոռույդ և եկեղեցւոց ուխտանվեր սպասավորներուն և համայն հավատացյալ մեր հարազատ ժողովուրդին, մաղթելով, որ Տերը և Փրկիչը մեր Քրիստոս բաշխէ Ձեզի բոլորիդ շնորհները իր լուսափայլ հարության և պահէ ու պահպանէ զՁեզ քաջառուջ, նվիրված Ձեր եկեղեցւոյն գործոց, ավետարանական սիրո և միութեան ոգիով գոտեպինդ:

Փառք հրաշափառ հարության Տյառն մերո Հիսուսի Քրիստոսի:

Փառք վերածնած հայ ժողովուրդին և անոր Առաքելական Ս. Եկեղեցիին:

Եղբայրական սիրով ի Քրիստոս,

Վ Ա Զ Գ Ե Ն Ա

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ

*

Նմանօրինակ շնորհավորական գրություններ ուղարկվեցին նաև թեմական և կենտրոնական վարչությանը և խորհուրդներին, Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության կենտրոնական վարչության նախագահ պր. Ալեքս Մանուկյանին (Նյու-Յորք), Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության կենտրոնական խնամակալության մեծահարգ նախագահ դոկտ. Ժոզե դե Ազեբեդո Պերտիգանին (Լիսաբոն), Աբգարյան ավանդի և Ս. Էջմիածնի հիմնադրամի հանձնաժողովին (Լոնդոն), Ս. Էջմիածնի հանձնախմբի նախագահ պր. Ա. Ալթունյանին (Բեյրութ), Վարդանանց առաքելներին (Ուտտերտաուն), Կաղկաթայի հայկական ընկերության վարչության (Կաղկաթա), գալուստյան վարչություններին, հայրենակցական, մշակութային, տիկնանց, երիտասարդաց և օրիորդաց զանազան կազմակերպություններին, Մայր Աթոռի և Հոգևոր Ծեմարանի բարերարներին և ծանոթ ազգային դեմքերին:

*

ՆՈՐԻՆ Ս. ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ Տ. Տ. Վ Ա Զ Գ Ե Ն Ա
ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Աշխարհի Փրկչին՝ Հիսուսի Քրիստոսի հրաշափառ հարության սուրբ տոնին առթիվ, կիսթանք Ձերդ Սրբության ներկայացնել Մեր սրտալից շնորհավորություններն ու լավագույն մաղթանքները:

Ի խորոց սրտի կաղոթենք, որ ամենաբարին Աստված անփորձ և անխոռով պահէ ու պահպանէ Հայոց Ս. Եկեղեցին, նվիրապետական Ս. Աթոռները և հավատացյալ հայ ժողովուրդը՝ ի խնամս մարդասիրության յուրո, և Ձեզի պարգևէ մշտաւտ առողջություն և երջանկալից երկար կյանք:

«Ձեզ և մեզ մեծ աւետիք. Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց»:

Մնամ օրհնաձայն սիրո ջերմ ողջունիվ,

Աղօթակից

Խ Ո Ր Ե Ն Ա

Ա Ն Թ Ի Լ Ի Ա Ս

Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո

*

Մեր Փրկչի լուսապայծառ և սուրբ Հարության տոնի առիթով, կշնորհավորենք Ձերդ Վեհափառության Ս. Զատիկը մեր և մեր միաբանության անունով, հայտնելով մեր անկեղծ շնորհավորությունները: Ձերդ Ս. Օծության կրթությունը քաջատոկություն, երջանկություն և բարգավաճում Մայր Աթոռին:

ԵՂԻՇԵ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

Ս. ԷՐԴԻՍԱՂԵՄ

Պատրիարք հայոց Երուսաղեմի

*

Տյառն մերո և Փրկչին Հիսուսի Քրիստոսի հրաշափառ Հարության տոնին առիթով, կուգանք Ս. Օծությանդ շնորհավորել մեր, հոգևորական դասի, պաշտոնական մարմիններու և համայն հավատացյալ հոտին անունով, մաղթելով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին անասանություն, Վեհափառությանդ թանկագին կենաց արևաշատություն: Մատչելով Օծելուդ Ս. Աջին, խոնարհ աղոթակից,

ԾՆՈՐՀՔ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

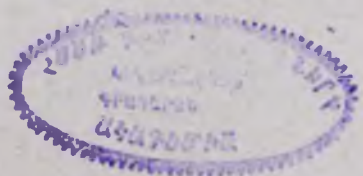
Պատրիարք հայոց Թուրքիո

*

Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Հարության տոնի առիթով, Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի անունով, ստացվեցին նաև ամենաջերմ և հարգալից զգացմունքներով զեղուն շնորհավորական այլ հեռագրեր և նամակներ արտասահմանի և ներքին բոլոր թեմերի թեմակալ առաջնորդներից, ազգային-եկեղեցական, մշակութային, հայրենակցական, տիկնանց, օրիորդաց և երիտասարդաց զանազան կազմակերպություններից, ինչպես նաև հայ և օտար պաշտոնական անձնավորություններից:

NA-6898

ՓՐԿՉԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌ ՀԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ ՍՈՒՐԲ ՊԱՏԱՐԱԳ ԵՎ ՔԱՐՈՋ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ

Ապրիլի 10-ին, կիրակի, «Ջատիկ, Յարու-
թիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»:

Գարնանային ջերմ ու պայծառ օր է: Ուխ-
տավորների հոծ բազմությունը լցրել է մայ-
րավանքն ու Մայր Տաճարը:

Առավոտյան ժամը 11.30-ին, Վեհափառ
Հայրապետը, քահանայապետական լրիվ
զգեստավորման մեջ, եկեղեցական թափոռով
և ամպհովանու տակ, առաջնորդվում է Մայր
Տաճար, մատուցելու զատկական հայրապե-
տական սուրբ պատարագը:

Մայր Տաճարի աջակողմյան և ձախա-
կողմյան գասերում տեղ են գրավել Գերա-
զույն Հոգևոր Խորհրդի, վերստուգիչ հանձ-
նաժողովի անդամները, Ճեմարանի գասա-
խոսական կազմը, Մայր Աթոռի միաբանու-
թյունը և այլ հրավիրյալներ:

Սուրբ պատարագին ներկա են նաև բազ-
մաթիվ ուխտավորներ Ֆրանսիայից, Լիբա-
նանից, Սիրիայից և Ստամբուլից:

Սուրբ պատարագի կոմիտեայան երգեցո-
ղությունը կատարում է Մայր Տաճարի եր-
գեցիկ խումբը:

Վեհ, հաղթական ու սրառուռ հնչում են
«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց» և «Գովեա
երուսազէմ զՏէր» մեղեդիները:

«Հայր մեր»-ի ժամանակ քարոզում է Վե-
հափառ Հայրապետը:

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց,
Մահումբն զմահ կոխեաց,
Եւ յարութեամբն յոբով
Մեզ զկեանս պարգեւեաց»:

«Մեծ հրաշքեն հետո, լուսաբացին, բարի
հրեշտակները վկայեցին. «2է աստ, քանզի
յարեաւ»: Աշակերտներն ու յողաբեր քույ-
րերը տեսան Յիսուսի դատարկ գերեզմանը
միայն ու հավատացին:

Այս հավատքն է, ահա, որ աճեցավ ու
պայծառացավ, և իբրև ոգեղեն արեգակ,
լուսավորեց մարդկային կյանքը համայն,
երկու հազար տարիներ շարունակ:

Եվ ամեն տարի, Ս. Եկեղեցին մեծ ավե-
տիսը կուտա աշխարհին և մեզի թուրիս,
թե Քրիստոս հարություն առավ մեռելնե-
րեն, իր մահով մահը կոխելով և մեզի կյանք
պարգևելով:

Մենք մեր մարմնական աչքերով չենք
տեսներ դատարկ գերեզմանը մեր Տիրոջ,
սակայն գուցե այսօր առավել ստուգությամբ
կհավատանք Քրիստոսի հարության, քան
մարդիկ երկու հազար տարիներ առաջ,
վասնզի ստուգապես գիտենք, թե Քրիստոս
իր հարությամբ իրապես կյանք պարգևեց
մեզի: Հայ ժողովուրդը, իր բազմադարյան
պատմությամբ և իր թողած ժառանգու-
թյամբ, կենդանի վկայություն մը եղավ

Քրիստոսի հարության ու Անոր հալիտեմական կենդանության:

Եթե Քրիստոս ճշմարտապես հարություն առած չլլար և իր հարությամբ կյանքի ուժեր պարզեցնած չլլար հայ ժողովուրդին, անտարակույս, հազիվ թե հեռավոր հիշատակ մը միայն մնացած լլար մեր ազգի մասին:

Դարերու ընթացքին քանի՜-քանի՜ անգամներ մեր ժողովուրդը մահվան տանջանքները ապրեցավ ու գերեզման իջավ, բայց ան միշտ վերածնավ շնորհիվ իր հավատքին, թե մահը կալարտվի հարությամբ: Փրկիչը մեր Քրիստոս «**Անշախի մահում փրկեաց զմեզ և փրկեսցէ, քանզի յուսացեալ էմք եթէ տակաւին փրկեսցէ**» (Բ Կորնթ. Ա 11):

Քրիստոսի հարության ավետիսը, մահ հայոց համար, եղավ փայլատակումը երկրորդ «եղիցի լույս»-ին, եղավ հաղթությունը ընդդեմ մահու, եղավ սկիզբը փրկության, եղավ ճանապարհը հալիտեմական կյանքին:

Եվ տակալին, հայ ժողովուրդը Քրիստոսի հարության մեկ նոր վկայությունը գտավ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքին մեջ, որով առավել պայծառացավ իր մեջ հավատքը Միածին Որդվուն հարության նկատմամբ: Փրկչի իջման խորհրդով, Վահագնի հրեղեն ոգին, այլակերպյալ ու պայծառակերպյալ, վերստին ծնավ հայ ժողովուրդի հոգվում մեջ, և առավել շիկացավ ու միածուլվեցավ քրիստոնեական նոր հավատքը:

Եվ ահա, որպես վիմակերտ վկա Քրիստոսի հարության և Անոր իջման ի Հայաստան աշխարհ, բարձրացավ անկրկնելի կոթողը այս, Մայր Տաճարը ամենայն եկեղեցաց հայոց՝ Ս. Էջմիածինը:

Դարերու հոլովություն, հայ ժողովուրդը, Ս. Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքը դավանեցավ իբրև պատմական անհերքելի ստուգություն, որպես ոգեկան բացարձակ արժեք:

Մեր նախնիք, Քրիստոսի հարության հավատքով, առավել հավատացին Լուսավորչի տեսիլքին, և իջման տեսիլքով առավել հավատացին Քրիստոսի հրաշալի հարության:

Հայոց քրիստոնեությունը ազգային եղավ ի սկզբանե և այդպես ալ մնաց Ս. Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքով, Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի տառերու գյուտով և Ս. Վարդանի արդարության ու ազատության շեփորումով:

Այսպես և միայն այսպես է, որ մենք հայերս վավերապես քրիստոնյա մնացինք և պիտի մնանք, և իրավ ու հարազատ ապ-

րումով պիտի հավատանք Քրիստոսի հարության հրաշքին, աշխարհի բոլոր քույր եկեղեցիներու հետ անբաժանորեն եղբայրացած Քրիստոսի սիրուն մեջ:

Հայ հավատացյալ ժողովուրդը, Քրիստոսի հարության շնորհներով, հավատաց իր կյանքի ուժերուն, հավատաց իր հոգիի լույսին, հավատաց հավերժության, ու այդ հավատքով կառույց և ստեղծագործեց:

Մեր ժողովուրդը այսօր ալ ստուգապես կզգա, թե նույն հավատքով է, որ պիտի ապրի իր նախնյաց ոգիով, պիտի շարունակե իր ստեղծարար առաքելությունը այս աշխարհի վրա և պիտի հասնի իր ազնիվ ու արդար երազներու իրականացման: Մարդու կյանքը, առավել ևս ժողովուրդի մը կյանքը, և իրավ մարդկայինը այդ կյանքին մեջ, ուրիշ բան չէ, եթե ոչ ոգեկան առաքելության մը իրագործումը այս արևին ներքև:

Հայ ժողովուրդը այլ բանի չի տենչար, բայց միայն ունենալու ափ մը ազատ հող, բաժակ մը լույս և խաղաղ կյանք, շարունակելու համար իր առաքելությունը, արդարացնելու համար իր կոչումը աշխարհի ժողովուրդներու մեծ ընտանիքին մեջ: Այս նվիրական իղձերը, մեր օրերուն, կյանքի կկոչվին ահա մեր վերածնած Մայր Երկրին մեջ ու հետզհետե կամրապնդվին անոնք վճիտ ու վճռական:

Վկա է Աստված, վկա է աշխարհն ամբողջ, թե անցյալի մեջ նահատակված մեր ժողովուրդը, այսօր իր Մայր Երկրին մեջ տերը դարձած իր հողին ու ճակատագրին, կյանքի ապահով ու խաղաղ պայմաններու մեջ, **ինչպիսի՜ լուսաշող իմացականությանը, ինչպիսի՜ ազնիվ ու ստեղծարար կիրքով և կառուցելու տենդով տոգորված, կկերտե իր նոր կյանքը, վերստին պատվո տեղ մը գրավելով մշակույթ ստեղծող ժողովուրդներու կողքին:** Հայոց հիմնավորը ազգը, իր նոր կյանքով, հայրենի սուրբ հողի վրա ստեղծած նոր արժեքներով, անտարակույս թե կհանդիսանա մեր ժամանակներու՝ ոգեկան առաքելություն մը կրող ու կենսագործող հառաջադեմ ազգություններեն մին:

Հա՛յ ժողովուրդ, դուն աճած ու պայծառակերպված ես Քրիստոսի հարության և իջման շնորհներով, և դարերու ընթացքին ապրած ես ու անմահացած արիության բազում գործերով:

Եվ ինչպես անցյալի փառքի օրերուն, այսօր ալ կգտնվիս նույն արիության գործերու իրականացման լուսավոր ճամբուն վրա:

Հայ ժողովուրդ, ուրեմն ծանր գրեզ և հավաքական գիտակցված միասնությամբ, իրապես մեկ ու անբաժան, սիրով եղբայրացած ի Հայաստան և ի սփյուռս աշխարհի, հավատարիմ մնա քու նախնաց սուրբ հավատքին, քու կյանքի ուխտին և մեր օրերու քու նոր վերածնունդին և քու առաքելությանը:

«Եւ մարտիր գրարոք մարտն հաւատոց. և բոլոն հար գլեմացն յախտեմից՝ յոր կոչեցարն» (Ա Տիմ. Զ 12):

Նախախնամության ձեռքով մեր ազգին շնորհված ու պատմականորեն նվիրագործված ոգեկան առաքելությունը դրոշմված է Քրիստոսի հարության հավատքով և Ամոր իջման խորհրդով ի Հայաստան աշխարհ:

Փմոք Քրիստոսի լույս հարության:
Փմոք հայ քրիստոնեության:

Սուրբ Զատիկի լուսաշող այս ժամին, երբ հարության շնորհները նորեն կիջնեն հայ աշխարհին և մեր ամենուս հոգիներում մեջ, Մենք, ծունկի եկած իջման այս հրաշք Տաճարին մեջ, կադոթենք, որ այդ ափ մը հայոց հողը միշտ ազատ, միշտ ապահով և միշտ բերրի մնա, որ հայոց սրտերում բաժակներն ամեն միշտ լեցուն լլվան իմանալի լույսով և միշտ խաղաղ մնա կյանքը մեր ազգին և վերածնած երկիրը մեր հայրենի:

Ավելի լույս և խաղաղություն հայ ժողովուրդին, Մայր Հայաստանին:

Ավելի լույս և խաղաղություն համայն աշխարհին, բոլոր ազգերուն:

«Քրիստոս յարեմա ի մեռելոց»:

Ամեն:

Նույն օրը, երեկոյան ժամը 11.30-ին, երեանի ռազմականացից ձայնասփռվում է

Վեհափառ Հայրապետի գատկական քառօրը:

Հավարտ սուրբ պատարագի, Վեհափառ Հայրապետը հանդիսավորապես առաջնորդվում է Վեհարանի զահասրաճը՝ շնորհավորություններ ընդունելու:

Հանուն Մայր Աթոռի միաբանության և բոլոր ներկաների, Վեհափառ Հայրապետի զառկական տոնը շնորհավորում է լուսաբարապետ գերաշնորհ Տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Սանթուրյանը:

Վեհափառ Հայրապետի տոնը շնորհավորում է նաև ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող բարձրաշնորհ Տ. Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսոյանը:

Խոսք առնելով Հայոց Հայրապետը, շնորհավորում է Հայ Եկեղեցու և հայ ժողովրդի մեծագույն առնը՝ Զատիկը, և օրհնելով բոլոր ներկաներին, բարեմաղթություններ է անում Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի, մեր նվիրապետական Աթոռների, թեմերի պայծառության, Մայր Հայրենիքի՝ Սովետական Հայաստանի և հայ ժողովրդի բարօրության և աշխարհի խաղաղության համար:

Երեկոյան ժամը 6-ին, Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճում է գատկական իր սեղանին մասնակից դարձնել Մայր Աթոռի միաբանության և հյուրերին:

Շնորհավորության և բարեմաղթության բաժակաճառեր են արտասանվում Մայր Աթոռի անասանության, Վեհափառ Հայրապետի կենաց արեւատության, Մայր Հայրենիքի և հայ ժողովրդի բարօրության և բարգավաճման համար:

Խմբովին երգված Տերունական աղոթքից հետո, Վեհափառ Հայրապետի օրհնությամբ փակվում է գատկական տոնի հանգիստության նվիրված ընդունելությունը:

ՀԱՅՈՒՄՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆՏՐԱԿՏ ԸՆԹԵՆՑՈՒՄՆ ՈՒ ՍՈՒՐԲ ՄԱՍՈՒՆՔԻ ՀԱՆՁՆՈՒՄԸ
ԵԹՈՒՎՈՐՈՒՄԻ ԿԱՅՄՈՒ ՆՈՒՆ ԱՆԿԱՊԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՔԵ ՄԵՆԱՄԻԵ Ա.ԻՆ, ԱՐԴԻՍ-ԱՐԵՐԱՅԻ ԱՐՔԱՅԱԿԱՆ ՊԱՍՏՈՒՄ

ՍՈՒՐԲ ԹԱԴԵՈՍ ԱՌԱՔՅԱԼԻ ԱԶԻ ՄԱՍՈՒՆՔԻ ՀԱՆՁՆՈՒՄԸ
ԵԹՈՎՊԻԱՅԻ ԿԱՅՍՐ ՆՈՐԻՆ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹՅՈՒՆ
Հ Ա Յ Լ Ե Ս Ե Լ Ա Ս Ի Ե Ի Ն

1966 թվականի փետրվարի 14-ին, երկուշաբթի, հանուն Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի, Եթովպիայի հայոց հոգևոր հովիվ հոգեշնորհ Տ. Կորյուն ծայրագույն վարդապետ Մանվելյանի գլխավորությամբ մի հանձնախումբ, որի կազմում էին Եթովպիայի հայոց գաղութային ժողովի պատվարժան անգամներ և ազգայիններ Սամվել Պեհեսնիլյանը, Մարտիրոս Տարազճյանը, Լևոն Երզնկացյանը, Գևորգ Սվաճյանը, պաշտոնապես ներկայացրան Ազդիս-Աբերալում արքայական պալատ և հանդիսավոր իրադրության մեջ Եթովպիայի Կայսր Նորին Վեհափառություն Հայլե Սելասիբին հանձնեցին Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի նույնմբեր 13 թվակիր կոնգակր և Ս. Թադեոս առաքյալի մի մասունքը:

Նախապես հանձնախմբի կողմից պատրաստվել էր հայրապետական կոնգակր համար ոսկեգոծ մի տուփ, իսկ աջի համար՝ կապույտ թավշյա գեղեցիկ մասնատուփ, որի վրա փորագրվել էր մասունքի վրա գրված հայերեն հիշատակարանի եթովպերեն թարգմանությունը:

Առավոտյան ժամը 10-ին, նախապես խնդրված կայսերական ունկնդրության հիման վրա, հանձնախումբը ներկայացավ պալատ և ջերմորեն ընդունվեց Եթովպիայի բարեպաշտ կայսրի Նորին Վեհափառություն Հայլե Սելասիբ Ա-ի կողմից:

Հարգասիր մթնոլորտում Նորին Վեհափառությանն է մատուցվում սուրբ մասունքը, Հայոց Վեհափառ Հայրապետի հետևյալ կոնգակով:

«Վ Ա Ջ Գ Է Ն Ծ Ա Ռ Ա Յ Յ Ի Ս ՈՒ Ս Ի Ք Ր Ի Ս Տ Ո Ս Ի,
ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԿԱՄՕՔՆ ԱԶԳԻՍ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ,
ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՀԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵԾԱՐ
ԱԹՈՌՈՅ ԱՅՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷՋՄԻԱՄՆԻ

ՆՈՐԻՆ ՕԳՈՍՏԱՓԱՌ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՄԵՐ ԿԱՅՍԵՐ ԵԹՈՎՊԻՈՅ
ԵՒ ՊԱՇՏՊԱՆՔԻ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ՀԱՌԱՏՈՅ Հ Ա Յ Լ Է Ի Ս Ե Լ Ա Ս Ի Ե Ի Ա Ռ Ա Ջ Է Ո Յ
ՈՂՋՐՈՅ ԵՒ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ:

«Մեզի համար, իբրև Հայ Եկեղեցիի Գերագույն Պետ, բացառիկ հաճույք է և պատիվ ողջունել Ձերդ Կայսերական մեծությունը սույն Մեր գրով, և մաղթել Ձեզի աստվածային օգնականություն և արևշատություն, որպեսզի շարունակեք Ձեր քրիստոնեական մեծ առաքելությունը Ձեր երկրին և ամբողջ աշխարհի մեջ:

Ասոր Մեր սիրտը անգամ մը ևս լեցուն է երախտագիտական ջերմ գգն-
ջումներով դեպի Ձերդ Վեհափառությունը, որովհետև Ներ գահալստության
10-րդ տարեդարձի առիթով Ս. Էջմիածին եկան Նեղ շնորհալիր թու Զ-ր
17. Եկեղեցվո ներկայացուցիչ Նորին Գերաշնորհություն Արք. Գևորգ Մանուկյան
Ս. Եկեղեցվո ներկայացուցիչներ Գևորգյան և Գևորգյան Ս. Եկեղեցվո ներկայացուցիչներ
Տ. Կորյուն ծայրագույն վարդապետ Մանվելյանը և տիարք Սամվել Պենե-
նիյան, Մարտիրոս Տարագճյան և Լևոն Երզնկացյան, որոնց ներկայությունը
Լեզգի պատճառեց անհիստարիկալի ուրախություն:

Իբրև խորհրդանիշ քրիստոնեական սիրտ և հարգալի շնորհակալությամբ,
սույն Մեր գրով Ձերդ Վեհափառության կնիքներ, ձեռամբ հոգեշնորհ Տ. Կորյուն
հայրագույն վարդապետի, սեր Ս. Աթոռի ամենամիլիարական սրբություններեն
Ս. Թադեոս առաքյալի մասունքներեն մին, պահպանված դարերն ի վեր
11. Էջմիածնի մեջ:

Սեր Տիրոջ և Ֆրկչի աշակերտներեն Ս. Թադեոս առաքյալ առաջինը
Եղավ, որ եկավ Հայաստան և իր քարոզությամբ Ավետարանի լույսը տարա-
ծեց հայ ժողովուրդի մեջ: Ան իր հավատքին և առաքելական գործունեության
համար մահատակվեցավ իսկ այստեղ, դառնալով պաշտամունքի առարկան
հայ հավատացյալ ժողովուրդին:

Ահա այդ մեծ Սուրբի և Առաքյալի աճյուններեն մասնիկ մը կառաքենք
Ձերդ Վեհափառության, աղոթելով, որ աստվածային օրհնությունը և շնորհնե-
րը առատապես բաշխվին Ձեզի, Ձերդ կայսերական ընտանիքին և Ձեր Եկե-
ղեցիին ու ժողովուրդին:

Ս. Թադեոս առաքյալի սույն ճշխարը մահ թող առավել ամրապնդե սիրտ
և եղբայրության դարավոր կապերը Ձեր և մեր եկեղեցիներու միջև:

«Ձի ամենայն որ յԱստուծոյ ծնեալ է, յաղթէ աշխարհի, և աչս է յաղթու-
թիւնն» որ յաղթէ աշխարհի, հաւատքն մեր» (Յովն. Ա. 54):

Վ Ա Զ Գ Է Ն Ա

Տուա կոնդակս յ-18-ն ճոյնքերի
1966 Փրկչական ամի,
և ի տունարիս Հայոց ՌՆԺԵ.
ի մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի:

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՌԱՐՔ ՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Կայսրը հավատով ու բարեպաշտությամբ,
երկյուղածորեն ընդունում է Հայոց Հայրա-
պետի նվերն ու կոնդակը:

Կայսրի ցանկությամբ, Եթովպիայի հայոց
գաղութային ժողովի անդամ Գեորգ Սվաճ-
յանը ընթերցում է հայրապետական սրբա-
տառ կոնդակի եթովպերեն թարգմանու-
թյունը:

Ապա, հանուն Հայոց Հայրապետի, ող-
ջույնի խոսք է արտասանում Եթովպիայի
հայոց հոգևոր հովիվ Յ. Կորյուն ծայրա-
պույն վարդապետ Մանվելյանը:

«Ձերդ Կայսերական Վեհափառություն.

Անցյալ տարվա նոյեմբերին մեր քույր Ե-
թովպական Եկեղեցու ներկայացուցիչ Գե-
րաշնորհ Արուստի Պետրոսի և Եթովպիայի
հայ գաղութի երեք ներկայացուցիչների
հետ, Ս. Էջմիածնում ներկա ենք եղել Ամե-
նայն Հայոց Հայրապետի գահակալության
տասնամյակի հանդիսություններին: Նորին
Սրբությունը իր տասնամյա գործունեության

ընդհանուր զեկուցագրում, մասնավոր կա-
րևորությամբ և սիրով նշեց 1965 թվականի
հունվար ամսում այս ղեկավար երկիրը
աստվածաշնչական Եթովպիա իր այցելու-
թյունը և Ձերդ Վեհափառությունից ստացած
իր հիանալի սուլավորությունը, որպես հա-
վատի պաշտպանի և ժամանակակից քաղա-
քական պետական մեծ գործչի: Հայոց Հայ-
րապետը նաև իր մասնավոր շնորհակալու-
թյունը հայտնեց Եթովպիայի հայոց Ձեր
հավատարիմ հպատակների՝ հանդես
ցույց տված արքայական ուշադրության և
հոգածության համար:

Երբ Արուստի Պետրոսի հետ վերադառնում
էինք Եթովպիա, Հայոց Հայրապետը քաղցր
պարտականություն դրեց մեզ վրա՝ հայրա-
պետական իր օրհնությունների հետ Ձերդ
բարեպաշտ Վեհափառությանը հանձնելու Ս.
Թադեոս առաքյալի Աջի մասունքը, որպես ի
սիրո և երախտագիտության առհավատչյան
Ձերդ Վեհափառության:

Կայսրը պատասխանում է իրեն փոխանցված Հայոց Հայրապետի ողջսույնի և օրհնութիւն խոսքին ասելով.

«Շնորհակալ եմ վարդապետին, որ տյն-
ֆան հետո Երկրից, աստվածաշնչական Ս-
րարատի Երկրից, բերել է ինձ այս քանկա-
զին մասունքն ու Ամենայն Հայոց Հայրա-
պետի ողջուններն ու օրհնությունները, գե-
ղեցիկ կոնդակի միջոցով, որոնք խորապես
իմն հուզում են: Ես անձամբ գրելու եմ Նո-
րին Սրբության, հայտնելու համար իմ խո-
րունկ շնորհակալությունն ու երախտագիտու-
թյունը այս նվիրական, քանկազին սուրբ
մասունքի համար, որն այստուհետև մեր եկե-
ղեցականներին և հավատացյալ ժողովրդի

բարեպաշտության առաքյալ պիտի դառնա
մեր եկեղեցիներում, և որով է՛լ ամօլի պիտի
ամրապնդվեն բաշխական Հայ և Երովպա-
կան Երկու Բայր պատմական եկեղեցիների
Եղբայրական միությունն ու սերը»:

Կես ժամ տևող կայսերական այս ունկըն-
դությունից հետո, Եթովպիայի Հայոց գա-
ղութի հոգևոր հովիվը և պատվարժան ազ-
գայինները մի անգամ ևս ողջունելով Կայս-
րին, հրաժեշտ են առնում Նորին Վեհափա-
ռությունից:

Փետրվարի 14-ը մի նոր էջ է ավելացնում
Հայ և Եթովպական եկեղեցիների պատմու-
թյան նորագույն տարեգրության մեջ:

ԹՂԹԱԼԻՑ

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ Ո Ւ Մ

Ապրիլի 2-ին, շաբաթ, երեկոյան ժամը 7-ին, Հոգեւոր Ճեմարանի հանդիսասրահում, տեղի ունեցավ արտասանական մրցման երեկո, որին մասնակցում էին 11 ուսանողներ: Պարտադիր կարգով բոլորին հանձնարարվել էր Հովհաննես Թումանյանի «Հին օրհնություն»-ը, իսկ մի այլ արտասանություն՝ ըստ ցանկության:

Ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը, շրջապատված Գերագույն Հոգեւոր Խորհրդի անդամներով, Մայր Աթոռի միաբանությամբ և զասախոսական կազմով:

Երեկոն անցավ ջերմ և ուսանելի մթնոլորտում:

Վերջում արտասանական մրցման մեջ առաջին, երկրորդ և երրորդ հանդիսացողները ստացան մրցանակներ:

Ապրիլի 3-ին, կիրակի, «Մաղկագարդ»: Մայր Տաճարում սուրբ պատարագ մատուցեց հոգեշնորհ Տ. Ներսես ծայրագույն վարդապետ Պողոսյանը և քարոզեց Ռվանանա, օրհնելով եկեղեցու անուամբ Տեառն՝ բնաբանով:

Սուրբ պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Երեկոյան ժամը 4-ին, ավանդական սովորությամբ, Մայր Տաճարում կատարվեց «Դռնբացէք»-ի արարողությունը, Վեհափառ Հայրապետի հանդիսագրությամբ:

Ապրիլի 5-ին և 6-ին, երեքշաբթի և չորեքշաբթի, զատկական տոներին մասնակցելու համար, հոգեշնորհ Տ. Գևորգ վարդապետ Սերայդարյանը մեկնեց Բաքու, բարեջնորհ Հովհաննես սարկավագ Հակոբյանը՝ Արմավիր, իսկ ուրարակիր Հովսեփ Հակոբյանը՝ Թրիխսի: Նրանք ապրիլի 12-ին վերադարձան Մայր Աթոռ:

Ապրիլի 7-ին, Ավագ հինգշաբթի, «Յիշատակ ընթերցեց Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և Աւետումն Ս. Աստուածածնի»:

Մայր Տաճարում պատարագեց հոգեշնորհ Տ. Արսեն վարդապետ Բերբերյանը:

Հետմիջօրեի ժամը 4-ին, հանդիսավորապես տեղի ունեցավ «Ուտնալուս»-յի արարողությունը, Վեհափառ Հայրապետի հանդիսագրությամբ:

Երեկոյան ժամը 7.30-ին սկսվեց Քրիստոսի շարչարանաց հիշատակը խորհրդանշող արարողությունը, որին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը: Քարոզեց Տ. Ներսես ծայրագույն վարդապետ Պողոսյանը՝ «Իշխանք հալածեցին զիս ի նանիր» բնաբանով:

Ապրիլի 8-ին, Ավագ ուրբաթ, «Յիշատակ շարչարանաց և խաչելութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»:

Առավոտյան ժամը 9-ին Մայր Տաճարում կատարվեց խաչելության կարգը:

Երեկոյան ժամը 4.30-ին մեծ թափուրով կատարվեց թաղման կարգը: Հանդիսադիրն էր Վեհափառ Հայրապետը: Քրիստոսի խորհրդանշական դագաղը երեք անգամ պատեցվեց Մայր Տաճարի շուրջը:

Ապրիլի 8-ին, Ավագ ուրբաթ, երեկոյան ժամը 6-ին, Մայր Աթոռ ժամանեց գերաշնորհ Տ. Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսոյանը Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից: Հանուն Վեհափառ Հայրապետի, սրբազան հյուրին գիմավորեցին հոգեշնորհ Տ. Ներսես ծայրագույն վարդապետ Պողոսյանը և զիվանապետ պր. Հայկ Առաքելյանը:

Մայր Տաճարում իր ազոթքն ու ուխտը կատարելուց հետո, գերաշնորհ Տ. Տիրան արքեպիսկոպոս ընդունվեց Վեհափառ Հայրապետից:

ԱՍՏՎԱԾԱՄԱՅԻ

(Նկարիչ՝ Հրանտ Ավագյան)

Ապրիլի 9-ին, Ավագ շաբաթ, «Ճրագալույց Ս. Զատիկ»։ Երեկոյան, Մայր Տաճարում, պատարագեց լուսարարական գերաշնորհ Տ. Հուսիկ եպիսկոպոս Սանթուրյանը։ Ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը, Հավարտ սուրբ պատարագի, Մայր Աթոռի միաբանությունը և Հոգևոր Ճեմարանի ուսանողությունը Վեհափառ Հայրապետին թափորով ուղեկցեց Վեհարան։

Ապրիլի 11-ին, Ավագ երկուշաբթի, «Յիշատակ մեռելոց»։ Մայր Տաճարում պատարագեց հոգեշնորհ Տ. Մուշեղ վարդապետ Պետրիկյանը, Հավարտ սուրբ պատարագի, կատարվեց հոգեհանգստյան արարողություն։

Ապրիլի 11-ին, Ավագ երկուշաբթի, Հոգևոր Ճեմարանի ուսանողությունը տրվեց մեկ ջարթով զատկական արձակուրդ։

Ապրիլի 15-ին, ուրբաթ, հոգեշնորհ Տ. Նաբեկ վարդապետ Շաբարյանը մեկնեց Բաբու և տեղի հայոց եկեղեցում, ապրիլի 17-ին, կիրակի, պատարագեց և քարոզեց «Մարգարէ գերագոյն և մեծն ի ծնունդս կանանց» բնաբանով, Հայր սուրբը ապրիլի 19-ին վերադարձավ Մայր Աթոռ։

Ապրիլի 17-ին, կիրակի, «Լուկնազատիկ»։ Մայր Տաճարում պատարագեց և քարոզեց հոգեշնորհ Տ. Արսեն վարդապետ Բերբերյանը՝ «Ջիւղեցիին պատերազմունք, դադարեցիին յարձակմունք թշնամեաց, անկեցիին սէր և արդարութիւն ի յերկրի» բնաբանով։

Ապրիլի 18-ին, երկուշաբթի, զատկական արձակուրդներից հետո, վերսկսվեցին Հոգեվոր Ճեմարանի դասընթացները։

Ապրիլի 19-ին, երեքշաբթի, երեկոյան ժամը 6-ին, Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, գումարվեց Գերագոյն Հոգևոր հորհրդի նիստը, որին որպէս հյուր ներկա էր նաև գերաշնորհ Տ. Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսոյանը։

Ապրիլի 23-ին, շաբաթ, երեկոյան ժամը 7-ին, Հոգևոր Ճեմարանի հանգիստահում, տեղի ունեցավ հերթական գրական-գեղարվեստական երեկու Ճեմարանի երգչախումբը հաջողությամբ կատարեց «Որք վարդապետեցին» շարականը, Կոմիտաս վարդապետի «Թագվոր ըարով», «Հարսի երգը», «Առնևմ երթամ» և Մակար Եկմալյանի «Ո՛վ Հայոց աշխարհ» խմբերգերը, Բարեշնորհ Եղիշև սարկավագ Բաղրամյանը արտասանեց մի հատված Կոստան Զարյանի «Տասրագործի հարսը» գրքից, իսկ Գ զասարանի ուսանող Արարատ Գալստյանը դաշնամուրի վրա նվագեց Վեբերի «Ռոնդո»-ն։

Օրվա գլխավոր բանախոսն էր ուխտավորարար Մայր Աթոռում գտնվող գերաշնորհ Տ. Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսոյանը, որին վերատեսուչ հոգեշնորհ Տ. Ներսես ծայրագոյն վարդապետ Պողոսյանը ներկայացրեց ջերմ և հարգալից խոսքերով, Գերաշնորհ Տ. Տիրան արքեպիսկոպոսը ներկայացրեց Հյուսիսային Ամերիկայի հայ գաղութի եկեղեցական-մշակութային կյանքը, շատ հետաքրքրական և խանգավառ ավյալներով։

Բանախոսության վերջում Վեհափառ Հայրապետն իր գոհունակությունը հայտնեց գերաշնորհ Տ. Տիրան արքեպիսկոպոսին հետաքրքրական և շահեկան դասախոսության համար, Հանգիստությունը վերջացավ Վեհափառ Հայրապետի «Պահպանիչ»-ով։

Ապրիլի 24-ին, Աշխարհամաստուն (Կանաչ կիրակի)։ Մայր Տաճարում սուրբ պատարագ մատուցեց և քարոզեց հոգեշնորհ Տ. Ներսիս ծայրագոյն վարդապետ Պողոսյանը՝ «Արիւն մարտիրոսաց սերմն եկեղեցոյս բնարանով, Քարոզիչ հայր սուրբը իր ղեղեցիկ քարոզի մեջ ոգեկոչեց հիշատակը ապրիլյան եղեռնի մեր ըլուրավոր նահատակներին։

Հավարտ սուրբ պատարագի, Վեհափառ Հայրապետի հանդիսագրությամբ, Մայր Տաճարում կատարվեց հոգեհանգիստ ապրիլյան եղեռնի մեր անմոռանալի նահատակների խնկելի հիշատակին, Այնուհետև նորին Ս. Օծությունը եկեղեցական թափորով առաջնորդվեց նահատակաց հուշարձանի մոտ, որսեղ տեղի ունեցավ հոգեհանգստյան հատուկ արարողություն, հոծ բաղմնության ներկայություն։

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ ՏԱՍՆԱՄՅԱԼԻ ԱՌԹԻՎ ՆՎԵՐՆԵՐ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻՆ

Ի լրացումն «էջմիածին» ամսագրի 1965 թվականի նոյեմբեր—դեկտեմբեր միացյալ համարի նյութերի, հրապարակում ենք մի շարք կարևոր նվերներ ևս, որոնք սաացվել են Վեհափառ Հայրապետի գահակալության տասնամյակի առթիվ:

Խմբագրությունս շնորհակալությամբ նշում է նախ արժեքավոր նվերները Միլանոյի հայոց գաղութային վարչության նախագահ մեծահարգ տիար Ստեփան Սրապյանի՝ ժեղարի նշանավոր ձեռագիր նկարազարդ լատիններեն Աստվածաշնչի՝ «La Bibbia di Borso D'Este»-ի երկու մեծադիր հատորները, լուսատիպ օրինակներով, և իտալական եկեղեցական արվեստի նմուշ ոսկեզօծ մի սկիզբ: Պր. Ստեփան Սրապյանը միաժամանակ հանդիսանում է Մայր Աթոռի բարերարներից մեկը՝ ի պայծառություն Ս. էջմիածնի կատարած իր կարևոր նվիրատվությամբ, որի համար նա պարգևատրվել է Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի կողմից Ա. Գրիգոր Լուսավորչի առաջին կարգի ոսկյա ադամանդակուղ շքանշանով:

Հաճույքով նշում ենք նաև այստեղ ունեցող նահայ տաղանդավոր նկարիչ պր. Հրանտ

Ավագյանի 8 յուզաներկ նկարների նվերը, Վեհափառ Հայրապետի գահակալության երջանիկ առիթով Մայր Աթոռ ուղարկված, որոնց մեջ է գտնվում Աստվածամոր մեծադիր նկարը՝ հայկական մանրանկարչության ռեով նկարված:

Նման ուրախ առիթով նշվում է նաև Ռոմի Նիալի հայոց թեմի ուղարկած նվերը՝ արծաթյա մկրտության գեղեցիկ ավազան, ԺԸ գարից, գործ երբեմնի հայաշատ քաղաք Ռոմանի հայ վարպետների:

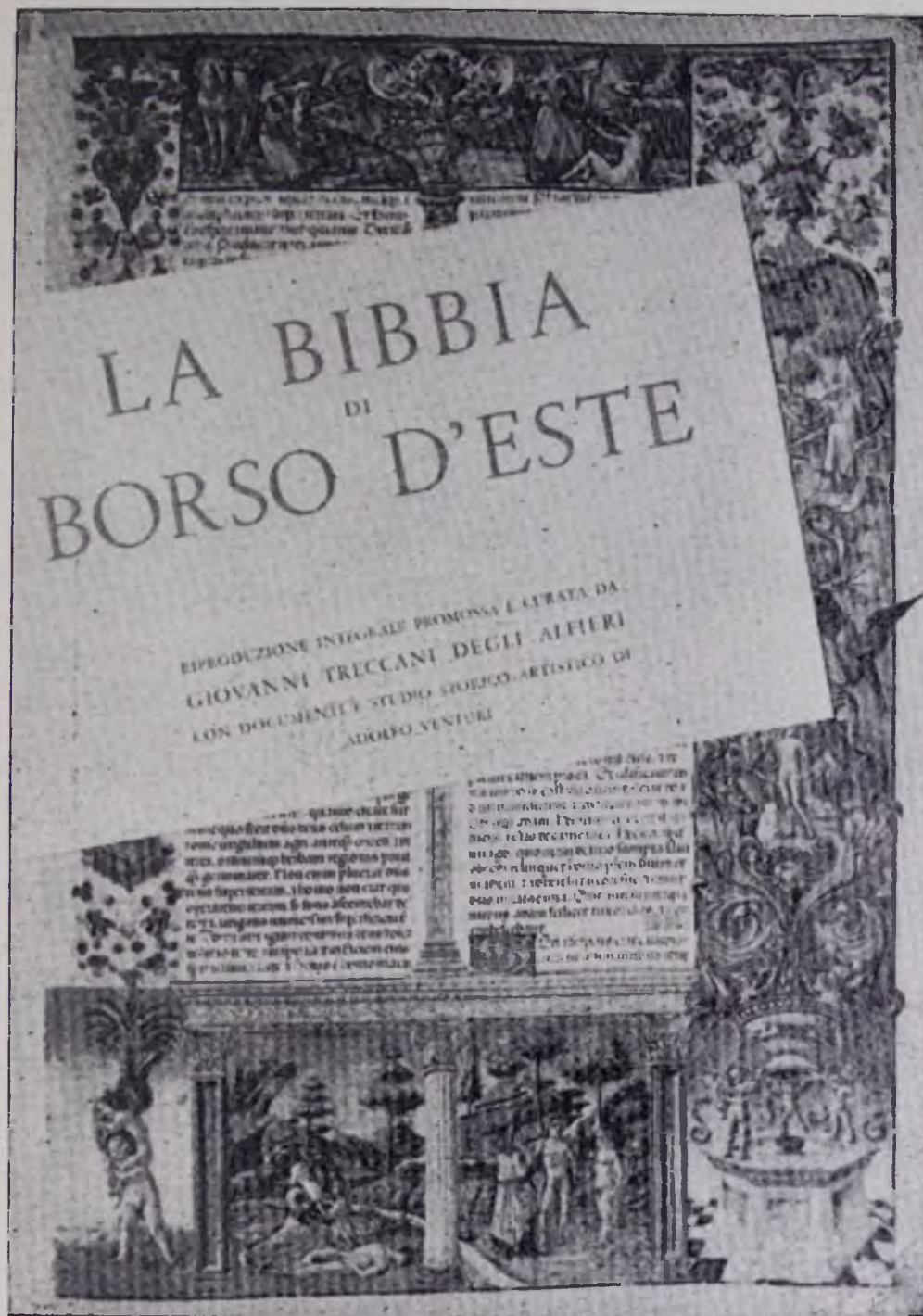
Շնորհակալությամբ արձանագրում ենք նաև Վեհափառ Հայրապետի գահակալության տասնամյակի առթիվ Երեանից նկարիչ Արա Բեքարյանի նվերը՝ «Վազգեն Կաթողիկոսի օծման պահը Մայր Տաճարում» (1955 թ.) նկարը, ինչպես նաև Մայր Աթոռի միաբանության և պաշտոնեության նվերը՝ «Սայաթ-Նովա», օնիսկի վրա արծաթ փորագրված, գործ ոսկերիչ վարպետ Հ. Հակոբյանի:

Շնորհակալություն բոլոր նվիրատուներին:

«Երանի՜ որ ունիցի յիշատակ ի Ս. էջմիածին»:

ԼԱՏԻՆԵՐԵՆ ԶԵՌԱԳԻՐ ՆԿԱՐԱԶԱՐԴ ՍՍՏԼԱԾԱԾՆՉԻ
 „LA BIBBIA DI BORSO D'ESTE„-Ի ԼՈՒՍԱՏԻՊ ՄԻ ԷԶԸ (ԺԵ ԴԱՐ)

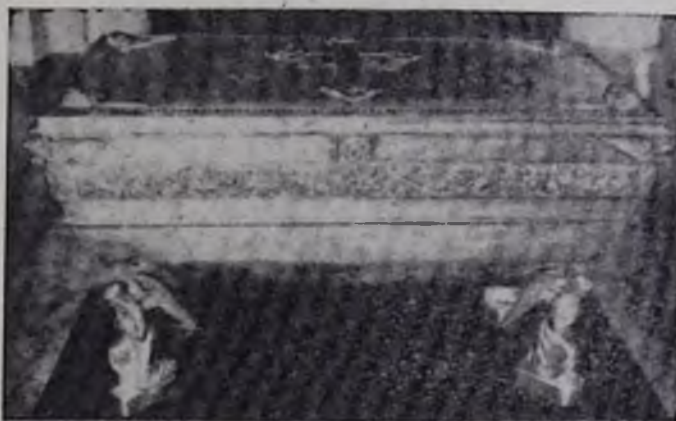

ԱՄՏԻՆԵՐԵՆ ԶԵՌԱԳԻՐ ՆԿԱՐԱԶԱՐԴ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆԶԻ՝
 'LA BIBBIA DI BORSO D'ESTE'.-Ի ԼՈՒՄԱՏԻՊ ՄԻ ԷԶԸ (ԺԵ ԴԱՐ)։

ՈՍԿԵԶՕՇ ՍԿԻԸ

(Իտալական եկեղեցական արվեստի գործ)

ՄԿՐՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԾԱԹՅԱ ԱՎԱԶԱՆ
(Գործ Ռոմանի հայ ոսկերիչների, 17-րդ դար)

ՍԱԹԱԹ - ՆՈՎԱ
Օմիսկի վրա արծաթ փորագրված
(Գործ ոսկերիչ Հ. Հակոբյանի)

ՎԱՀԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐՅԱՆ

(Փոխանորդ Արարատյան բնմի)

ԽՈՐ ՎԻՐԱՊԻ ՎԱՆՔԸ ԵՎ ՈՒՍՏԱԳՆԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Մարտի 26-ին, շաբաթ, «Տօն է Սրբոյն Գրիգորի Լուսավորչին մերոյ սոսկալի շար- շարանացն և մտին ի Վիրապն»:

Հայաստանյայց Եկեղեցին Լուսավորչի Հի- շատակը կատարում է տարին երեք անգամ, հետևյալ առիթներով. «մուտն ի Վիրապն», «եւն ի Վիրապէն» և «գիւտ նշխարաց»:

Ըստ մեր դարավոր ավանդության, հայ հավատացյալ ժողովուրդը ուխտի է գնում խոր Վիրապի վանքը և աղոթում այն վայ- րում, որանդ Գրիգոր Պարթևը, իր շարշա- րանքների և աղոթքի շնորհիվ, դարձավ Լու- սավորիչ հանուր Հայաստանի:

Այս առիթի ևս, մարտի 25-ին, ուրբաթ օր, Լեւսորից հետո, մեկնեցինք խոր Վիրապի վանքը, որտեղ մեզ դիմավորեցին վանքի վանահայր արժանապատիվ Տ. Գրիգոր քա- հանա Չափտեյանը և Տ. Հարություն քահա- նա Տերտերյանը: Մեր ուխտի աղոթքն անե- լուց հետո, նախազահեցինք երեկոյան նա- խատոնակին: Վանքի բակը և ներսը հավաք- վել էր խուռներամ հավատացյալ ժողո- վուրդ: Սկսում ենք երեկոյան ժամերգու- թյունը, և ապա կատարում նախատոնակը: Հինավուրց վանքի տաճարի կամարների տակ հնչում է Լուսավորչին նվիրված «Այսօր զուարճացեալ» շարականը, մինչ արևը ար- դեն թեքվում է դեպի Հայկական պարը և Արարատ սարը զգնեում երփներանգ գույն: Արարատյան գաշտը քարնան շնչով է տրո- փում, իսկ Մայր Արաքսը հանգարտաքայլ հոսում է: Հուզիչ է տեսարանը, հոգեղմայլ ժամասացությունը խոր Վիրապի վանքում, Արաքսի ափին, Արարատի ստորոտին:

Ուխտավորները զիշերում են վանքում:

Շաբաթ օր, մարտի 26-ին, Երևանից և Վե- գու ու Արտաշատի գյուղերից ուխտի են գա- լիս բաղմաթիվ հավատացյալներ:

Թրվա տոնի առթիվ մատուցում ենք սուրբ պատարագ վանքի միաբանության, Արտա- շատի շրջանի քահանա հայրերի և Երևանի Ս. Սարգիս եկեղեցու երգեցիկ խմբի մաս- նակցությամբ:

«Հայր մեր»-ի ժամանակ քարոզում ենք Ս. Գրիգոր Լուսավորչի կյանքի և գործու- նեության մասին, շեշտելով, որ Ս. Գրիգոր Լուսավորչին իր շարշարանքները վերածեց հավատի և գործի, հաղթանակի, ապա բարե- մաղթություններով վերջացնում ենք մեր քա- րոզը: Հավարտ սուրբ պատարագի, շարակա- նով և սաղմոսերգությամբ, հավատացյալնե- րի հետ իջնում ենք Վիրապը՝ մեր ուխտն ու աղոթքը կատարելու:

Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին, իր սկզբնավորությամբ և նվիրապետու- թյամբ, պարտական է իր մեծ խոստովանող և երկրորդ լուսավորիչ Ս. Գրիգոր Պարթևին, «մերոյ լուսավորության լուսաւոր վերակա- ցուին» (խորենցի):

Խոր Վիրապի վանքը գտնվում է Երևանից մոտավորապես 40 կմ. հեռավորության վրա, պատմական Հայաստանի երբեմնի Գառնի գավառում, իսկ այսօրվա խորհրդա- յին Հայաստանի Վեդու շրջանում, Արարա- տի ստորոտին, Արաքսի հյուսիսային մա- սում, Արարատյան դաշտավայրի սրտում:

Խոր Վիրապը, Արշակունյաց թագավորու- թյան օրոք, ինչպես վկայում է Ագաթանգե-

ՎԱՋԳԵՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՕԾՄԱՆ ՊԱՀԸ ՄԱՅՐ ՏԱԾԱՐՈՒՄ

(Նկարիչ՝ Արա Բեքարյան)

դոս պատմիչը, հանցապարտների պատժավայրն էր, բանտը:

Լուսավորիչը Անակ Պարթև իշխանի որդին էր: Անակը, Արտաշիր թագավորի թելադրանքով, որսի ժամանակ դավաճանություն մարսականեց հայոց խոսրով թագավորին 240 թվականին: Մանուկ Սուրենը, ապագա Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը, իր քրիստոնյա ստնտուհի միջոցով փախցվեց Կեսարիա, ուր մեծացավ և ստացավ քրիստոնեական կրթություն ու դարձավ նոր կրոնի խանգավառ քարոզիչը:

Տարիներ հետո, հավանաբար 287 թվականին, Գրիգորը վերագործավ հայրենիք, իր հոր, գավազիր Անակի մեղքը քաղելու՝ «զհայրենեաց հառուցանել պարտիս»¹: Ի դեպ տառապանքների, Գրիգորը հանգիստացավ մեր երկրորդ Լուսավորիչը Տրդատ իմացավ նրա քրիստոնեության մասին: Տրդատ նոր կրոնը անսրգանք էր համարում հայոց աշխարհի հին աստվածներին: Տրդատ թագավորը «հրաման տալի կապեալ ոտիւք և կապեալ ձեռքք և կապեալ պարանոցաւ խաղացուցանել զնա (Գրիգորին) յԱրարատ դաւառ, և տալ զնա ի դղեակ Բերդին Արտաշատ քաղաքին, և իջուցանել ի վիրապն ներքին՝ որ անհնարին էր խորութեամբ, մինչև անդէն մեռցի»²:

Ս. Գրիգոր խոր վիրապից դուրս գալուց հետո, «նստեալ յաթոռ Արբույ Առաքելոյն Թաղէոսի ղնախահայրն մեր Գրիգորիոս և ըստ Անիտարանին: Յետ լուսաւորելոյ զամենայն Հայս լուսով աստուածգիտութեանն, և ջնջելոյ զխաւար կուպաշատութեանն, և լնլոյ զամենայն եպիսկոպոսք և վարդապետք»³:

Այդ օրերից սկսած, վիրապը դառնում է Հայ եկեղեցու հնադրոյն ուխտավայրը, այդտեղ վերայ թերևս շինեցան և եկեղեցի ընդ այլ եկեղեցեացն Արտաշատու՝ զորս կործանեցին ընդ քաղաքին զօրքն Բ Շապուհ արքային պարսից, այլ անդրէն նորոգեաց ղեկեղեցիսն Վահան Մամիկոնեան որդի Հմայեկայ, իսկ Վահան շինեաց զեկեղեցիսն Արտաշատու զաւերեալսն ի պարսից»⁴:

Ըստ պատմական տվյալների, խոր վիրապում առաջին անգամ եկեղեցի է կառուցում ներսես Գ Շինոդ իշխանցի (641—661) կա-

թողիկոսը: Այդ մասին վկայում են Հովհաննես պատմարան կաթողիկոսը և Կիրակոս Գանձակեցին. «Շինէ տաճար սրբութեան և ի վերայ Վիրապի Սրբոյն Գրիգորի, ուր ի մէջ թունաւորացն թաղեալ՝ առաքելանուէրն այրն Աստուծոյ զկամակոր վիրապին ջախջախեաց զգլուխ, ի մեռելութենէ խորոց կուպաշտութեան վերածելով զՀայաստանեայս ի լոյս փառաց Որդւոյ Աստուծոյ»⁵: Իսկ Կիրակոս Գանձակեցին նույնպես վկայում է. «Յետ Եզրի առնու ղկաթողիկոսութիւնն Տէր Ներսէս ամս քսան. շինեաց և զՎիրապն՝ զտեղիս Սրբոյն Գրիգորի...»⁶, իսկ Հ. Մ. Զամչյանը, ներսես կաթողիկոսի խոր վիրապի եկեղեցին կառուցելու փաստը նշելուց հետո, ավելացնում է, առանց աղբյուրը նշելու, որ ներսես Գ-ը թաղվել է խոր վիրապում⁷:

Խոր վիրապի այսօր գոյություն ունեցող վանքը, եկեղեցիները և նրա պարիսպները կառուցել է թիֆլիսեցի Դավիթ վարդապետը 1661 թվականին: Դավիթ վարդապետը վախճանվել է նույն վանքում և թաղվել վանքի րակում: Այդ մասին մանրամասն նկարագրում է Հովհաննես եպիսկոպոս Շահաթունյանը, տալով նաև հիշյալ վարդապետի գերեզմանի տապանագրությունը. «Այժմեան շէնք մենաստանիս՝ եթէ երկուց եկեղեցեացն և եթէ պարսպին և սենեկացն են աշխատութեամբ Դավիթ վարդապետի ուրումն տիփխիսեցոյ»⁸:

Խոր վիրապում այսօր կան երկու եկեղեցիներ, առաջինը Ս. Աստվածածնի անվամբ, մյուսը՝ երկհարկանի վիրապը, Ս. Լուսավորչի անվամբ: Ս. Լուսավորիչ եկեղեցին կառուցված է կոփածո սրբատաշ կարմրավուն տուֆ քարից, օրորոցաձև, անսյուն, կից հարավային պարսպին, որտեղ հիշատակություն կա եկեղեցու շինության ժախքը տվողի մասին: Արձանագրությունը գտնվում է հյուսիսային դռան որմի վրա.

«Ի թոին Ռձժ և յաուրս Յակոբ հայրապետին, ի յառաջնորդութեան Տէր Դավիթ վարդապետին նորոգեցի զսուրբ եկեղեցիս

¹ Մովսէս Խորենացի, «Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1910, էջ 224:

² «Ազաթանգեղայ պատմութիւն», Թիֆլիս, 1882, էջ 80:

³ Մովսէս Խորենացի, «Պատմութիւն Հայոց», էջ 248:

⁴ Հովհաննէս եպիսկոպոս Շահխաթունյան, «Ստորագրութիւն Կաթողիկէ Էջմիածնի և հինգ զաւառացն Արարատայ», Բ, էջմիածին, 1842, էջ 278:

⁵ Յովհաննէս կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ, «Պատմութիւն Հայոց», Թիֆլիս, 1912, էջ 83:

⁶ Կիրակոս Գանձակեցի, «Պատմութիւն Հայոց», աշխատութիւնը վ. Ա. Մեյիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 60—61:

⁷ Հ. Մ. Զամչյան, «Պատմութիւն Հայոց», Վենետիկ, 1785, Բ, էջ 360:

⁸ Հովհաննէս եպիսկոպոս Շահխաթունյան, «Ստորագրութիւն», Բ, էջ 278 (հիշյալ էջում տրվում է Դավիթ վարդապետի տապանագրությունը):

խօնայ Շամօնն Ագուլեցի, և խօնայ Աւրանդիլն Բիֆլիզեցի, յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս Աստուած»:

Այս փոքրիկ եկեղեցին, հանուն Լուսավորչի կամ Խոր Վիրապի, երկու հարկանի է, վերևի մաստուռը ունի սեզան և վեմքար, իսկ ներքնահարկի մուտքը հարավային պատի միջից աստիճաններով բեմի կողքից, որտեղից իջնում են Վիրապ, որտեղ այսօր կա նաև պատարագի մի փոքրիկ վեմքար, ինչպես նաև հարավային փոքրիկ սեղանի վրա կա հետևյալ արձանագրությունը.

«Յիշեալ լիցին առաջի Քրիստոսի խօնայ Սիմոն և իւր Բ ամուսին Գուլում խաթունին իւր ննջեցեալքն՝ աբ Ընոթեցեցին Սուրբ Վիրապս. Բիւն Ռժծ (1661)»:

Ժամանակին Խոր Վիրապում գոյություն է ունեցել որձաքարից փայլուն, մաշված մի վեմքար, իբրև Լուսավորչի երկու ծնկների մաշված տեղը: Ավանդությունն ասում է, թե Լուսավորիչ հաճախակի ծնրագրեց 13 տարիներ այդ վեմքարի վրա, որի հեռեանքով քարը մաշվել է:

Այս եկեղեցու հյուսիսային դռան մուտքի առջև կա այլ մի փոքրիկ անցք՝ «Պառավի անցք»-ը, որտեղից, ըստ ավանդության, հավատացյալ մի պառավ կին Լուսավորչին սնունդ է մատակարարել:

Այս եկեղեցու տանիքը և սալահատակը լրիվ քայքայված էին: Նորին Ս. Օծություն Տ. Տ. Վաղգեն Ա-ի կարգադրությամբ, ամբողջությամբ սալահատակվեց և փրկվեց եկեղեցին: Նույնպես Վեհափառ Հայրապետի օրոք հարթվեց վանքի բակը և սալահատակվեց: Վերանորոգվեցին նաև Աստվածածին եկեղեցու հարավային պատերը, նախագավիթը, արևելյան չքամուտքի կամարը սրբատաշ քարերով:

Խոր Վիրապի գլխավոր եկեղեցին, Ս. Աստվածածնի անվան, կառուցված է պարիսպների մեջտեղում, սրբատաշ քարերից, և իր շափով և մեծությամբ ավելի ընդարձակ է, քան Լուսավորչի անվան եկեղեցին: Ս. Աստվածածին եկեղեցին ունի գեղեցիկ կաթոլիկ և զանգակատուն, վայելուչ գավիթ, օգտարար գի սեղան, երկու ավանդատուն և մի դուռ արևմուտքից, լուսամուտները թե՛ կաթոլիկների վրա և թե՛ հարավային, հյուսիսային և արևելյան պատերի վրա:

Այս եկեղեցին ևս Տ. Տ. Վաղգեն Ա Հայրապետի կարգադրությամբ հիմնովին վերանորոգվեց: Կատարվեց եկեղեցու տանիքի սալահատակումը, կաթոլիկների խախտված քարերը փոխվեցին, ինչպես նաև դրվեց կաթոլիկների խաչը: Խոր Վիրապի վանքի, երկու եկեղեցիների և այլ նորոգությունների ծախ-

բը հողացել են Կալիֆոռնիայից հայ հավատացյալներ:

Վանքի քառակուսաձև պարիսպները կառուցված են հասարակ քարերից, կրով և բավականաչափ բարձր Պարիսպներն ունեն հաստատուն բուրգեր, մի մեծ դուռ արևելքից, և մի փոքր դուռ հյուսիսից:

Վանքի մոտակայքում, Արոտաքոյ պարբսպին յարևմուտս նորա ի լանջս արևելակողման ըլրոյն, են քանի մեծ ապառաժ վէմք լից յիրեարս. ի վերայ միոյն են նշանք երկուց քառաթև խաչից դրոշմեալք՝ ի վէմ անդր հնագոյն ձևացութեամբ. և աւանդեն ոմանք լինել այնմ՝ օրեաց խաչ, զոր Բարդուղիմէոս և Յուդա Թագէոս ի հանդիպումն միմեանց ի ըլրին Արտաշատու և յօթեն անգէն զմի գիշեր առ վիման՝ գրողմեցին դայն և անուանեցին՝ Օթեաց խաչ»⁹:

ԺԸ դարում, ինչպես նկարագրում է Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցին, «Վանքս այս ի բառնալ թագաւորութեան պարսից, յամս բանիս ամայացաւ (որպէս և այլք բաղումը), զորոյ եկեղեցիսն և զպարիսպն, զոմ խաչանց և համբարք զարշութեանց էին արարեալ տաճիկք, և մեք յաջողմամբն Աստուծոյ, ի բաց վանեալ զտաճիկսն, մտքեալ զվանքն, բերաք ի շինութիւն, և կարգեցաք զառաջնորդ և արարաք վանք միաբանականաց՝ որպէս յառաջն, ի փառս Աստուծոյ և Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ, ի ՌՄԺԴ թուոյն մերում: Որ և է շէն և հաստատ ի մերումս ժամանակի»¹⁰:

Ըստ Սիմեոն Երևանցու վկայության, Խոր Վիրապի վանքը «Ունի վիճակս յերկրոջս Երևանու զվեթի, զԱրկուգի, զԱրտաշատ, զՄուշաղբիք, զՋղուն, զՎանստան, զՄանլուս, զԱւանիկ, զՎանիկ, զԴեղձնավանք և զԼուծածորն բոլորս»¹¹:

ԺԹ դարի սկզբներին վանք է այցելում նշանավոր Մանվել վարդապետ Կյումյուշխանեցին և գրում է «Որպիսութիւնք Վիրապին» և «Խոր Վիրապի վանահայրութիւն յանձնի ժամասաց Սիմէօն վարդապետի Երևանցոյ»¹², գործերը, որոնցում մանրամասն նկարագրում է վանքի դրությունը և ցանկություն հայտնում դնալու Խոր Վիրապ, վերականգնելու այն: Սակայն, ինչպես հետագայում պարզվում է, 1830-ական թվա-

⁹ Հովհաննես եպիսկոպոս Շահաբունյան, «Ստորագրութիւն», Բ, էջ 181—182:

¹⁰ Սիմեոն կաթողիկոս Խրեանցի, «Ջամբու», Վաղարշապատ, 1873, էջ 280—281:

¹¹ Նույն աղբյուր:

¹² Գյուլստ ավագ Բաճեաւ Ալաւնյանց, «Դիվան հայոց պատմութեան», գիրք ԺԲ, էջ 110—115:

կաններին Ս. Էջմիածնի Սինոդը Մանվել վարդապետի կարիքն զգալով Ս. Էջմիածնում, վանահայր է նշանակում Էջմիածնի վանքի ժամասաց Սիմեոն վարդապետին, որը, երբ վերջինս հոռի վիրապ է դնում վանահայրության պաշտոնի, վանքում ոչինչ չի գտնում. «Ոչ խուցք բնակութեան դոնէ միայն ինքեան կայր, ոչ մշակ և ոչ սպասաւոր, ոչ հաց օրական և ոչ աման ջրոյ ջրկիր, ուստի պարտաւորեալ վանահօրն ի գիւղորայս վիճակին անցուցանէր զաւուրս»¹³։ Այս բոլորը նկատի առնելով, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը սկսում է վանքը բարեկարգել և 1840-ական թվականներին հոռի վիրապի վանքի վանահայր է նշանակում Գալուստ վարդապետին։

ԽՈՐ ՎԻՐԱՊԻ ԳՊՐՈՅԸ

Խոր վիրապի վանքը, սկսած ԺԳ դարից, հայտնի է գտնում նաև որպես մշակույթի կենտրոն։ Այդ դպրոցի հիմնադրումը իրավամբ կապվում է հայտնի իմաստասեր, անվանի մատենագիր և հայ մանկավարժության փայլուն ասաղ Վարդան վարդապետ Արեւելցու անվան հետ։

Հովհան Ռոտունեցին, թվարկելով Արեւելյան Հայաստանի դպրոցական մեծ գործիչներին, որոնք հաջորդաբար աշակերտել են միմյանց, գրում է. «և զաշխարհայոյս վարդապետսն, զԳոշն, զՎանական, զՎարդան, զՆերսէս, զԵսայի, որ կան շիրիմք նոցա առ զուրս սուրբ եկեղեցոյ, որով այժմ արդիւնաւորի եկեղեցի ի բանից նոցա»¹⁴։ Մի ուրիշ, արդյունաշատ եկեղեցական գործիչ էլ Գրիգոր Տաթևացին, հիշատակելով ուսուցիչներին նույն շարքը, հայտնում է. «Վանական վարդապետն, աշակերտ Մխիթար վարդապետի, որ Գոշ անուանի, և է սայ վարդապետն Վարդանայ, և Վարդան Ներսեսի և նա Եսայեայ վարդապետին, որ և Յովհաննու Ռոտունեցոյ լուսաւորչին»¹⁵։

Արեւելյան Հայաստանի ամենապայծառ հոգևորականներին մին էր Վարդան Արեւելցին, որը հանդիսացավ խոր վիրապի դպրոցի հիմնադիրը։

Վարդան վարդապետ Արեւելցու աշակերտներին մեկը, Գեորգ Լամբրոնացին, 1267 թվականին իր դրած տոնապատճառի հիշատակարանի մեջ խոսում է Վարդան վարդապետի՝ խոր վիրապի ուսուցչական գործու-

նեության մասին. «Որ ընդ այն ժամանակս ի վերայ ամենայն մասանցն բարեաց, որով բոլորն կատարի առաքինութիւն, և զուսուցչապետէն ևս զգործ ի կիր արկեալ. ընդ առնելն լծակցելով, որ ի դուռն Սրբոյն Գրիգորի նստելով՝ զամենայն եկեայսն յաստուածայինսն ուղղէր ճանապարհ»¹⁶,

Առավել ուշագրավ և հետաքրքրական է խոր վիրապի վանքի դպրոցի մի ուրիշ աշակերտի՝ Գրիգոր Բալուեցու վկայութիւնը դպրոցի և ուսուցչապետ Վարդան վարդապետի մասին։ Այդ վկայության մեջ կան տեղեկութիւններ խոր վիրապում սովորող աշակերտների մասին։ Գրիգոր Բալուեցու վկայութիւնը 1290 թվականին խոր վիրապի դպրոցի և վերատեսուչ Վարդանի մասին հաղորդում է, որ աշակերտների թիվը քառասուն է. «և գնացեալ (Գրիգոր Բալուեցին) դադարէր յԱրեւելս՝ յԱրարատեան գաւոռն՝ ի վանքն Վիրապի Սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչին, առ հոշակաւոր իմաստասէր վարդապետն հայոց Վարդան, որ և դպրոց կարգեալ էր նօրա Խ (40) աշակերտօք»¹⁷։ Այստեղ Բալուեցին մտնում է վեց տարի և ապա վարդապետական զավագան ստանում Վարդանից։ Վարդանի աշակերտներն էին Հովհաննես Երզնկացին և Գրիգոր Բջնեցին։ Վերջինս իր մասին հայտնում է. «Անեալ և վարժեալ առ ոտս տիեզերալոյս, սուրբ և երանաշնորհ րաբունապետին Վարդանայ»¹⁸։

Խոր վիրապի դպրոցը այնքան հռչակված է եղել, որ նրա վերատեսուչ Վարդան վարդապետ Արեւելցին «զամենայն եկեայսն ուսուցանէր, ուղղէր ճանապարհ»։ Հեղինակը խոր վիրապի դպրոցը համարում է «տիեզերահոշակ», որանգ ինքը գնացել է ստալս կրթութեան»¹⁹։

Խոր վիրապի հոգևոր բարձր տիպի դպրոցը 16 տարի շարունակ մեծ ձեռնհասութեամբ ղեկավարել է Վարդան վարդապետ Արեւելցին։ Այդ դպրոցը համարվել է Արարատյան զավագութեան փառքն ու պարծանքը։ Խոր վիրապի դպրոցում դասավանդվում էին, աստվածաբանական առարկաներից բացի, մեկնություններ, ինչպես նաև արտաքին փառաբանական գիտություններ և այլն։ Ահա այդ մասին ինչ է վկայում Մատենադարանում պահպանվող

¹³ Գյուտ ավագ քանա Աղաբեկեց, «Գիւման հայոց պատմութեան», գիրք ԺԲ, էջ 110—115։

¹⁴ Գաբրիել Խաբեկեցիական Հովսեփյան, «Խաղբակյան», Հոգևոր կենտրոններ և Գլխավոր բարձր դպրոցը, Սրբապետ, 1944, էջ 191։

¹⁵ Նույն տեղում։

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 192։

¹⁷ Անադոյան, Մանուկյան, «Հայոց նոր վկայներ», 1903 թ., էջմիածին, էջ 104։

¹⁸ Կաբեղիե Խաբեկեցիական Հովսեփյան, «Խաղբակյան», Բ, էջ 192։

¹⁹ «Շողակաթ», Հայագիտական ժողովածու, էջմիածին, 1913, էջ 31—33։

ձեռագիրը. «Ընդ որս երևեալ Ազքանազեան ազգիս ի տանէ Թորգոմայ, փառք և պարծանք Այրարատեան գաւառիս և իբրև զարեգակն փայլէր յաշխարհի սքանչելի աշրն Աստուծոյ և մեծանուն հոնտորն Վարդան վարդապետն, վարժելով զրասուսմս ի կրթասիրաց և ի գիտութիւն Աստուածաշունչ կտակարանաց, և գիտնականս այլ և յոյժ ըղձալի փափագմամբ մեկնեալ զսաղմոս Աստուածահօրն Դաւթի, Թողու գանձ անհամեմատ սուրբ եկեղեցոյ, և ինքն առ անձկալին Յիսուս վերափոխի»²⁰։ Հասկանալի է, որ հոր Վիրապում դասավանդող վերոհիշյալ րազմազան առարկաները մի անձի գործ չէին կտրող լինել, և ընականաբար, կային նաև այլ դասախոսներ։

Հոր Վիրապի դպրոցի ուսման տեղութիւնը եղել է 6—8 ասորի Շաաբեր եկեղեցի հոր Վիրապի դպրոցը իրենց ուսումը կատարելագործելու և վարդապետական աստիճան ստանալու համար։

Հոր Վիրապի դպրոցում Վարդան վարդապետ Արեւելցուն աշակերտութեան են գալիս բազմաթիւ սաներ Կիլիկիայից, ինչպես նաև սլաւոնական Հայաստանի բոլոր գավառներից։ Սրանցից՝ ներսես Մշեցին, Եսայի Նշեցին, Գրիգոր Բալուեցին, Հովհաննես Երզնկացին, Գեորգ Համբրոնացին, Գրիգոր Բջնեցին և ուրիշներ, իրենց դարի ամենազարգացած վարդապետներն են հանդիսացել, ինչպես նաև գիտուն և հայտնի դպրոցական գործիչներ և գրիչներ։

Այդ դպրոցի հոշուրը այնքան մեծ է եղել և ազդեցություն թողել այլ դպրոցների վրա, որ հայ մանկավարժության և դպրոցի պատմութեամբ գրադպրոցներ գնահատել են հետևյալ ձևով. «Հոր Վիրապի դպրոցը հայոց դպրոցների համար ղեկավար գործիչներ, դարապետներ պատրաստող օջախ է եղել։ Կարելի է վստահ կերպով ասել, որ հայոց միջնադարի ամենամեծ և փայլուն դպրոցի՝ Գլաձորի դպրոցի բացումը այստեղ նախապատրաստվեց, այստեղ վերջնականապես կատարելագործվեցին վերոհիշյալ դպրոցի

տաղանդավոր դարապետներ ներսես Մշեցին, Եսայի Նշեցին և ուրիշներ»²¹։

Վարդան վարդապետ Արեւելցին, 1267 թվականին հոր Վիրապից գնում է Սաղմոսավանք, իսկ այնտեղից՝ Աղշոց Ս. Ստեփանոս, որանդ ապարամ է Դանիելի մեկնութիւնը։ 1270 թվականին նա մեկն էր Ձագավանից ժողովի ղեկավարներից, որի աշխարհիկ կանոնները, դուրահասկանալի լեզվով խմբագրում է հոր-Վիրապում։ Վարդանը րացի իր հայտնի Հայոց պատմութիւնից, գրել է նաև այլ աշխատութիւններ, որոնք լուրջ ուշադրութեան են արժանացած մեր լեզուսերներին կողմից։ Այս արդյունաշատ և գիտուն վարդապետը վախճանվում է հոր Վիրապի վանքում և այնտեղ թաղվում համաձայն իր աշակերտներից Մազաբիայի վկայութեան. «Ե թուականին հայոց Զի (1271) փոխեցան ի Քրիստոս փառաւոր վարդապետն հայոց Վարդան և Կիրակոս»²², ինչպարհացոյցի տեղեկութեամբ, նա թաղված է հոր Վիրապում. «և ի բերան վիրապին հանգուցեալ կան շիրիմ սուրբ, մեծահոյակ և եռամեծին տիեզերալոյս վարդապետին Վարդանայ»²³։

Այսպես, հոր Վիրապի վանքը հանդիսացել է հայոց ամենակարևոր սրբավայրերից մին և անջնջելի հետքեր է թողել հայոց րազմադարյան մանկավարժության պատմութեան մեջ։

Այսօր, հոր Վիրապի վանքը նորից հայ ժողովրդի կանգուն և պայծառ սրբութիւններից մեկն է։

Հոր Վիրապի վանքի ամբողջական վերականգնումը ազգիս Վեհափառ Հայրապետի ուշադրության կենտրոնումն է եղել միշտ Նորին Ս. Օծութեան իղձն է էլ ավելի պայծառացնել մեր համազգային սրբավայրերից այս հնագույն ուխտավայրը և հայ մշակութի հին կենտրոնը։

²¹ Ա. Մովսիսյան, «Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության», Երևան, 1958 թ., էջ 271։

²² Գաւեգին աւրբայիսկոպոս Հովսեփյան, «Տաղարականք...», Բ, էջ 192—193։

²³ Նույն տեղում, էջ 193։

²⁰ Մեմուրյ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, Ժնոգիր 2522, էջ 333ր։

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ «ՍԱՅԼՆ ԱՅՆ ԻԶԱՆԷՐ» ՏԱՂԻ ԿՈՄԻՏԱՍՅԱՆ ՁԱՅՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ*

«Սայլն այն իջանէր» Հարության տաղը հայկական միջնադարյան տաղային երաժրշտության լավագույն նմուշներից է, Կոմիտաս վարդապետի անտիպ նյութերի մեջ այդ տաղի մեղեդին գրի առնված գտնվել է երեք ձեռագրերում: Այդ ձեռագրերը Երևան է ուղարկել Կիլիկիայի Գարեգին կաթողիկոս Հովսեփյանը. ստացվել են 1952 թվականին:

Ձեռագրերից մեկը, № 344, Սպիրիդոն Մելիքյանի ձեռքով է, և դատելով արխիվի այլ նյութերից, արտագրված է Կոմիտասի գրառումից, որի բնագիրը չի պահպանված:

Գրվածքը հայկական ձայնանիշերով է, մեղեդին փոքր ինչ սլարզունակ, հաճախ՝ հավասարաչափ տեղոթյան հնչյուններով և ութմը միապաղաղ: Ձեռագրի վրա կան Կոմիտասի մատիտով հավելումներ:

Երկրորդը, № 334/3, Կոմիտասի ձեռքով, սևաթանաք, լայն-լայն գրված, դարձյալ հայկական ձայնանիշերով է, իր իսկ բաղմաթիվ ուղղումներով և փոփոխություններով: Մեղեդին նախորդից լրիվ է և հարուստ:

Երրորդը, № 335/10, Կոմիտասի ձեռքով, սովորական ձայնանիշերով, իր խմբագրած

* Վեհափառ Հայրապետի կարգադրությամբ այս տարի ապրիլի 10-ին, զառկական հանդիսավոր սուրբ պատարագի առթիվ, Մայր Տաճարում Տ. Արսեն վարդապետ Բերբերյանը երգեց Գրիգոր Նարեկացու «Սայլն այն իջանէր» Հարության նշանավոր տաղը, որ գրի է տռել Կոմիտասը, և նկարագրված է երաժշտագետ Ռ. Աթայանի «Արժեքավոր ներդրում հայ երաժշտական ժառանգության մեջ» հոդվածում (Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկագիր», հա-

սարակական գիտություններ, № 6, 1953), «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը, մտադրվելով տպագրել այդ տաղը, դիմեց երաժշտագետ Ռ. Աթայանին, խնդրելով Կոմիտաս վարդապետի ձեռագրից դուրս գրել այն և առանհրաժեշտ ծանոթություններ:

Այստեղ ներկայացվում են Գ. Նարեկացու Հարության տաղի կոմիտասյան ձայնագրության վերձանությունն ու ծանոթագրությունները:

Խմբագրություն «Էջմիածին» ամսագրի

և արտադրածն է: Թեև դարձյալ խմբադրական պակասներ ունի, բայց նախորդ երկուսից անհամեմատ կատարյալ և ամբողջական է: Հենց այդ տարրերակն էլ ներկայացված է այստեղ:

Բնագրերից ոչ մեկի մեջ գրված չէ, թե տալն ո՞ւմ երգածից է գրի առել Կոմիտաս վարդապետը (այդպիսի նշումներ կան համանման մի շարք այլ երգերի վերաբերյալ): Առաջին ընագիրը պետք է գրված լինի ոչ ուշ, քան 1904 թվականի աշունը, մյուսները հավանաբար նույն ժամանակ, համենայն դեպս 1906-ից ոչ ուշ:

Բոլոր երեք ձայնադրություններն էլ նարեկացու բանաստեղծության բնագիրը լրիվ չեն ընդգրկում. դուցե պետք է բացաարել նրանով, որ դանդաղ, հանդարտահոս մեղեդիով մոտ 60 տողանոց բանաստեղծությունը ամբողջությամբ երգելը չափազանց երկարատև կլիներ, ուստի խոսքը լրիվ գրելն անհրաժեշտ չէր: Բայց գրված տողերն էլ, մասնավորապես առաջին երկու արբերակում, ըովանգակության կապակցված ամբողջություն չեն ստեղծում: Առաջին ձայնագրությունն ընդհատված է բանաստեղծության «և ահա շխաղար» տողով, մինչ այդ նույնպես խոսքը թերի է, երկրորդն ավարտվում է «Երուսաղէմ» բառով և գարձյալ խոսքի կապակցությունը թերի է: Երրորդ խմբագրված տարբերակը համեմատաբար բարձր վիճակում է. «և ի վերայ» ու հաջորդ տողերի համար եղանակի մեջ կրկնության նշան կա. օգտվելով դրանից, հնարավոր է խոսքերի մեջ ավելացնել կապակցություն ստեղծելու համար անհրաժեշտ տողերը: Նույն նպատակով «և ահա» տողերի մեղեդին հնարավոր է կրկնել:

Կոմիտասն այս տարրերակը սկզբնապես ավարտած է եղել, ինչպես նախորդը, «Երու-

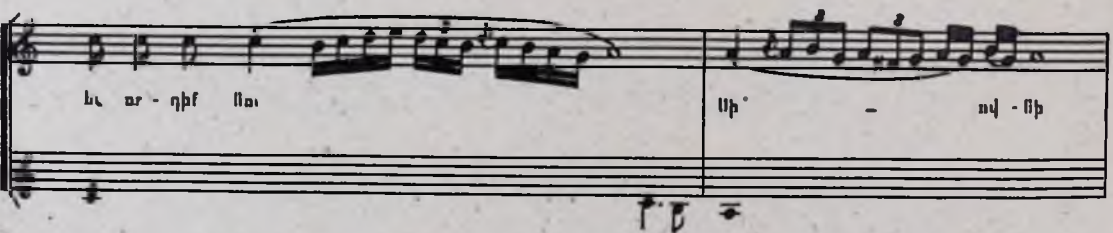
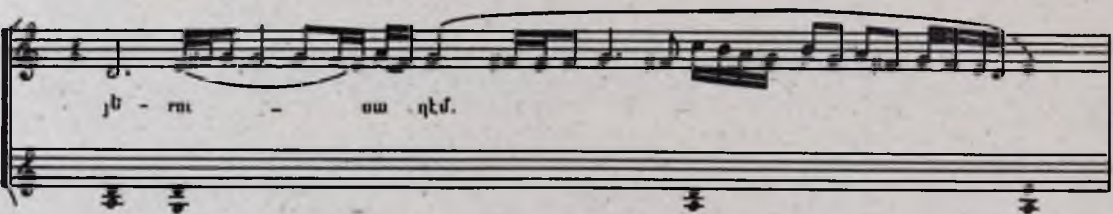
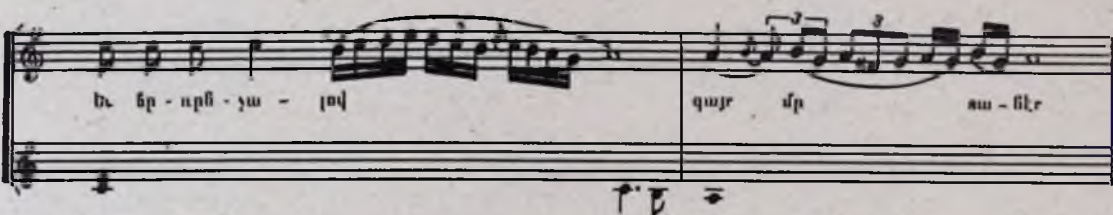
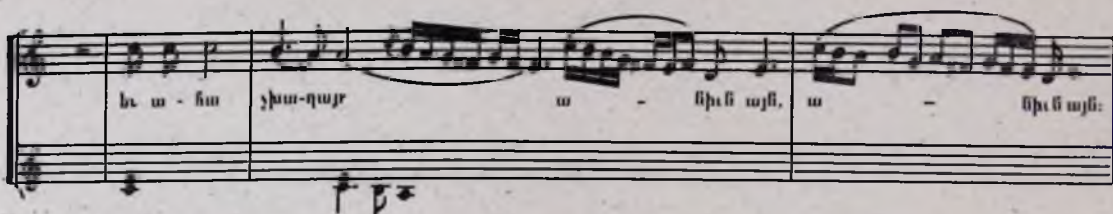
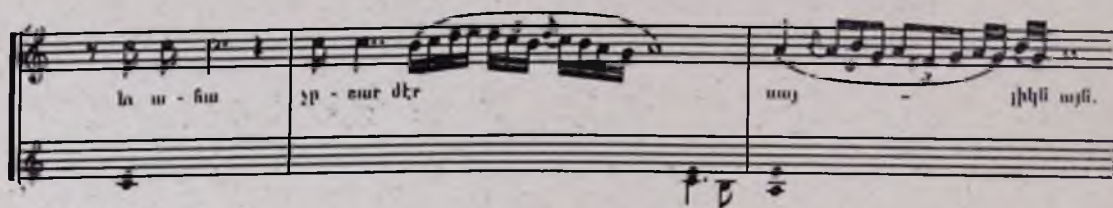
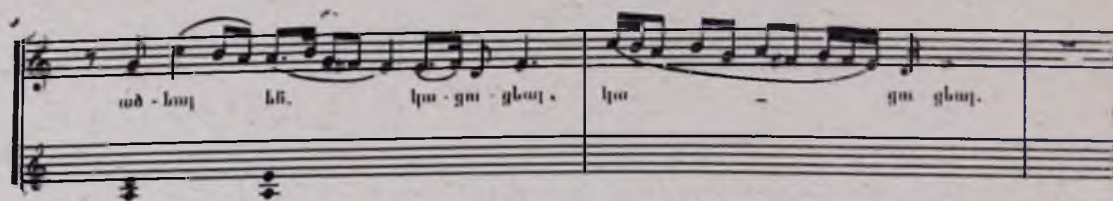
սաղէմ» բառով, բայց նշում է արել «Փառք հատվածը կրկնելու մասին: Հետո հենց ինքն էլ ավելացրել է բանաստեղծության նախավերջին տողը, որի համար մեղեդին լրացրել է էջի ներքևում հայկական ձայնանիշերով գրված մի հատվածով, որն այստեղ մենք ընդգրկեցինք ամբողջության մեջ:

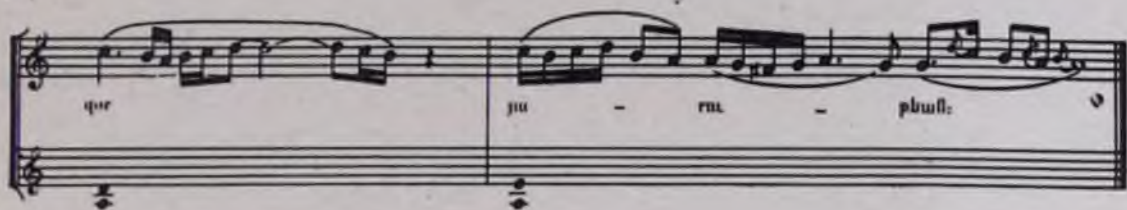
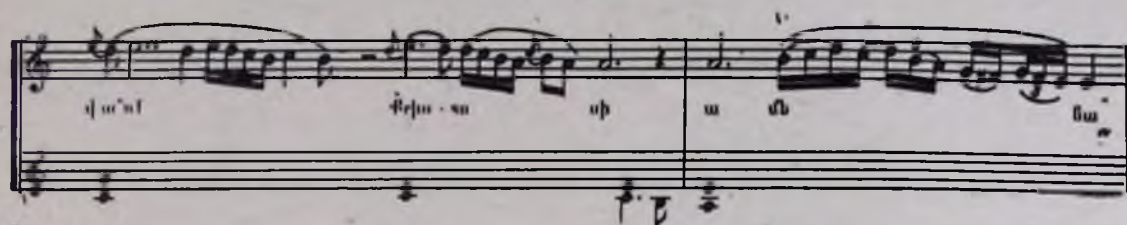
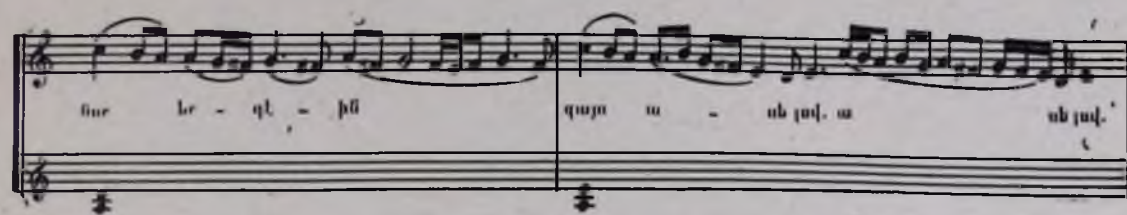
Մեղեդիի ամբողջ ընթացքում (բացի առաջին երկու նախադասություններից) հայկական ձայնանիշերով Կոմիտասի մատիտագիր նշումները կան, որոնք երկձայն երկարաձիգ ու սակավ փոփոխվող ներդաշնակության անավարտ մի փորձ են ներկայացնում (հնչյունների տեղդրությունը մեծ մասամբ նշված չէ): Դատելով ընդլսթից, ուրվագծված է ոչ թե երգչախմբի, այլ զործիքային, մասնավորապես՝ երգհոսնի կամ ֆիզհարմոնի ընկերակցություն:

Ձեռագրերում տաղի կատարման արագության, կերպի և երանգների մասին որևէ ցուցում չկա (բացի Ս. Մելիքյանի ձեռքով գրված տարբերակից, որտեղ սկզբում գրված է միայն շափավոր-միջակ նշումը): Խոսքի և երաժշտության բնույթից դժվար չէ, սակայն, կռահել, որ Կոմիտասն այդ տաղը պետք է երգած լինի՝ խաղաղ, տեմպն ազատ փոփոխելով, տեղ-տեղ արտասանության նման, բայց ընդհանուր առմամբ սահուն կապակցված:

Կոմիտաս վարդապետի այս ձայնագրությունը, իր խմբագրական թերություններով հանդերձ, ինչպես մեծ վարպետի մի շարք այլ ձայնագրությունները, գեղարվեստական և դիտական ակնառու արժեք ունի: Բացի դրանից, դա նարեկացու նշանավոր տաղի երաժշտության միակ աղբյուրն է մեզ համար:

Ռ. ԱՔԱՅԱՆ

ԳՐԻԴՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ

Տ Ա Ղ Յ Ա Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Փառը՝ ք Քրիստոսի ամենագոր յարութեան:
Սայլն այն իջանէր ի լեռնէն Մասեաց,
և ի վերայ նորա աթոռք են կարգեալ,
և ի վերայ նորա գահոյք ոսկեղէնք,
և ի վերայ նորա բեհեզք ծիրանիք,
և ի վերայ նորա որդի արքայի,
և յաջմէ նորա վեցթնեան սերովքէքն,
յահելէ նորա բազմաչեայ քերովքէքն,
առաջի նորա մանկունք գեղեցիկ,
ի գիրկս նոցա խաչն տէրունական,
ի ձեռնն նոցա սաղմոսարան և քնար,
որք երգէին և ասէին:

Փառը՝ ք Քրիստոսի ամենագոր յարութեան:
Ածեալ են, ածեալ զսայլիկն,
ածեալ են կացուցեալ:

և ահա չշարժէր սայլիկն ա՛յն,
և ահա չխաղայր անիւն ա՛յն:
Եթէ հարիւր բարդ խալըրձան, վեց

կորընկան,

մին մանուշակ՝ խրձադիգեալ:
ի Մասեաց յաջ կողմանէն
սայլիկն ածեալ են կացուցեալ:
և ահա չշարժէր սայլիկն ա՛յն,
և ահա չխաղայր անիւն ա՛յն:
Եթէ սամիքն են արծաթի, լուծն էր ոսկի,
և սամոտիքն ապրիշիմի:

փոկեր շարած շարանման հոյլ մարգարիտ:
և ահա չշարժէր սայլիկն ա՛յն,
և ահա չխաղայր անիւն ա՛յն:
Այն ճորտն ճոճ էր և ճապուկ,
ոտամիջակ, հաստաբագուկ,

լայնաթիկունք, խարտիշագեղ, ահեղագոչ՝
նա ձայն ածէր եզն ամոլին
կանչին առնէր աթոռակին:
Եթէ եզինքն են սաթ ու սալիտակ,
ծաղկախայտուցք, արագաքայլք,
ընթացականք,

եղջերն ամէն խաչանման,
և մազն ամէն հոյլ մարգարիտ:
և ահա շարժէր սայլիկն ա՛յն,
և ահա խաղայր անիւն ա՛յն:
Ի յառեղէն առեալ շարժումն կոյծն սայլին՝
նա ձայն ածէր եզն ամոլին:
Սայլն ի Սինեայ երկրորդ օրէնքն էր
Մովսէսի:

Եւ այն հարիւր բարդ խալըրձանն՝
այն մահապետքն են, մարգաթք:
Եւ այն վեց բարդ կորընկանն՝
վեցօրեայ գործքն Աստուծոյ:

Եւ այն մին մանուշակ՝
միաւորեալ Երրորդութիւնն:
Եւ այն մանուկ խարտիշագեղն՝
այն Յովհաննէս էր Մկրտիչն:
Եւ այն չորս կործքն սայլին՝
Աւետարանն էր Քրիստոսին:

Ի գիլ գայր ի գիլ, սայլիկն ի գիլ,
ի Ասսեաց յաջ կողմանէն՝
սայլիկն ի գիլ գայր ի գիլ
և ճորնչալով գայր մտանէր յԵրուսաղէմ,
և որդիք նոր Սիովնի նոր երգէին գայս
ասելով:

Փառը՝ ք Քրիստոսի:

Կ Ո Մ Ի Տ Ա Ս Ի Ն Հ Ե Տ *

VII.— «Սպիտակ կղզին»

Ծգիպտոսս պետք եղածեն ավելի խլեր էր ժամանակեն. Կոմիտասս ատեն շունեցավ Երուսաղեմ ևս այցելելու և ուղղակի մեկնեցավ Փարիզ:

Ան թարմացնելու կերթար իր խոնջ չիղերը: Այս անգամ գասախոսությանց ու համերգներու հոգը շունեն, ինչպես ունեցեր էր երկիցս, 1901-ին և 1906-ին, և ինչպես պիտի ունենար ավելի հետո, վերջին անգամ գեմհանդիման գալու ատեն Եվրոպային հետ:

Հիմա կազգույրի պետք ուներ հոգին, հինգ ամբողջ տարիներ լարված ու պրկված մնալի հետո: Ու Փարիզի մեջ ան ուներ իր բարեկամները, որոնք զինքը կհասկնային ու կսիրեին և որոնց մտերմության մեջ պիտի կարենար հոգին թեթևալ պահ մը: Օրիորդ Մարգարիտ Բաբայան, ինքն ալ երաժշտագետ, մեկն էր եղբի անոնցմե, որոնք զորավիզ եզեր էին Կոմիտասի, ու պիտի ըլլար այս անգամ ալ, երբ ան, 1911 հուլիսի վերջը, կհայտնվեր հոսկարծ Սենի փերուլն վրա:

Երբ 1913-ին վարուժանի հետ հիմը կգնեինք «Նավասարդ»-ին, մեր առաջին մտածումներեն մեկը եղավ օրիորդ Բաբայանին տպավորություններն ունենալ Կոմիտասս վարդապետի անձին ու դործին վրա,

* Շարունակված «Էլմիածին» ամսագրի 1965 թվականի Մ Մ Ա-ից, Ե—Ջ—Է-ից, Ը—Բ-ից, Ժ-ից և 1966 թվականի Մ Մ Ա-ից, Բ-ից և Գ-ից:

կցելու համար վարդապետին մեկ ուսումնասիրության, որ լույս պիտի տեսներ «Նավասարդ»-ի առաջին գրքին մեջ: Մեզ ուզարկած իր հոգվածին մեջ, հետևյալ կերպով կպատմեր օրիորդ Բաբայան Կոմիտասի 1911-ի այդ այցը Փարիզ:

«1911 թիվն էր⁷⁰, հուլիս ամսի մեջ, Փարիզում: Սոսկալի տաք օրեր, երբ նոր պատահարներով էի ամառապանոց երթալ: Անսպասելի կերպով դուռը բխում են: Կոմիտասն է՝ նոր եկած ու շափազանց հոգնած՝ Տաճկահայաստանի և Ծգիպտոսի ճանապարհորդությունից: Հազիվ բարեկամ՝ վազում է գեպի գաշնամուրը և ոգևորությամբ սկսում է երգել, ցույց տալ նոր երգերը, որ դեռ չեմ լսած, որոնց դեռ ծանոթ չեմ:

Նույն ամառ հանգամանքները հաջողեցնում են ինձի երկու ջաբաթ անցնել նրա հետ անգլիական «Սպիտակ» կոշված կղզում, որտեղ առավել ևս առիթ եմ ունենում հիանալու իր վրա:

Այդ խորապես հոգնած երաժիշտը հանգրստանալու տեղ՝ մի տենդագեղ երաժշտական հրաբուխի դրության մեջ էր. առավուտից գիշեր դաշնամուրի առջև նստած մեկ երգում, մեկ գրի էր առնում, մեկ նվագում էր երգերը, որոնք նրա հիշողությանը մեջը չէին ուզում ավելի ևս քնել:

Ամեն տուն գալուս, մի նոր երգ էր ինձի երգում: Ուրբա՛ն աղաչում էի, որ գա զրոսնե-

⁷⁰ «Նավասարդ»-ի մեջ սխալմամբ տպված է 1910:

վորել ջանացին պահ մը, և սմանդուկ պայ-
քարը, որ «Ժամանակ»-ի, «Մանդուկ»-ի,
«Տաճար»-ի նման թերթերու էջերեն փորձ-
վեցաւ Կոմիտասի դեմ, հուսահատ մարդոց
հուակ ճիգերն էին լուկ:

Հայ Եկեղեցին թուրք «շարքի»-ներեն փրկե-
լու մտահոգութիւնը, որ Համիդի վերջին տա-
րիներուն պահ մը ոգևորել էր դաս մը մար-
դիկ Պոլսո մեջ, հանկարծ ընկեցաւ կրկին,
եւր Տաղիվ Պոլիս ոտք կոխել էր Կոմիտաս:
Ան հայ շարականները տիրացուներու կոկոր-
դեն ազատելու շէր եկած. ավելի կենսական
ու ավելի անմիջական ուրիշ հոգեր կ'ափշտա-
կելին իր առաքելութիւնը, ու անոնց անգամ
դժվար պիտի հասներ միս-միսակը. ուժեր
չկային դեռ շուրջը, որոնց վրա կոթներ, ան
ստիպած էր այդ ուժերը ստեղծել նախ:

Եվ սակայն Կոմիտասի վրա խուժեցին, երբ
հաղիվ ոտք դրած էր սուլթաններուն քաղա-
քը: Ուզեցին, որ Եկեղեցիներեն սկսի ան իր
առաքելութիւնը:

Սերաստիո առաջնորդ Թորգոմ եպիսկո-
պոս Գուշակյան էր նախ, որ «Բյուզան-
դիոն»-ի մեջ լույս տեսնող իր ընդարձակ
մեկ հոդվածով ազգային վարչական մար-
միներու ուղարկութիւնը կ'հրավիրէր հայ
եկեղեցական երաժշտութիւն հարցին վրա, և
կ'ընտելէր նախախնամական դերը, դոր կրնար
ունենալ Կոմիտաս վարդապետ՝ բարեկար-
գելու համար հայ եկեղեցական երաժշտու-
թիւնը:

Անոր արձագանք կուտար դոկտ. Պաղիլ
Խան՝ ճիշտ նույն հարցը շոշափելով «Բյու-
զանդիոն»-ի մեջ, «Կոմիտաս վարդապետին
ինչպէս կրնանք օգտվիլ» խորագրով հոդ-
վածով մը:

Դոկտ. Պաղիլ Խան, Կոմիտաս վարդապե-
տի Պոլսո առաջին համերգին քանի մը օր
հետո, կրկին կանգնողոնար միևնույն
խնդրին նույն այդ թերթին մեջ⁷², արդեն մե-
զագրելու համար մեր ազգային հաստատու-
թիւնները, որոնք թքնալ միջոցներու շնոր-
հիմեր անոր տաղանդին ու արաքող կարգի
ձիրքերին օգտվելու համար, ու կ'ավելցնէր.
«Անոր ձայնը ընթերցելու, րացառիկ ձիրք մ'է,
դուցե դարերու պեռք ըլլա, որ կրկին մենք
անոր նմանը կարենանք տեսնել: Մեղք է,
եթէ չօգտվինք առիթն ու անոր հետ համա-
ձայնութիւն մը չ'հասնինք մեր կարևոր
դպրոցներուն և եկեղեցիներուն մեջ քարվոք
երաժշտութիւն խնդրին հիմնական կերպով
մը լուծելու: Անցյալ կիրակի մեզմե շատեր
տեսան անձամբ, որ մեր եկեղեցական և ժո-

ղովորդական երգերն ինչ վեհօթյան կյան
հասնիլ, Կոմիտաս վարդապետ գործնակա-
նապէս ցույց տվաւ Պոլսո հայլայն դասա-
կարգին, որ աշխուժով գործող մը ինչեր
կրնա ընել կարճ ժամանակամիջոցի մը
մեջ»: Թարգման ըլլալով աշխարհական թե
կղերական բազմաթիվ մարդոց փափագին,
Պաղիլ Խան կառաջարկել, որ Կոմիտաս վար-
դապետ կրկին իր համերգին եկեղեցական
մասը Պոլսո դիմապոր եկեղեցիներուն մեջ,
ինչպէս նաև կ'թելադրէր Բերայի Ս. Երոտր-
դութիւն եկեղեցի թաղականութիւն կամ
էսայան վարժարանի հոգաբարձութիւն, որ-
պէսզի նախաձեռնութիւնն ստանձնեն, ու-
րիշ թաղերու մարմիններուն գործակցու-
թյամբ, երգչախմբեր կազմել եկեղեցիներու
կողքին ու զանոնք դաստիարակել Կոմիտաս
վարդապետին հսկողութիւն ներքև, ժշար-
կալ այս խումբերը. — կրսեր, — պիտի մշա-
կեն նոր ազգային երգերն ալ և խեղճ տաճ-
կաստանցին դարերու ստրկութեն վերջ
դարձյալ պիտի սորվի և հիշե, թե մեր նա-
խահայրերն ինչ խանդավառությամբ հեղեղի
նման կ'թափէին իրենց հոգովն ընդհանր
ցումները մեր ազգային բանաստեղծու-
թյանց մեջ»:

Թորգոմ եպիսկոպոս և զոկտ. Պաղիլ Խան
կամոնային սակայն, որ Կոմիտաս Պոլիս շէր
եկած պայքար մղելու տիրացուներուն զեմ
և անոնց ճիրաններեն ազատելու հայ շարա-
կանները: Ան իր ուսերուն վրա բոլոր ունե-
ր այլապէս ծանր և նվիրական հոգերու, որոնք
առ այժմ կ'կրնան իր բովանդակ ուժերն ու
ժամանակը: Անոր գերագույն մտածումն էր
գլուխ հանել երաժշտանոցի մը ստեղծումը
Պոլսո մեջ, հայ երաժշտութիւնը լրիվ լույս
աշխարհ հանել, և պատրաստել իր ձեռնա-
սունները: Աղկե հետո այլևս գլուխ պիտի
ըլլար գոհացում տալ այն մշուս բոլոր հոգե-
րուն, զորս ճակատագիրը հանձնել էր իրեն:
Եվ սակայն Կոմիտաս, իր այդ սուղ պայման-
ներուն մեջ անգամ, շէր կրնար Հայ Եկեղե-
ցին լքել իր բախտին: Չէր ուղեր անշուշտ
ճակատ ճակատի տալ մարդոց խավարա-
մառութիւն հետ, և խարաղանը ձեռքը պտաիլ
հայ եկեղեցիները՝ գուրս քնելու համար անկե-
զինեառներու հերոսները: Փոխարեն, ան
փորձեց ինքն իսկ Հայ Եկեղեցի մեջ բերել
անոր հարազատ երգեցողութիւնը, ու առա-
ջին հերթին երգել հոն իր հորինած բազմա-
ձայն պատարագը:

Հավագույն ուղին պիտի ըլլար այդ՝ հայ
եկեղեցական երաժշտութիւն բարեկարգման
դիմելու:

⁷² «Կենդանի երգ, մեռյալ կանոն», «Բյուզանդիոն»,
1910 Նոյեմբեր 29 (դեկտեմբեր 12), թիվ 4297:

Բազմաձայն պատարագ վազուց հորինած էր Կոմիտաս, ու տարիներով զայն երգած էջմիածնի մեջ: Ավելին. ունեւ բազմաձայն պատարագի այլազան փոփոխակները: 1909-ին Վեներտիկ՝ Զ. Ղևնդ Տալանի ուղղած իր նամակին մեջ Կոմիտաս ինքն իսկ կհայտարարեւ, թե «Հայկական պատարագն ունի մ 7 տեսակ բազմաձայն դաշնակած»⁷³:

Թախնդիր արվեստագետը, որ Կոմիտասն էր, չէր ուզեր վերջնական սեպել երկ մը, որուն վրա դեռ կրնար տքնիլ: Պատարագի այդ 7 փոփոխակները,— որոնք, ավաղ, դեռ չհայտնվեցան ցարդ,— չէին դոհացներ զինքը: Ան Պոլսո մեջ նոր մշակման մը ենթարկեց իր պատարագը, և քանիցս երգեց իր «Գուսան» երգչխմբով: «Պոլսահայտնությունը,— կգրե Գուսան վարդապետ,— երեք անգամ միայն լսեց աննման պատարագը, Ղալաթիո եկեղեցին, վարդապետի առաջնորդությամբ»⁷⁴:

Ինքս չեմ հիշեր Կոմիտասի վարած պատարագներուն թիվը ճշտիվ: Բայց դիտեմ, թե անոնցմե երկուքին անձամբ ներկա եղած եմ Ղալաթիո եկեղեցւո մեջ, և մինչև այսօր ալ կվերապրիմ հուշումը ղանոնք հիշելու ատեն: Կոմիտասի վարած պատարագները մեյմեկ հոգևոր համերգ էին և հոգեկան ճշմարիտ վայելք, և անոնց պատճառած արթնցումները ժամանակը չէր կրնար մարել. ան ավելի ևս պիտի քաղցրանար տարիներուն հետ, ու կրկին մեզ պիտի գինովեցնէր ամեն անգամ, որ մեր մտածման մեջ բերեինք անգուգական վարպետը:

Իդուր չէր որ Կոմիտաս կնախընտրէր Ղալաթիո Ս. Լուսավորիչը իր վարած պատարագներուն համար: Այս եկեղեցին բազմաձայն երգեցողության միջնաբերդ էր եղեր հորմեհնտե Զիլինկիրյան գաղապետ էր եկեր հոն և երգել ավեր էր իր եռաձայնը, երգչախմբով մը, որուն կորիզը Կեդրոնականի աղաքն էին եղեր: Հիմա Կոմիտասի խումբին մեջ ևս, Կեդրոնականի երեմիսի այդ սաներուն հետ, Կեդրոնական հաճախող նոր աշակերտներն ալ կային, որոնց երգի ուսուցիչը ինքը Կոմիտասն էր հիմա: Եվ վերջապես Ղալաթիո գաղաք դասը, նոր օրերու մեջ, իբր ղեկավար ունեւ Կոմիտասի վեց սաներն մեկը՝ Արտաշես Ապաճյանը:

Գուսան վարդապետ մոռցած է հիշել և այն պատմական պատարագը, զոր Կոմիտաս վարդապետ վարեց Մայր Եկեղեցւո մեջ, 1913 հոկտեմբեր 12/25-ին, հավետ հիշա-

տակելի այն օրը, երբ հայ ժողովուրդը կուգեր աշխարհին ցույց տալ տասնհինգ դարերը, որոնք կսկսեին Սահակեն ու Մեսրոպեն, Լուսավոր հետքեր ձգելու համար իրենց ճամբուն վրա: Այդ օրվան պատարագը եկեղեցական արարողություն մը չէր միայն, այլ ամբողջ ժողովուրդի մը գոհաբանության ճիգը սուրբերու մեծագույնին՝ Մեսրոպին համար, որ գիտակցություն պարգևեր էր իրեն և կյանք: Ու ի՞նչ վսեմ էր պահը, երբ երկու մեծ առաքյալներ իրենց հոգին կգրկախառնեին, մեկը գարերուն խորեն մեր մեջ կաթեցնելու համար իր տառերուն քաղցրությունը, և մյուսը մեր սրտերը բանալով այդ զգլխանքին:

Կոմիտաս եկեղեցւո մեջ այլևս գուրսի մարդը չէր. կզգայիր, որ սրբավայր մը մտած է ան: Զէիր կրնար դուն ալ չպատկառիլ հետը:

«Եկեղեցւո մեջ իր ընթերցումը կամ երգելը խորունկ կերպով կազդեին ամենասկստիկ մարդու վրա իսկ,— կգրե Կարո Ուշագլյան— Անդամագրելի էր իր ձայնին ազդեցությունը: Ես կհիշեմ, 1910-ին, երբ առաջին անգամ Կուտինա՝ իր ծննդավայր այցելեց, իր մկրտված Ս. Թորոս եկեղեցւո մեջ, շաբաթ երեկո մը, երգեց «Լոյս դուարթ»-ը, կանգնած իր սև վեղարով, ատյանին մեջտեղ, Հոգեկան խռովք մը պատեց մեզ ամենքս, նույնիսկ շունչը կրոնեիր զինք խանգարելի վախճալով: Նույն օրը կարծես իր ծննդավայրին կարոտը կառնէր, իր ծնողին կորուստին, իր որբության ու մարդկության տառապանքներուն հիշողությունն էր, որ զինք կալեկոծէր, ու այս բոլորը երաժշտություն դարձած՝ հեղեղի պես կհոսեին կամ ինչպես փոթորիկ՝ կբարձրանային եկեղեցւո դմբեթն ի վեր...

... Հետևյալ օրվան պատարագի ատեն ծնրադիր երգած Քաղմութիւնք հրեշտակաց սրբասացությունը, ուրիշ առթիվ երգած Քաղ մեզ, Տէրք-ը, պաաարագած միջոցին ձևէք, կերէքք-ը, «Ի սրբութիւն սրբոց»-ը և այլն և այլն, որոնք մեկ-մեկ հոգեկան թանկագին ու բարձր վայելքներ էին ունկնդիրներուն համար:

Կոմիտասի երգած ջաքականները երգեր չէին, ազոթքներ էին միայն: Ան մեղեդիներուն բառերն էր որ կոգեկոչէր, և ոչ եղանակները: Իր համոզմունք երգերն էր, որ պետք է հեռանէին բառերուն, և ոչ թե բառերը երգին:

«Հաճույք կամ ժամանց չէր երաժշտությունը այս մեծ հավատացողի համար,—

⁷³ Զ. Ղևնդ Տալան, «Կոմիտաս վարդապետ», Վեներտիկ, 1936, էջ 35:

⁷⁴ Թեոդիկ, «Ամենուն տարեցույցը», 1926, էջ 444:

կշարունակե Ուշագլյան, — լրջությամբ մը կառնեմ ամենապարզ երգի մը առջև իսկ Եվ պետք էր տեսնել այս շենշող ու կատա-
կող մարդը երգարեմի վրա մանավանդ եկե-
ղեցվո մեջ, ուր լուրջ էր ծայրահեղ կերպով,
վերացած մը, մաղնիսացած մը: Ոչ միայն
երգելու միջոցին, այլև Ավետարանի պարզ
ընթերցումը երաժշտություն էր անոր բերնին
մեջ: Իմաստին համաձայն եղանակ, շեշտ ու
շափ կուտար ընթերցումին ու երգերուն: Ե-
ղանակն ու խոսքերը համընթաց կբախնա:

Իսկ իր մատուցած պատարագները պա-
կուցման պահեր էին ուղղակի:

Օրիորդ Աղավնի Մեսրոպյան կգրե իր հու-
շերուն մեջ.

«Անմոռանալի են այն հինգշաբթիները,
երբ Կոմիտասը իր երգչախումբով Ղալաթիո
լուսավորիչ եկեղեցիին արարողությանց
կամասնակցին: Երգչախումբի փորձերուն հա-
ճախ ներկա եմ եգեր: Կոմիտասը լացի իր
աշակերտներեն, մեծ բժախնդրությամբ
կպատրաստե նաև քահանայից և դպրաց
դասու բաժինները: Որքան անմոռանալի պի-
տի մնա Ղալաթիո դարավոր եկեղեցվո 1914
թվի Ավագ հինգշաբթիի քառաձայն պատա-
րագը, որուն թե՛ հեղինակը, թե՛ օրվան պա-
տարագիլն էր Կոմիտասը: Այդ պատմական
օրվան Կոմիտասյան քառաձայն պատարա-
գին համար՝ ամբողջ Մեծ պահքի յոթ երկար
շաբաթները թե՛ իր երգչախումբին մնայուն
տեղը (Բերայի էսայան վարժարանի սրահ),
թե՛ Կեդրոնական վարժարանին մեջ հեղի-
նակի հրավիրեց Պոլսո զանազան արվար-
ձաններեն դպրապետներ՝ զանոնք մարգելու
համար քառաձայն երգեցողության մեջ»⁷⁶:

Զիշտ է՝ Կոմիտաս հաղվադեպորեն կպա-
րագեր: Բայց անոնք որ ներկա եղած են
անոր մատուցած պատարագին, չեն կրնար
վերացած չլլալ ի տես հոգեկան այն հափըշ-
տակության, որուն անձնատուր կրլար վար-
գապետը Տիրոջը սեղանին առջև:

Կարկառուն մեր հոգևորականներեն շա-
տերուն պատարագն եմ տեսներ: Ոմանց հա-
մար ան հոգևոր ծես մըն էր, զոր կկատա-
րեին երկյուղածությամբ ու լարեխղճու-
թյամբ, իբրև Հայ Եկեղեցվո ամենեն նվիրա-
կան արարողությունը: Այդպես էր, օրինակ,
պատարագը, զոր կմատուցաներ Օրմանյան:
Եղիշե Դուրյան կվերանար պատարագած ա-
սեներ, կաննյութանար գերագույն հափշտա-
կության մը մեջ, ու անձանթ ուրտներ
կփոխադրեր քեզ ալ մեկտեղ: Կոմիտաս ինք
ևս աղոթք կդառնար, ու կստիպեր, որ դուն
ալ աղոթես հետը:

Հատվածը, որ Եկեղեցվո հետ Կոմիտաս
վարդապետի կապը կալատմե, ամբողջական
պիտի չըլլար, եթե չտեղադրաճանայինք իր
ունեցած կապերուն ալ հայ եկեղեցական իշ-
խանությանց հետ:

Մայր Աթոռն իր բաժանման պարագա-
ներուն մասին խոսելու ատեն, ըսինք արգեն
անգամ մը, թե Կոմիտաս իր ուխտեն չէր որ
կհեռանար, և թե ան ինքզինք միշտ սերտ
կապված կղգար անոր: Հիմա, որ կարգն է
խոսելու Հայ Եկեղեցվո հանգեպ իր ունեցած
շահագրգռության մասին, չենք կրնար չանդ-
րադառնալ իր զգացումներուն ալ գեպի Հայ
Եկեղեցին:

Գիտենք, որ Կոմիտաս էջմիածնեն հեռա-
ցավ սրտեղ. այնտեղ ստեղծված նոր մթնո-
լորտին մեջ զգացեր էր, որ «Խեղճի հո-
գին», մանավանդ երբ Արևմուտք կատարած
շրջագայություններն հետո տեսեր էր, թե
գործունեության նոր դաշտ մը կբացվեր իր
առջև, որուն պիտի չլրնար հասնիլ էջմիածնի
պայմաններուն մեջ:

Արդ, այդ պայմանները այլևս անհանդուր-
ժելի էին Կոմիտասի համար:

Ալեքսանդր Շահվերդյան, անդրադառնա-
լով այն փաստին, որ Կոմիտաս ավելի ևս
դառնացած էր իր առաքելության համար նոր
հնարավորություններ զգալով էջմիածնի
պատերեն դուրս, կգրե.

«Բայց եթե առաջ նա հաճույք էր զգում
էջմիածնի իր մենակեցությունից, ապա
այժմ խեղճվում է վանքի նեղ շրջապատում,
սակավաթիվ մարդկանց միջավայրում, ո-
րոնց մեծ մասը անտարբեր կամ թշնամա-
րաց էր վերաբերվում նրա արվեստին: Էջ-
միածնին արդեն թվում է նրան մի բանտ,
որտեղ ինքը չի կարող լիովին ծավալել իր
ուժերը: Մյուս կողմից՝ հետզհետե ավելի են
սկսում նեղել նրան սուրբ հայրերը, որոնք
նախանձ ու անբարյացակամ էին նրա հան-
դեպ: Կոմիտաս իր հետաքրքրություններով,
մտահղացումներով ու ստեղծագործական
խոյանքներով օտար, անհասկանալի ու ավե-
լորդ մտրդ էր նրանց համար: Հետզհետե
ավելի ցոյտուն է երևում Կոմիտասի և էջ-
միածնի կրոնական հիմքերը շանասիրաբար
պաշտպանողների միջև առաջացած ներ-
հակությունը, որ վերածվելով բացահայտ
հակառակության՝ անտանելի գրություն է ստեղ-
ծում Կոմիտասի համար ու մղում նրան
փախչելու էջմիածնից»⁷⁸:

⁷⁶ Ալեքսանդր Շահվերդյան, «Հայ երաժշտության
պատմության ակնարկներ», Երևան, 1959, էջ 363:

⁷⁸ «Ժամակակիցները Կոմիտասի մասին», էջ 230:

Ըստ Շահվերդյանի, այդ «հալածանք»-ն էր, որ Կոմիտասը էջմիածնեն փախչելու մղեց, և կկարծե, թե խզեց նաև անոր հոգեկան կապերը Հայ Եկեղեցվո հետ:

«Էջմիածնից հեռանալն ինքնին նշանակում էր, որ Կոմիտասը կապերը խզեց Եկեղեցուց, թեև դա տեղի չունեցավ պաշտոնական կարգաթողության մը ու կուսակրոնությունից հրաժարվելով: Այդ խզումը, որ վաղուց էր պատրաստվում, անխուսափելի էր, որովհետև Կոմիտասի ամբողջ գործունեությունը խորթ էր Եկեղեցվո՝ հրաժշտության ասպարեզում ունեցած պահպանողական-հետադիմական քաղաքականությանը»⁷⁷:

Անոնք, որ Կոմիտասի հետագա կյանքը գիտեն, հազիվ թե համաձայնին անվանի հրաժշտագետին եզրակացությանց հետ, և հիմնվելով հայ հոգևորականներին ուսանց կողմից հետագային ցույց տրված լիամիտության վրա, տարվին ենթադրելու, թե Եկեղեցին ևս, Կոմիտասեն հուսախաբ, շարունակեց զայն հալածել նաև հետո, ինչպես կհաստատեն Շահվերդյան:

«Էջմիածնի կղերի պաշտոնական շրջանները Կոմիտասին համարում էին ուխտագրուծ: Այդ հիման վրա էլ հրաժշտագետի շուրջն ստեղծվեց հալածանքի, հետապնդման, զրպարտությունների ու դավերի մթնոլորտ, որը շափաղանց ճնշում էր Կոմիտասին և բազմաթիվ ու քաղաքացիական խոչընդոտներ առաջացնում նրա աշխատանքի մեջ... հիշելով այս կետը, մենք պետք է կտրականապես հետ մղենք եկեղեցական գործիչների փորձերը, որով նրանք ջանում էին հեռին թվով, Կոմիտասի հիվանդությունից հետո արդեն, սվաղել, մոռացություն տալ մեծ հրաժշտագետի ու Եկեղեցու խոր կոնֆլիկտն ապացուցող բազմաթիվ փաստերը: Ո՛չ. Կոմիտասը Եկեղեցուն չէր պաակնում, որովհետև պատկանում էր ժողովրդին: Ժխտենք, ուրեմն, որոշ կենսագիրների հնարած այն առասպելը, թե անբախտելի միասնություն կար Կոմիտասի ու Եկեղեցու միջև»⁷⁸:

Մոտեն անդլակ Կոմիտասը շրջապատող պայմաններուն, չենք կրնար չբաժնել այն

խոր վրդովումը, որով տոգորված է Շահվերդյան, վերհիշած ատեն խոչընդոտները, զորս գտավ Կոմիտաս իր ճամբուն վրա: Բայց իրականության հեռացած պիտի ըլլայինք, եթե տարվենք նաև ենթադրելու, թե Կոմիտաս վարդապետ այդ խոչընդոտներեն խրտնած, այլևս չէր պատկաներ Հայ Եկեղեցիին:

Կարո Ուշագլյան, Կոմիտասի հայրենակիցը, որ շատ մոտեն ճանչցավ զայն անոր Պոլսո տարիներուն, դիտել կուտար «Զվարթնոց»-ի մեջ:

«Կոմիտաս վարդապետ դուրս եկավ վանքեն ոչ թե որովհետև մարած էր իր մեջ եկեղեցական ասպարեզին հմայքը, այլ իր շրջապատը անջնջելի զարձած էր իրեն համար և իր մեծ ձեռնարկն էր, որ պիտի տուժեր հոն մնալով: Այդ շրջանին շատեր զինք տեսան միայն երգահաններու ատեն բեմի վրա և զաղափար կազմեցին իր մասին. սակայն ան՝ նույնչափ կարող և արժանավոր էր եկեղեցական բեմի վրա ևս՝ իբր ժամաբար և իբր պերճաբան քարոզիչ»:

Կարո Ուշագլյան սապես կընդգծե հոգևորականը, որ կշարունակեր ապրիլ Կոմիտաս վարդապետի մեջ, ուխտի մարզը, որ միշտ կմնար անոր մեջ՝ հակառակ իր կրած բոլոր դաժնություններուն, և որ հեռու էր սակայն խարխալելի կույր հավատքի մը մեջ:

«Կոմիտաս վարդապետ կրոնական կույր հավատքի հետ գործ չունեցավ երբեք. ան իմաստասեր էր և խորհրդապաշտ: Եկեղեցական ասպարեզը իր մեջ դրավ երդի ու եղանակի ճաշակը և ապագա Կոմիտասի խորքը կաղմվեցավ տաճարի խնկաբույր ու խորհրդավոր մթնոլորտին մեջ: Ան պահեց իր կրոնավորի ուխտը, իր սքեմը և դիրքը արժանավոր կերպով: Ապրեցավ վանական կրոնավորի կյանքով՝ պարզ և անպաճույճ՝ նվիրվելու համար իր հրաժշտական առաքելության, որուն խորունկ հավատացող մը եղավ մինչև վերջ»:

Կոմիտաս միշտ սքեմ կրեց. չպզտիկցենք զայն, ենթադրելով, որ զանիկա կրեց ակամա. Կոմիտաս կեղծել չէր գիտեր. ան սքեմը պիտի նետեր ուսեն, եթե զայն ծանր դատեր ուներուն վրա:

⁷⁷ Ալեքսանդր Շահվերդյան, հիշված աշխատությունը, էջ 363:

⁷⁸ Անդ, էջ 363—364:

Գ Ր Ի Գ Ո Ր Տ Ղ Ա *

Այս երկի արժեքավոր կողմերից մեկն էլ այն է, որ ժամանակակից կյանքի տարբեր կողմերը, ռազմական գործողությունները, դրսևորվել են ոչ միայն գեղարվեստորեն, այլև ճշմարտացի: Իրականությունը ներկայացնելու համար բանաստեղծը վերցնում է հասարակական կյանքի տարբեր կողմերը՝ իրենց առանձնահատկություններով: Թշնամիների ռազմական գործողությունները նկարագրելու մեջ նա առարկայական է և անաչառ: Մահմեդականների և քրիստոնյաների բանակները բախվում են. հաջողությունը Սալահեդդինի կողմն է: Այդ գործողություններն էլ վերին աստիճանի անաչառությամբ են տրված¹⁶⁴:

Գրիգոր Տղան իրական կյանքի և ռազմական գործողությունների միայն պասիվ նկարագրող չէ: Նա միաժամանակ ցույց է տալիս իր դրական կամ բացասական վերաբերմունքը: Օբինակ՝ Սալահեդդինի գաղանաբար գինվորները բնորոշվել են որպես «շուն» և «գայլ»:

Պայծառ և ճշմարտացի են տրված Ծրուսաղեմի երբեմնի խաղաղ կյանքի ու կենցաղի տարբեր կողմերը:

Նախքան Սալահեդդինի գրավումը, Ծրուսաղեմը նման է եղել զուգված-զարդարված մի հարսի: Բայց այժմ, այդ նույն քաղաքը բոլորովին այլ պատկեր ունի.

«Եւ թագընկեց զիս արարին,
Ըջհարսնութեան քօղն բարձին,
Ըղպատմուճանն իմ հրաշալին
Տինէն ի բաց մերկացուցին»¹⁶⁵,

Նրանք, որոնք մի կերպ կոտորածներից ազատվել են, նույնպես ողբալի վիճակում են: Մրանց տանջում են, ենթարկում անլուր

կտտանքի: Սրտաճմլիկ է գերեվարություն նկարագրող.

«Դողան ոսկերքս և սասանին,
Լոյս իմ քաղի, սիրտըս ճըմլին.
Քանգի աչօք իմ տեսանին.
Ողորմագին հարուածք նոցին.
Իշխանք բազումք ի տանջելին.
Եւ ի յընչից պարապեցին,
Եւ հետիոտըս տանէին.
Տղայք ի մէջ ճանապարհին,
Ի յոչ կոշիլ գնալ՝ մեռանին...»¹⁶⁶,

Գերիները շատ վաա սլայմաններում են ապրում: Նրանք անաչվում են սովից, մերկությունից, տապից և հիվանդություններից.

«Կարօտք հացի մերկ շրջէին,
Եւ բոկ ոտամբք հետեւէին,
Քաղաքացին և դեղացին...»¹⁶⁷,

Ողբի մոտ մեկ շորորողը նվիրված է Լևոն Բ-ի՝ Սալահեդդինի դեմ մղած պատերազմներին ու տարած հաղթանակներին:

Ներսես Շնորհալին «Ողբ Եղեւսիոյ» պոեմում իր հայրենասիրական տրամադրություններն արտահայտում է Անիի, Վազարշապատի և ընդհանրապես Հայաստանի անցյալն ու ներկան հակադրելու միջոցով, ուշագրությունը սեռելով միայն պատմական սնցյալի վրա, իսկ Գրիգոր Տղան իր Ողբում աչքաթող շանելով պատմական անցյալը, գլխավոր ուշադրությունը դարձնում է ներկայի, իրական անցուդարձի վրա՝ առնչելով դրանք Կիլիկիայի և Լևոն Բ-ի հետ: Ծրուսաղեմի գրավումից գեռ մի ամիս շանցած, Սալահեդդինն հարձակվեց Սիրիայի և ապա Կիլիկիայի վրա: Ավերելով արշավանքի ճանապարհին գտնվող բոլոր երկրները, նա հասնում է Կիլիկիա.

«Մըտին յաշխարհըն Կիլիկին,
Ուր իշխեցող էր Հայկազնին
Մեծահաղթող Լևոն արին...»¹⁶⁸,

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1964 թվականի № 4-ից, 1965 թվականի № 6 Ա-ից, Ե-2-ից, Ը-ից, Գ-ից, Ժ-ից և 1966 թվականի № Բ-ից և Գ-ից:

¹⁶⁴ Dulastrier, "Documents arméniens", p. 275.

¹⁶⁵ Անդ, էջ 287.

¹⁶⁶ Անդ, էջ 304.

¹⁶⁷ Անդ.

¹⁶⁸ Անդ, էջ 298.

Լեոնր անձամբ առաջնորդում է հայոց բանակը և զենքի ուժով կասեցնում Սալահեդ-դինի առաջացումը.

«Եհաս ի դաշտ լայն անդրատին,
Ասպատակաւ գորու նոցին.
Լեոն իշխան Կիլիկեցին...
Ջառ ի ձեռքս երկսայրին,
Ձայնեաց զանուն սրբոյ խաչին,
Կայթեաց ի մէջ պատերազմին,
Որպէս զարծիւ իսկ յերամին»¹⁶⁹,

Բանակները բախվում են, սկսվում է ձեռնամարտը. Դրանց մեջ է և Լեոնը, որը մխրճվելով թշնամու խուճապահար շարքերում՝

«Եհար ըզկուշտ երիվարին,
'ի արշաւեցոյց ի մէջ նոցին.
Ուղղեաց զգլոց իւր նիզակին,
'ի եհար ըզսիրտ գլխատորին.
'Ի թաթաւ կացոյց դաշտին»¹⁷⁰,

Գրիգոր Տղան շերմ սիրով է նկարագրում Լեոնի և հայոց բանակի քաջագործությունները, որովհետև նրանք սրի ուժով պաշտպանում են իրենց երկիրն ու անկախությունը՝ չընկրկելով թշնամու բազմություն և հզորության առաջ:

Թեև բանաստեղծն անկողմնակալ կերպով պատկերել է նաև Սալահեդինի տարած հաղթանակները, երբեք չազավաղելով իրական երևույթները, բայց նա այդ հաղթանակներին տալիս է տարբեր գնահատական: Սալահեդինը նվաճող և արյունարբու է. նա բերում է սուգ ու արյուն, հետևարար, նա ենթակա է նգովքի ու անարգանքի: Բոլորովին այլ կերպ են գնահատվել Լեոնի հաղթանակները: Հայերը կռվում են ոչ թե նվաճելու, այլ պաշտպանվելու համար. նրանք իրենց սուրբ բարձրացնում են բարբարոսների և բռնակալների գեմ, որոնք խախտում են կյանքի խաղաղ ընթացքը և կատարում ոճրագործություններ:

Երբ Լեոնը դաշտային Կիլիկիայի և Անտիոքի սահմաններից հակառակորդին հեռացնում է, այլևս առաջ չի շարժվում, այլ հաշտություն է կնքում.

«Անցոյց յիւրմէ զրաժակ շարին,
Արար ընդ նա խաղաղութիւն
Եւ համոզեաց ի քարութիւն»¹⁷¹,

Տղայի այս գործը կոչվում է «Ողբ», բայց վշախ. խոր ցավերի, զայրույթի ու վրեժի

ետևում առկայծում են դեպի կյանքը կոշող հորդորն ու հույսը, նորից վերականգնվելու հավատը և կյանքի նկատմամբ ունեցած սերը: Հեղինակը հավատացած է, որ չարը պիտի ստանա իր արժանի պատիժը, պիտի լինի արգար հատուցում: Լեոնն իր երկրի սահմանները ապահովելու հետ միասին, շարին պատժել է, անմեղ երուսաղեմացիներին հասցրած ավերածությունների ու արյան համար: Նա մարդասեր է և բարյացակամ: Դեպի Կիլիկիա արշավելու ժամանակ, Սալահեդինի լանակը իր հետ շարժում է իր նաև Երուսաղեմի կողոպուտը և գանձերը: Հայերը հարձակվում են կողոպուտով ծանրաբեռնված հազարացիների վրա, քախջախում, ետ վերցնում ավարը և տալիս երուսաղեմացիներին:

Ընդհանրապես պոեմում զգալի տեղ է բռնում շարին արժանի հատուցում տալու և վրեժխնդրության զգացումը: Երուսաղեմը իր ողբի պահին չի մոռանում թշնամուն արժանի հատուցում տալու անհրաժեշտությունը: Նրա սրտի խորքում ատելության հետ միաժամանակ գլուխ է բարձրացնում նաև վրեժխնդրության զգացմունքը.

«Ըզըր գերեալս, Երուսաղէմ,
Առնուլ ըզվրէժն, Երուսաղէմ,
Ի քո նեղլացն, Երուսաղէմ»¹⁷²,

Այնուհետև բանաստեղծը բերկրանքով է նկարագրում, թե ինչպես հայոց բանակը Լեոնի գլխավորությամբ թշնամուն քախջախիչ հարված է տվել և գերողներին գերել...

«Սոքա զգերիշտն գերեցին,
Եւ ըզըզուիշտն լուկեցին,
Ըզհարկանողսն խիստ հարին...»¹⁷³,

Պոեմի տարբեր մասերում համոզեցուցիչ են ներկայացված անձնավորված քաղաքի հոգեբանական անցումները մի վիճակից դեպի մյուսը, դրանց գրսեորումը, վիպելու, հուզվելու, ողբալու, ափսոսանքի, զայրույթի ու վրեժխնդրության ընթացքում: Անցյալի փառքը պատմելու պահին ողբացողը համեմատաբար խաղաղ է, մաքերը մթաղնված ու խառնված լին, մինչդեռ ողբալու և զայրույթի պահին նա ցնցվում է հոգեպես, կտրվում է նրա մտքի թելը, մթնում բանականությունը, գործածում է ուրիշ ոճ՝ լի ցասումով ու ցավով: Սակայն երբ վրեժխնդրության գաղափարն է հառնում, հախուռն զգացումներին զուգորդվում է նաև դատողությունը, գործում է բանականությունը և

¹⁶⁹ Դյուլտրիե, նշված աշխատությունը, էջ 298:

¹⁷⁰ Անդ,

¹⁷¹ Անդ, էջ 303:

¹⁷² Անդ, էջ 293:

¹⁷³ Անդ, էջ 300:

նա, ողբասացը, որքան խղճալի էր ողբալու և տանջվելու պահին, նույնքան էլ ղորեղանում է հոգով: Այստեղ արդեն ողբացող Երուսաղեմի րեբանով Գրիգոր Տղան թշնամու հասցեին անհեծքներ չի կարողում, ինչպես իրենց ողբերգում անում են Դավթակ քերթողն ու Ներսես Շնորհալին, այլ նա գործնական կոչ է անում՝ ի դեմս, ի մարտ, և ի հատուցումն: Այս տեսակետից Գրիգոր Տղայի Ողբը ավելի աշխարհիկ և ավելի մարտական է: Բացի այդ, Դավթակի ու Ներսես Շնորհալու անհեծքները ուղղված են դեպի երկիրն, որ վերջինս պատժի չարագործին, հանդերձալ կյանքում: Գրիգոր Տղայի մոտ անհեծքներ չկան. մարդը ինքը պետք է անմիջապես ըստ իր արդարադատ սուրբ, ինքը պետք է պատժի չարագործին: Երբ դառն արցունքներ թափելուց և իր գլխին փոշի ցանելուց հետո, որոշ չափով հանգրստանում է դժբախտ Երուսաղեմի խոցոտված սիրտը և մի քիչ խաղաղվում է նրա հոգեկան աշխարհը, ինչպես մթամած ամպերով ծածկված երկիրը անձրևից հետո, պարզվում, լուսավորվում է նրա բանականության երկնականմարը, ապա նա վերլուծում, կշռադատում է կատարված աղետը, վշտի ծանրության հետ մեկտեղ նրա արտում շողում է հույսը: Մի պահ նրա առաջ հանում է կենսախինդ ապագան: Ի դեմս Երուսաղեմի, բանաստեղծը համոզված լավատես է: Եղեսիայի Ողբում լավատեսությունը հիմնված էր այն հույսի վրա, թե շուտով խաչակիրները նորից կգան և Եղեսիան կվերցնեն Ջանգի ամիրայի ձեռքից: Գրիգոր Տղայի հույսի ու լավատեսության հիմքը այդպես չէ: «Ողբ Եղեսիոյ» պոեմը զրելու ժամանակից անցել էին տասնամյակներ: Շատ բան էր փոխվել... Կիրիկիայի և ընդհանրապես արևմուտքում ապրող հայերին խաչակիրները պակաս բարբարոսաբար և տմարդի չէին վերաբերվել քան Ջանգին, Սալահդինը և հույները: Բանաստեղծը համոզված է, որ այո, շուտով Երուսաղեմը կվերականգնվի, բայց ոչ քեզ դսից եկող ուրիշ ազգերի կամ պետությունների միջոցով, այլ քաղաքի բնակիչներն իրենց իրենց ուժերով պիտի վերականգնեն մայրաքաղաքը:

Երուսաղեմը կոտորելու ժամանակ կենդանի մնացածները, քաղաքից փախածները այժմ վերադառնալու են: Երբ բոլորը գան, հավաքվեն, երկիրը աղատվի բռնակալ տիրողների ձեռքից, քաղաքը կմոռանա իր ծանր վիշտը:

«Յայնժամ տեսցես, Երուսաղէմ,
Եւ ցընծասցես, Երուսաղէմ,

Եւ մոռացես, Երուսաղէմ
Սուգ զայրութեանդ, Երուսաղէմ»¹⁷⁴,

Եվ այսպես, կործանված քաղաքը իր զավակների ձեռքերով ոչ միայն կվերաշինվի, այլև կպայծառանա: Այն երկրներն ու քաղաքները, որոնք առժամանակ մոռացել էին համաշխարհային սրբազան մայրաքաղաքը, նորից գանձերով լի նավերով ու բարավաններով, ծովերով ու ցամաքներով կանցնեն ևուխտի կգան մոռացված սրբավայրերին:

«Պատիւ ծովու, Երուսաղէմ,
Եւ ցամաքի, Երուսաղէմ,
Եւ մեծութիւն, Երուսաղէմ,
Աղգաց 'ւ ազանց, Երուսաղէմ,
Ջի գան առ բեզ, Երուսաղէմ...»¹⁷⁵,

Լավատեսության հետ սերտ շաղկապված է նաև հայրենասիրությունը, Լավատեսությունն ու հայրենասիրությունը միասին կազմում են Գրիգոր Տղայի այս քերթվածի գլխավոր գաղափարը, որոնց շուրջ պտտվում են պոեմի մյուս մասերը՝ իրենց առանձին դրվագներով:

Ինքը՝ բանաստեղծը, Լևոն Բ-ի ժամանակակիցն ու գործակիցն է եղել. սրանք երկուսն էլ եղել են Կիրիկիայի հայկական հոգևոր և աշխարհիկ իշխանության հայրենասեր ներկայացուցիչները: Գրիգոր Տղան էլ իր ժամանակի արամազորությունները արտահայտելու համար դիմում է պատմական անցյալին, հայ ժողովրդի քաջահամբավ գործիչների օրինակներին, սակայն գլխավոր շեշտը նա դնում է ներկայի վրա: Ի դեմս Երուսաղեմի, բանաստեղծը ողբում է ոչ միայն Պաղեստինի անկախ, խաղաղ ունցյալը, այլև իր՝ հայ ժողովրդի ու նրա հայրենիքի կորցրած փառքը, ազատությունն ու պետականությունը: Երուսաղեմից ոչ պակաս արշավանքներ ու ավերմունքներ է տեսել նաև հայոց աշխարհը: Ինչպես Երուսաղեմը, այդպես էլ Հայաստանը գարեբ շարունակ եղել է ասպատակությունների պոռոտա, ուր միշտ բախվել են Արևմուտքի ու Արևելքի բռնակալ բանակները և այդ հոգը ներկել բյուրավոր անմեղ մարդկանց արյունով: Իրենց անցյալով ու ներկայով Հայաստանի և Երուսաղեմի մեջ շատ նմանություններ կան:

Այժմ տեսնենք, հայրենասիրական տրամադրություններն ինչպիսի՞ ձևերով է արտահայտել բանաստեղծը՝ Կիրիկիայի հայոց իշխանության, Լևոն Բ-ի, նրա բանակի ու գործերի առնչությամբ:

¹⁷⁴ Դավթակի. նշված աշխատությունը, էջ 290:

¹⁷⁵ Անդ:

Լևոնը անձնուրաց հայրենասիրությամբ ու քաջագործություններով նման է հայ նախնիներին, որոնք միշտ էլ խոյացել են բռնակալների դեմ և կրծքով պաշտպանել իրենց հայրենի հողը.

«Ձի որպէս Հայկըն առաջին,
Եհար ըզբել նետիւ բազկին.
Եւ կամ Տըրդաա ըզթումբ գետին,
Փլուցեալ ոտիւք գարշապարին.
Սա պերագոյն Արտաշիսին,
Այնմ որ յաղթեացըն Կիւրոսին.
Նրման եղև սա Տիգրանին,
Եւ ըզկըասոս սաաակողին»¹⁷⁶,

Գրիգոր Տղան անհուն սիրով է լցված դեպի քաջ և հայրենասեր պետական գործիչը։ Նա հպարտությամբ ու բերկրանքով է նկարագրում Լևոնի գործերը և ազդեցում Արարչին, որ նրան երկար ու առողջ կյանք պարգևի։

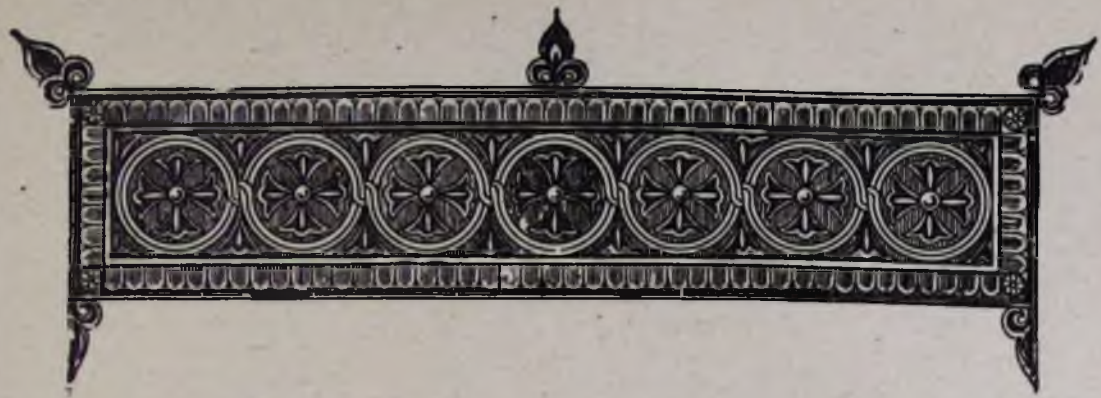
Երուսաղեմի ողբը գրված է պարզ լեզվով և մաքուր հայկաբանությամբ։ Թեև տեղացի նկատվում են օտար բառեր, ինչպես՝ «սենեկալ», «սլեհ», «զիան» և աշխարհաբարի ձևեր, ինչպես՝ «ես ձայնեցի Սուրբ Յակորին» և այլն, սակայն այսպիսի ձևերն ամենևին ստվեր չեն նետում քերթվածի պարզ ու գեղեցիկ լեզվի վրա։

¹⁷⁶ Անդ., էջ 301։

Ներսես Շնորհալու «Ողբ Եդեսիոյ» հռչակավոր պոեմից հետո, Գրիգոր Տղայի «Ողբ վասն առմանն Երուսաղէմի» գործը մեր միջնադարյան երկրորդ պատմա-քաղաքական ծավալուն և գեղեցիկ պոեմն է։

Գրիգոր Տղայի Ողբը թե՛ ձևի և թե՛ բովանդակության կողմից դրական ուշադրավ մի երևույթ էր միջնադարյան բանաստեղծության ասպարեզում։ Այստեղ մի կողմից հնչում են մարդասիրական և հայրենասիրական մոտիվներ, իսկ մյուս կողմից այդ մոտիվները դրսևորվել են բնական, դեղեցիկ և իրական զույններով։ Անգամ Գրիգոր Տղայից դարեր հետո հանդես եկող իտալացի հռչակավոր բանաստեղծ Տորկվատո Տասսոյի «Ազատագրված Երուսաղեմ» հանրածանոթ վիպական պոեմը շունի աշխարհիկ այն նվազներն ու ճշմարտությունը, ինչպես Գրիգոր Տղայի այս համեստ գործը, Եթե վերջնիս մեջ հնչում է աշխարհիկ, իրական կյանքի ձայնը, ապա մոա շորս ու կես դար հետո գրված «Ազատագրված Երուսաղեմ» երկի մեջ իշխող են վիպական հրաշալիքները, գերբնական ուժերի ու էակների մասնակցությունը, քան թե իրականության նկարագիրը։ Տղայի պոեմի մեջ գեղեցիկ և ճիշտ գծերով արտացոլվել են պատմական դեպքերը, կյանքի ու կենցաղի զանազան կողմերը։

Ս. ՔՈԼԱՆՋՅԱՆ

ՏՐԱՆՍԻԼՎԱՆԻԱՅԻ ՀԱՅԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ՀԱՄԱՐ*

Սույն նամակում Ռոշքան գրում է նաև, որ ինք Պեռլայից գնալու է Եղիսաբեթուպոլիս: Պարզ է, որ նա այնտեղ, բացի եղած եղբայրությունները վերահաստատելուց, ուրիշ բան չէր կարող անել, քանի որ նրա կազմած նոր տոմարը այս Հայաքաղաքում ընդունվելու դեռևս հոգ չունեի: Սակայն հետագա փաստերի քննարկումն իսկ ցույց է տալիս, որ անգամ Պեռլայում ավանդապաշտ հայերը թույլ չտվեցին, որ շարունակվի նոր տոմարը և կրկին վերադարձան հին:

Շատ ուշագրավ է, որ հետագայում՝ 1731 թվականին, երբ երկրից աքսորելու սպառնալիքով սկսվեց Եղիսաբեթուպոլսի ոչ կաթոլիկ հայերի բռնի կաթոլիկացումը, այն ժամանակ նախատեսված էր նաև ընդունել տալ նոր տոմարը, սակայն սյդ ևս, ինչպես հայտնի է, երկար ժամանակ անհաջողության մասնավեց: Իվ հաճախ 1757 թվականի դեկտեմբերի 19-ին էր, որ կրկին օրակարգի հարց է դառնում նոր տոմարի ընդունման խնդիրը, որը սակայն հատկապես Եղիսաբեթուպոլսում մեծ վեճերի տեղիք է տալիս: Այսպիսով, վերոհիշյալ թվականին Եղիսաբեթուպոլսի քաղաքային ժողովում

նախագահի կողմից առաջարկվեց ընդունել նոր տոմարը, պաաճառաբանելով, որ նախ նոր օրացույցը ամեն տեղ կարելի է գտնել, իսկ երկրորդ, որ օտարները վատ աչքով են նայում իրենց վրա: Ժողովի որոշման մեջ ասված էր, որ «Շատոնցմե կու լսինք թէ զհին գլխտարն բրնելով ջիզմադիգուաներ ինք (իմա՝ հերձվածող), նայ կուզինք որ այսպէս նարասդ կալաճիքն վերցրվին մեր վրայէն», «... շատ պատճառներն այ կան որնօր հօս շինք գրիլ»¹⁵⁵:

Շարունակության մեջ ասված է, որ քաղաքային հասարակությունը հաստատել և որոշել է, որ հաջորդ կիրակի Մինդյան տոնը բոլորը միասին կատարեն: Ապա գործի անցնելով, քաղաքային ժողովի և հարյուրոց ժողովի ներկայացուցիչները Եղիսաբեթուպոլսի ժողովրդապետ Մինաս վրդ. Խնկանոսյանին հայտնեցին այդ մասին և առաջարկեցին սեղեկացնել լատին եպիսկոպոսին: Խնկանոսյանը սակայն ընդդիմանում է այս առաջարկին: Այդ ժամանակ է, որ 1757 թվականի դեկտեմբերի 24-ին քաղաքի մեծամեծների՝ «աղաչանների ու քաղաքացիների» 118 հոգու ստորագրությամբ, գլխավորությամբ քաղաքի բիրով (քաղաքագլուխ և դատարանի նախագահ) Անկսենտ Ա. Մանուկի Իսի-

* Շարունակված «էջմիածին» ամսագրի 1964 թվականի № ԺԲ-ից, 1965 թվականի № Ա-ից և 1966 թվականի № ՄԲ-ից և Գ-ից:

¹⁵⁵ 2. Գ. Գովրիկյան, «Հայք Եղիսաբեթուպոլիս», Ա, էջ 232:

գուցենցի, մի գրութիւնն է հրապարակվում, որով նրանք հայտնում են, թե ընդունում են նոր տոմարը: Նրանք առաջարկեցին հնկանոսյանին նոր տոմարով տոնելու Մենդյան տոնը: Սակայն հնկանոսյանը ընդդիմացավ, առարկելով, որ անհրաժեշտ է վերին եկեղեցական կարգադրութեան դիմել: Քաղաքի բերովը հասարակութեան կողմից բողոքեց ժողովրդապետին և սլատասխանատութիւնը իր վրա առնելով, սպառնաց այդ մասին հայտնել յատին եպիսկոպոսին: Նա հրամայեց նաև կտրիճների եղբայրութեանը (պրաստավային), վաղեմի սովորութեան համաձայն, նոր տոմարով ավանսի քայլել և ուրիշ անգամ ավանսի գուրս դալը արգելեց: Քահանաներին ևս կարգադրվեց տոնների առթիվ տները օրհնել միայն նոր տոմարով: Ս. Ստեփանոսի ընկերութեանը ևս հրամայվեց, որ ըստ հին սովորութեան, Մենդյան երկրորդ օրը, այսինքն Ս. Ստեփանոսի տոնին, ողորմութիւն հավաքեն: Սակայն եղիսաբեթուպոսի հայերի աշխատավոր խավերը բռնա կերպով ընդդիմացան դրան: Ընդդիմութեան դրող պարզեցին նաև կտրիճների եղբայրութեան անդամները:

Այս շարժումը, որն ուղղված էր քաղաքային վարչութեան որոշումների դեմ, դեկավարում է քաղաքի ժողովրդապետ Մինաս վարդապետ հնկանոսյանը: Նա մերժում է հնթարկվել քաղաքային վարչութեան: Բերովը և քաղաքի երեւելիները սպառնում են դիմել իրենց եպիսկոպոսին և նոր տոմարը հարգող քահանա պահանջել: Նրանք հնկանոսյանին դիմելով, ասում են. «... գէրայանիս նա բարի ու չի անիս նայ. մինք ամենեքեանս կանինք, և թէ որ շուգենաս անելու, նայ մինք մէզի գերապաժառ եպիսկոպոսէն մեր զնտարին»¹⁵⁶ դօրայ քահանայ կուգինք...»¹⁵⁷: Այս բոլորից հետո համաձայնութիւն չգոյանալով, դեկտեմբերի 25-ին, ըստ նոր տոմարի, քաղաքի հայ մեծածածկները հունդարացիների եկեղեցում նշեցին Մենդյան տոնը: Սակայն նույն օրը, ինչպես ասված է տարեգրութեան մեջ, հայ եկեղեցում ժողովրդապետը զգուշացրել է բոլորին հին տոմարից չհեռանալու և այն աղբյուրը, որ մինչև այժմ գործածել են, չթողնելու մասին¹⁵⁸: Փաստերը վկայում են, որ «ռամիկը» այսինքն ժողովրդական զանգվածները դուրս են եկել ամեն մի լատինական

կան նորամուծութեան դեմ, և այս անգամ էլ որոշվել է Մենդյան տոնը դարձյալ նշել հին տոմարով. «Բայց դերյարդելի վարդապետն ծանուցում արիւ է գաղէտրայէն ռամիկ էլին. ասելով. Քրիստոսի արեւմբ գնեալ ժողովուրդ, կու յայտնիմ ձեր հրամանոցն, որ գալ շորեքաբաղի Մենդեան բարեկենդան է և կու խնդրեմ օր չի հետէնալ հին զնտարին քովէն և այն իղվօրէն»¹⁵⁹, որն որ ինչպես ունացիլինք...»¹⁶⁰:

Լատինամու հոսանքի փաստերից (որոնք միակողմանի են և լակոնական) ելևում է, որ եղիսաբեթուպոսի ժողովուրդը մեծ դժգոհութիւն էր ցուցաբերել: Եղել են դեպքեր, երբ Մենդյան տոնը նոր տոմարով տները օրհնող քահանաներին ժողովուրդը թույլ չի տվել. այդ մասին խոսատվանել է նույնիսկ Տրանսիլվանիայի լատին եպիսկոպոսը: Ահա թե ինչ է գրում 1758 թվականի ապրիլի 30-ին Գեոլայից տիրացու Պետրոս Անտոնյանը Ստեփանոս Ադոնց արքային (Վենետիկ).

«... Սկսեալ է խօսակցել եպիսկոպոսն գտարածայնութենէ ժողովրդեանն Իպաշֆալովու (իմա՝ եղիսաբեթուպոսիս), քանզի առաջնոյն նոքա զնացեալ էին առ նայ խնդրել զթողութիւն, բայց ոչ միակամք և միախորհուրդք ամենեցունց հաւանութեամբն, և թէպէտ նոցա ևս տուեալ էր զթողութիւն, բայց ոմանք զ[Յ]այ[տ]նութիւն Տեառն ըստ հին գալէնտարին առնելով, և ոմանք ըստ նորոյն, որպէս և իսկ պատահեալ է ընդիմութիւնս այս ի մէջ նոցա, զի ըստ նորոյն, ըսա սովորութեան Բլէպանիայի քահանայիցն երթալ և օրհնել զտունս ժողովրդեանն, զորս ոմանք սիրով ընդունեալ են, և ոմանք ընդէմ խօսելով, թէ ոչ գոյ այժմ մեր [Յ]այտնութիւնն. այլ եկեսցուք յորժամ մերն իցէ և սիրով ընդունելոց եմք, և ոչ են թոյլ տուեալ զի օրհնեսցեն զտունս իւրեանց...»¹⁶¹:

Ավանդապահ այդ դժգոհներին միացել էին նաև հայ երիտասարդների եղբայրութեան անդամները, որոնք միասնաբար հրաժարվել էին քաղաքային վարչութեան որոշումները կատարելուց: Մտածելով վերջ տալ քաղաքի ներքին խառնակ վիճակին, քաղաքային վարչութիւնը որոշում է ձեռք առնել խիստ միջոցներ: Ահա թե ինչ է գրված այս կապակցութեամբ քաղաքի տարեգրութեան մեջ. «Լնելով պատելի հասարակն որ դեր-

¹⁵⁶ Ռումիներն նշանակում է տոմար, օրացույց:

¹⁵⁷ Հ. Գ. Գալիլիսե, «Հայք յեղիսաբեթուպոսիս», Ա, էջ 238:

¹⁵⁸ Նույն աւղուր, էջ 240:

¹⁵⁹ Ռումիներն նշանակում է աղբյուր:

¹⁶⁰ Հ. Գ. Գալիլիսե, «Հայք յեղիսաբեթուպոսիս», Ա, էջ 240:

¹⁶¹ Հ. Գ. Տայան, «Մայր դիւան», էջ 192:

յարգելի վարդապետին ծանուցումին գօրայ, գօր պղտորվիլէ քաղփին մէջ ուսմիկ էլն (ընդգծումը մերն է—Ս. Ք.), և շատ անելի պակաս կալաճէք կու գործուցին, որն օր հոս չինք գրիլ, ութվեցաւ պատուելի հասարակին, որ այս պղտորութեանն ճարմն անինք»¹⁶²։

Քաղաքային վարչությունը ամենից առաջ փորձեց պատժել եղբայրությունը, նրա ավանդական հին իրավունքները սահմանփակելով։ Կտրիճների ղեկավարներին, վաղահներին և մարշալներին արգելվեց պաշտոնական օրերից բացի քաղաքում գալազան օգտագործելը։ Հակառակ գնալըում, նրանք պարտավորվում էին յուրաքանչյուր գործածության համար 6 հունգարական դրամ տուգանք տալու։ Կտրիճներին որոշ ժամանակ արդելվում էր նաև Մենդյան ավետիսի և Զատկին շաշի մերի գնալը։ սակայն եթե կտրիճները չհնազանդվեն և շարունակեն աննոր դնալ, յուրաքանչյուրից 6 մաճար դրամ պիտի դանձվի։ Արգելվում էր նաև ընկերության մեջ իրենց կամքով նոր տղաներ անգամագրելը, այլ պետք է, որ երիտասարդի ծնողները դնային և խնդրեին ընկերության ղեկավարությունը, որպեսզի իրենց որդին եղբայրության մեջ առնվի։ Այսպիսով, քաղաքային վարչությունը իր ձեռք առած հիշյալ միջոցառումներով ցանկանում էր վերջ տալ կտրիճների ընկերության իրավունքներին։ Սակայն պետք է ասել, որ ընկերության իրավունքների սահմանափակումները այսպեսով չէին վերջանում։ Խնկանոսյանին ուղղած դիմումում կտրիճները դրում էին, որ ուզում են իմանալ, թե արդյոք եղբայրությունը հիմնադրուներ ունի, որովհետև իրենք լսել են, թե աղաները հրաժարվում են հիմնադիր լինելուց, և աղաներից մեկը ասել է, թե ընկերությունը րանագրված է... և եթե իր որդին թողնի անգամ, նա ևս բանադրանքի տակ կարող է ընկնել։ Սահմանափակվում էին նաև նրանց եկամտի միջոցները։ Երիտասարդությունը հայտնում էին նաև, որ իրենք լսել են, թե աղաները ցանկանում են սլաակի դրամը և դիմավորներին տրվելիք թաշկինակի օրենքը ևս խափանել։

Կասկածից վեր է, որ նոր տոմարի ընդունման դեմ կարևոր դեր խաղացած երիտասարդների եղբայրության նկատմամբ առնված դանազան սեղմումների գործադրման միջոցով, քաղաքային վարչությունը աշխատում էր նախ և առաջ չլատել նրա ուժերը և հեղինակադրվել նրան։ Եղ-

բայրությունը այլևս զրկվում էր տոներին միասնաբար իբրև ավետող հանդես գալուց, նրա ղեկավարությունը իրավունք չունեց նույնպես 15 տարեկանը լրացրած քաղաքի կտրիճներին, թե՛ ախօճի և թէ՛ աղքատիս, և դրա իրավունքից ներս առնելու։ Ընկերությունը զրկվում էր նաև իր հին հասույթներից և նյութապես թուլանում։

Սրանից հետո էր, որ եղբայրության անդամները հատուկ դիմումով, չիմեցին Մինաս վարդապետ Խնկանոսյանին՝ իրենց լուր նախկին իրավունքները վերականգնել տալու հույսով։ Քաղաքային վարչությունը, սակայն, պահպանելով հիշյալ սահմանփակումները, 1758 Վթականի փետրվարին նրանց հնազանդության հրավիրելով հայտնեց հետևալը. «Հնագույն դավիկներ միշտ գտած են հիմնադիրներ, ուստի ասից ետքն ալ պիտի գտնեն»¹⁶³։ Նույնպես, քաղաքային վարչությունը հայտնեց, որ չի ցանկանում, որ Մենդյան ու Զատկին ավետիս քայլեն վայնասունով, այլ միայն երկու հոգի ընկերության անունից ողորմություն հավաքեն։ Խոստացվում էր բանադրանքից ազատել ընկերությանը և նույն ժամանակ թուլալուրվում էր 15—16 տարեկան աղաներ անդամագրել։ Սակայն գավազան կրելու սահմանափակումը թողնվում էր. իսկ պսակի դրամի ու թաշկինակներ տալու հարցերը հետաձգվում էին։ Այսպիսով, կարելի է ասել, որ քաղաքային վարչությունը կտրիճների եղբայրությանը դրեց իրանից կախման մեջ։ Սրանից հետո, անհրաժեշտ էր համարվում եղբայրության ընտրված ղեկավար անդամների ցուցակը ներկայացնել քաղաքային վարչության ի հաստատություն։ Այս բոլորը այժմ քաղաքային վարչության կառույցի համաձայն պետք է լինեին, այսինքն՝ «...հասարակին կամացն գօրայ րլայ»¹⁶⁴։ Նույնպես ընկերության ղեկավարները պետք է ամեն տարի մուտքի և ելքի հաշիվները քննեն և ներկայացնեն վարչության, որպեսզի առանց հասարակության գիտության՝ «ավելորդ ծախքեր չլրվին»¹⁶⁵։ Սակայն պետք է նշել, որ ձեռք առնված այս միջոցներով հնարավոր չէր եղել ղեկուս սլարտագրել նոր տոմարը. այդ կատարվեց զարծյալ Հոմի միջամտությամբ և Տրանսիլվանիայի լատին եպիսկոպոսի դործոն մասնակցությամբ։ Ինչպես գրում է Հ. Ք. Գովրիկյանը, «Եպիսկոպոսն,— որ անտարակույս այս բաները Ս. Գահին ծանուցած էր,— թուղթ ու հրա-

¹⁶³ Նույն տեղում, էջ 249։

¹⁶⁴ Նույն տեղում, էջ 255։

¹⁶⁵ Նույն տեղում։

¹⁶² Հ. Ք. Գովրիկյան, «Շաշի լնդիսարեթուպոլիս», Ա, էջ 241։

ման ընդունեցավ ի Հոռոմա՝ նկատմամբ նոր տոմարի դործածության և ուրիշ հոգևոր բաներու¹⁶⁶։ Այս խնդրին վերջ տալու նպատակով, լատին եպիսկոպոսը հասարակությանը հայտնեց, որ երկու պատգամավոր ուղարկեն Ալվինձ, ուր գտնվում էր իր Աթոռը՝ ժողովը, սակայն, երկուսի տեղ լոթ հոգու ղրկեց, երեք աշխարհական և շորս հոգեվորական, որոնց մեջ էր նաև ինկանոսյան վարդապետը Գովրիկյանը գրում է, որ 1759 թվականի մայիսին Վեստմոսթեր Բիշոփը ժողովելով ուրախության լսեցին, թե Ս. Ժողովը սիրով դրկեր և օրհնության հաստատեր է զնոր տոմարը¹⁶⁷։

Նոր տոմարի վերջնական ընդունումը պարզ է, որ առանց գիմադրության տեղի չունեցավ, և իհարկե հայ կաթոլիկության ներսում գոյություն ունեցող ավանդապաշտու լատինամոլ հոսանքները ընդունված տոմարի և տոնացույցի վրա թողեցին նաև իրենց հետքերը։ Այդ մասին է վկայում նոր տոմարով կազմված տոնացույցը, որը թեև լատին եկեղեցու տոնացույցի վրայից կաղապարված մի բան է, սակայն, բացի լատինական տոներից և սրբերից, ընդգրկում է նաև ընդհանուր Հայ եկեղեցու տոնած ազգային սրբերը—Սահակ Պարթև, Ղևոնդյանք, վարդանանք, Հովսեփսիմյանք, Թարգմանիչներ, Ատոմյանք և այլն¹⁶⁸։

Հակառակ Գովրիկյանի պահած լուրջյանը, փաստ է, որ նրա կողմից «կաթոլիկե հայ հաստարկության կեդրոնը»¹⁶⁹ համարվող Գեղա հայաքաղաքում էլ նոր տոմարը հեշտ չէր ընդունվել։ Ինչպես նախապես տեսանք, Վրդարյանի օրոք, դեռևս ԺԸ դարի վերջից, Գեղայում գործադրված պետք է լիներ նոր տոմարը¹⁷⁰, օակայն փաստերը վկայում են, որ Վրդարյանի մահից հետո, հայերը կրկին հին տոմարին էին վերադարձել, ապա Ստեփանոս Ռոշքայի այցարարության շրջանում (1729 թ.) նրա նախաձեռնությամբ կրկին պետք է, որ մտցված լիներ նոր տոմարը, սակայն շուտով ավանդապահ ժողովրդի կողմից դարձյալ մերժվել էր նորը և ընդունվել հինը։ Հայաքաղաքից

1758 թվականի ապրիլի 30-ին, Պետրոս Անտոնյանի կողմից (Վենետիկ), բնիկ ջուզեովցի Ստեփանոս Ազոնց աբբահոր գրված մեխանակից երևում է, որ հազիվ 1758 թվականի Տյառնընգառաջի տոնից է, որ գեղացիները ևս սկսում են կիրառել նոր տոմարը, այսինքն այն ժամանակ, երբ Նիսաբեթուպոլսում էլ բռնի կերպով ուղում էին ընդունել տալ նույն տոմարը։ Նամակագիրը ապահայտում է, թե եպիսկոպոսը հայերի հետ խոսակցելու ժամանակ պատմել է նաև եզրսարեթուպոլսեցի հայերի մեջ նոր տոմարի ընդունման կապակցությամբ ծագած վեճերի մասին¹⁷¹։

Այսպիսով, նշելով այն երկարատև, բուռն պայքարի մասին, որը մղվեց ավանդապահ հայերի կողմից ընդդեմ նոր տոմարի ընդունման, պետք է աներկբայորեն եզրակացնել, որ բերված փաստերը միանգամայն իրավունք են տալիս հերքելու Տրանսիլվանիայի հայերի կողմից նոր տոմարի ընդունման հարցում Հ. Վ. Լստկարյանի ստեղծած թյուր կարծիքը, ըստ որի, «Դրանսիլվանիայի ուղղափառ Հայք 1758-ին իրենց ուզեցին (ընդգծումը մերն է—Ս. Փ.) Հուլիական տոմարը ձգեցին և Գրիգորյանն սկսան գործածել»¹⁷²։

Այս հարցում ևս, ինչպես տեսանք, ոչ թե Տրանսիլվանիայի հայերի կամքով, այլ հազար ու մի մեքենայություններով և վերևից գործադրված բռնի ուժով է, որ միայն և միայն պարտադրվեց նոր տոմարը։ Տրանսիլվանահայ ազգաբնակչության մեծ մասը, ի պատիվ իրեն, ոչ թե «իր ուզելով» ընդունեց այն, այլ, ընդհակառակը, նույնիսկ կաթոլիկության բռնի հարելուց հետո, իսկ, երկար տարիների համառ պայքարով, ի դին ամեն զոհողության, աշխատեց պահպանել իր պապերից մնացած հայրենի տոմարը, որը համարվում էր ազգային կենսունակության աղբյուր։

Նոր տոմարի ընդունման դեմ ցույց տրված այդ բացառիկ դիմադրությունը ևս իր արժանի տեղը պետք է դրավի Մայր Հայրենիքից այնքան հեռու գտնվող Տրանսիլվանիայի հայ գաղութի՝ հանուն իր ազգային ինքնուրույնության պահպանման մղած պայքարի պատմության մեջ։

(Շառունակի)

¹⁶⁶ Հ. Գ. Գովրիկյան, «Հայք յնդիսարեթուպոլիս», Ա, էջ 256։

¹⁶⁷ Նույն տեղում։

¹⁶⁸ Ա. Փիփաս, «Հունգարիոյ և Դրանսիլվանիոյ ազգայինք», «Հանդէս ամսօրեայ», 1899, էջ 51։

¹⁶⁹ Հ. Գ. Գովրիկյան, «Հայք յնդիսարեթուպոլիս», Բ, էջ 142։

¹⁷⁰ Նույն տեղում։

¹⁷¹ Հ. Ղ. Տալան, «Մայր գիւտ», էջ 192։

¹⁷² Հ. Վ. Լստկարյան, «Եկեղեցական պատմութիւն», էջ 385։

Պ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

(Բաճառի բաժան գիտությունների
բեկնածու)

ՊՐՈՖ. ԼԵՎՈՆ ՄԵԼԻՔՍԵԹ-ԲԵԿ

(Մեղայան 75-ամյակի առթիվ)

Դասական բանասիրության ներկայացուցիչներից քերին վիճակվեց հայագիտության նոր սերնդի տեական ուղեկիցն ու լծակիցը լինելու Պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Բեկը ինքնատիպ էր ոչ միայն իր անհատական բնավորությամբ, հետաքրքրությունների բազմակողմանիությամբ ու ընդգրկումներով, այլ նաև գիտական երկու սերունդների կենդանի շաղկապումով, նրա առաջին հոգվածներն ու ուսումնասիրությունները երևացին այն շրջանում, երբ հայագիտության ու վրացագիտության հիմնական կենտրոնները տակավին գրսում էին գտնվում, որքան էլ ազնիվ ու նվիրական գործունեությամբ, այնուամենայնիվ գրսում։ Լեոն Մելիքսեթ-Բեկը իր կարողությունների բոլորակի նվիրաբերումով մասնակցեց հայրենական կրթօջախների ստեղծմանը և ավելի քան հիստուն տարի ստեղծագործեց կովկասագիտության երևելի ու սկսնակ ներկայացուցիչների հետ կողք-կողքի։

Լ. Մելիքսեթ-Բեկը ծնվել է 1890 թվականի սեպտեմբերի 26-ին, Թիֆլիսում։ Օրբելիանու պանսիոնում զրաճանաչություն սովորելուց հետո (1897—1899), ընդունվում է Թիֆլիսի ռեալական դպրոցը (1899—1908), իսկ ապա՝ Օդեսայի համալսարանը, իրավաբանական ֆակուլտետում սովորելուն զուգընթաց, իբրև ազատ ունկնդիր, հաճախում է նույն համալսարանի պատմա-բանասիրական ֆակուլտետը և աշակերտում է Ա. Ալմասովին (կանոնական իրավունք), Ա. Շապկովին (ռուսական իրավունքի պատմություն), Ա. Թոմսոնին (լեզվաբանության նե-

րածություն), Մ. Պոպրովսկոյին (սլավոնների պատմություն), է. Ֆոն-Շտերնին (հնագիտություն) և այլ գիտնականների։ Համալսարանական տարիներին երիտասարդ Լ. Մելիքսեթ-Բեկը մասնավոր հետաքրքրություն է ցուցաբերում հնագիտության վերաբերմամբ։ Ուսումնասիրության նպատակով մի քանի անգամ նա ճամբորդում է Ռուսաստանի հայկական բնակավայրեր կամ գաղութներ ունեցող մասերում՝ Ուկրաինա, Ղրիմ, Խերսոնս և այլն։ 1913 թվականին ավարտում է Օդեսայի (նովորոսիսկի) համալսարանը և նորից Թիֆլիս վերադառնում։ Ուսանողական տարիներին գրված մեկ տասնյակից ավելի գիտական աշխատություններն ու հազորդումները արդեն գրավել էին հայագետ-կովկասագետների ուշադրությունը։ 21—23 տարեկան Մելիքսեթ-Բեկի աշխատանքների մասին դրախտություններ են հրապարակում Լ. Քալանթարը, Հ. Մովսիսյանը, Գ. Թումանովը, Ա. Խախանաշվիլին և վերջապես ալագեմիկոս Ն. Մառը։ Ինչ խոսք, քննության առնվող հարցերը (օրինակ՝ «Վրացիների ազգակցությունը իսպանացիների հետ՝ ըստ հին ազբյուրների», «Հայկական հնությունները Աքեմենյանում», «Ռուսիո հարավում բնակվող հայոց պատմության նյութերից», «Հայոց Գերագույն Պատրիարքի իրավաբանական դրությունը», «Օդեսայում հայտնաբերված 15-րդ դարի Շարակնոցը» և այլն, բոլորն էլ գրված ողեսերեն) ոչ հավասար գիտական լուծում են ստացել, այդ պատճառով էլ գրախոսները բավական կարևոր դիտողու-

թյուններ են անում: Բայց գլխավորն այն է, որ Լ. Մելիքսեթ-Քեկը տակավին երիտասարդ հասակում ձեռնամուխ է լինում գիտական լուրջ հարցերի քննության, որոնց մի մասին նա հետագայում նորից անդրադարձավ: Թիֆլիսում, մինչև համալսարանում հայոց լեզվի դասախոս նշանակվելը (1918 թ.) վարում է մի շարք պաշտոններ, այդ թվում՝ Հայոց ազգագրական ընկերության խմբագրական մասնաժողովի անդամ-բարտուղար (նախագահ՝ Ե. Լալայան), Մոսկովյան հնագիտական ընկերության կովկասյան բաժանմունքի իսկական անդամ և ապա՝ գիտական բարտուղար, վրաց լեզվի ու պատմության դասախոս Թիֆլիսի երրորդ արական գիմնազիայում և այլն:

Թիֆլիսի համալսարանի բացումը արդարև խոշոր իրադարձություն էր: Նորարաց համալսարանում կային երկու վրացագետ-հայագետներ՝ ինքը Ի. Զավախիշվիլին և նրա ու Մառի աջակիրու Ա. Շանիձեն: Լ. Մելիքսեթ-Քեկի հրավիրումը նախ զարգացնում էր հայագիտական կարգերի պատրաստման հնարավորությունները և ապա նոր ու մեծ հեռանկարներ բացում երիտասարդ Լ. Մելիքսեթ-Քեկի համար:

Հին մատենագրությամբ զրազվող մասնագետները, մի շարք հասկանալի պատճառներով, չեն կարող սահմանափակվել որևէ նեղ մասնաճյուղով: Ամենեկին էլ զարմանալու չէ, որ լեզվարան Հ. Աճառյանը հայ գրականության պատմություն էր գրում, կամ բանագետ Մ. Աբեղյանը զրավոր մատենագրությանն ու լեզվին վերաբերող դասական աշխատություններ ժառանգում նոր սերնդին: Վերջին տասնամյակներում լեզվաբան ճանաչված Ն. Մառը հնագիտության, հայ ու մերձավոր արևելքի ժողովուրդների պատմության, մատենագրության խոշորագույն մասնագետ էր: Ն. Աբեղյանի պես լայն ընդգրկում ունեցող պատմաբանը նույն սիրով ու հաշտությամբ զբաղվել է քերականությամբ: Ահա այս միջավայրի ու հետաքրքրությունների կրողներից մեկն էր և Լ. Մելիքսեթ-Քեկը:

Համառոտակի թվենք գիտության տյն բնագավառները, որոնցով զբաղվել է նա. գրականություն, պատմություն, բանահյուսություն, վիճաբարգիտություն, հնագիտություն, բնագրագիտություն, լեզվաբանություն, հնագրագիտություն, արվեստագիտություն, պատմագիտություն, աղբյուրագիտություն, իրավունքի պատմություն, ազգագրագիտություն, մատենագիտություն, գեղարվեստական թարգմանություն և այլն: Այս ամենը ըստ արժանվույն զնահատելու

համար մասնավոր ուսումնասիրություն է անհրաժեշտ, ինչպիսին, հավատացած ենք, կարվի ժամանակի ընթացքում: Մենք այստեղ կներկայացնենք մի քանի աշխատություններ՝ հիմնական գծերով բնութագրելու համար պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Քեկի գիտական վաստակը: Նրա առաջին ծավալուն մենագրությունը վերաբերում է 11—13-րդ դարերի Հյուսիսային Հայաստանի կրթությանը: Պատմաբանները մատենագրության ուսումնասիրությունը՝ «Վարդապետը հայոց հյուսիսային կողմանց և նրանց ինքնությունը» խորագրով (1928 թ., Թիֆլիս, վրացերեն): Ուսումնասիրությունը զրված է ինչպես հայ մատենագիրներից շատերի գրական ժառանգությունը վեր հանելու, այնպես էլ հայ վրացական պատմական-մշակութային փոխհարաբերությունները 11—13-րդ դարերում լուսարանելու շահագրգռությամբ: Պատմական Գուգարը—Լոռի—Տաշիրը—Վրաց-դաշտ—Սևորդյաց աշխարհ—Սոմխեթ հասկացողությունների պատմա-աշխարհագրական ճշտումներից հետո, զբոլում րացահայտվում են տեղիս կրթությանը ստեղծված մատենագրության բնույթն ու զրդապատճառները: Անմիջական տերիտորիալ պետական աղերս ունենալով Վրաստանի հետ, 11—13-րդ դարերի Հայաստանի հյուսիսային գավառներում նկատելիորեն ուժեղանում է զավանդարանական հակամարտությունը, որը, ինչպես ճիշտ գիտված է, տակավին միայն այս կամ այն ձևակերպումը մեկնելու հարց չէր: Հյուսիսային վարդապետները բանավիճում էին միաժամանակ և՛ կիլիկյան հայ գործիչների հետ (Ն. Շնորհալի, Գ. Տղտ, Ն. Լամբրոնացի), և՛ վրաց հոգևորականների: Այդ պատճառով էլ Մատթեոս Հաղրատեցու, Վարդան, Հակոբ, Անանիա Սանահինցիների, Հովհաննես Սարկավագի, Վարդան Հաղբատեցու, Դավիթ Քոթայրեցու մեզ հասած երկերը լավագույն սկզբնաղբյուր են այս շրջանի ինչպես հայ մշակույթի պատմության, այնպես էլ հայ վրացական պատմական-մշակութային փոխհարաբերությունների ուսումնասիրության համար: Երկարակ վարդապետությունը թափանցում էր վանական որոշ կենտրոններ (Պղնձահանք, Օսկնալար, Հնեվանք, Քորայր և այլն) և լուրջ վտանգ ստեղծում ավանդական միաբնակության համար: Այդ պատճառով է, որ Տուտեոթգին և այլք ահալանգով են խոսում հայ-բյուղանդական եկեղեցական մերձեցումների մասին, երբեմն նույնիսկ չափից ավելի մեղադրելով:

«Վարդապետը հայոց հյուսիսային կողմանց» աշխատության մեջ որոշ հեղինակ-

ներ (Հովհաննես Սարկավազ, Մխիթար Գոշ) ներկայացված են նրանց վերաբերող աղբյուրների լիակատար հավաքումով ու քննարկմամբ, նրանցից յուրաքանչյուրի մատենադրական ժառանգությունը սահմանելու և ճշտելու համար կատարված է խոշոր ու մանրագին բանասիրական աշխատանք: Ավելին, հնարավորության դեպքում արված են այն աղբյուրները, որոնք շատ կամ քիչ սկզնադրյուր են եղել տվյալ երկի համար, իսկ երբեմն էլ զուգակշիռ հրապարակված են ամբողջական տեքստեր: Մխիթար Գոշի «Գծագրություն... յաղազս Վրաց» թուղթը, օրինակ, առաջին անգամ է բանասիրական քննության ենթարկվում, թեև տեքստը մինչ այդ արդեն հայտնի էր («Արարատ» 1909 թ.): Այստեղ ապացուցվում է, որ.

ա) Մխիթար Գոշը հայ-վրացական փոխհարաբերություններին վերաբերող երկու ստեղծագործություն է ունեցել, որոնցից առաջինը, որի գոյության մասին գիտն Գանձակեցին, մեզ չի հասել:

բ) Երկրորդ թուղթը հիմնված է եղել առաջինի վրա:

գ) «Գծագրություն...»-ը գրված է Զաքարիա և Իվանե Երկայնաբազուկների պատվերով՝ ի պատասխան վրաց հոգևորականության:

դ) Թղթի նպատակը հայոց դավանանքի պաշտպանությունն է և որ կարևորն է,

ե) «Անգլիական խնդրում է Զաքարիա և Իվանե Երկայնաբազուկներին ու վրաց կաթողիկոսին, որպեսզի նրանք իրենց հեղինակավոր ձայնը բարձրացնեն րարեպաշտ թաղավորներ թամարի ու Դավիթ (Սոսլանի) առաջ՝ իրենց թաղավորական իրավունքով վերջ տալու վրաց անվանարկությանը հայոց նկատմամբ և ձեռք քաշել աալու հայոց հալածումից» (էջ 242—243): Այս երկի համար նշվում են երկու հիմնական աղբյուրներ՝ Հովհան Օձնեցի և Անանիա Սանահնեցի: Այսպիսով, Լ. Մելիքսեթ-Քեկի առաջին մենագրությունը տեական ու խղճամիտ աշխատանքի արդյունք է, երկուստեք կարևորություն (հայագիտության և վրացագիտության համար), մանավանդ իր պատմական մասով և կից քարտեզ-տախտակներով:

Հետագայում գիտնականը բազմիցս է անդրադարձել նշված գրքում քննարկված հարցերին և ոչ սակավ լրացումներ արել: Դժբախտաբար գիրքը շունեցավ երկրորդ հրատարակություն, որը, անկասկած, ավելի ամբողջական ու հարուստ կլիներ: Ն. Ադոնցի «Պատմական ուսումնասիրություններ»-ի հրատարակիչ Ա. Խոնգվարյանը գրում է, թե «... հանգուցյալի գիտական գրքին բոլոր

աշխատությունները կարճ մենագրությունների բնույթ են կրում. մի հանգամանք, որ Ն. Ադոնց ինքը րացաարում էր Ն. Մառի ազդեցությամբ» (Փարիզ, 1948, էջ 11): Այս բնորոշումը ամբողջությամբ վերաբերում է և Լևոն Մելիքսեթ-Քեկին, որը թեև բառացիորեն Մառի աշակերտը չէր, բայց հետևում էր նրան և իրեն աշակերտ համարում: Ի դեպ, ակադեմիկոս Ն. Մառը մեծ ուշադրությամբ էր հետևում Մելիքսեթ-Քեկի ուսումնասիրություններին ու հրապարակումներին: Բաբվում կարգացած իր գասախոսություններից մեկում, երբ ինքը տարված էր հայերենական տեսությամբ, Մառը ցավում էր, որ թիֆլիսեցի իր աշակերտ Լ. Մելիքսեթ-Քեկը այդ ուղղությամբ արված աշխատանքները համարում է քննության կարոտ կամ թեական: Մելիքսեթ-Քեկը հետևում է դասական բանասիրությամբ զբաղվող Մառին և, ինչպես ասվեց, նրա օրինակով ավելի ենախնդրում էր հոգվածային ուսումնասիրությունը, ուսուցչի պես ինքն էլ ժամանակ չունենալով նրանք ի վերջո ի մի բերել: 1960 թվականին լույս տեսած լիակատար մատենագիտությամբ պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Քեկը շուրջ 600 անուն աշխատությունների հեղինակ է, որոնց մեծ մասը, հասկանալի է, առանձին հոդվածներ ու հրապարակումներ են:

Երկրորդ ծավալուն աշխատությունը վերաբերում է վրացական աղբյուրների ուսումնասիրությանն ու թարգմանությանը: 1934 թվականին երևանում լույս տեսավ «Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին» բառահատոր աշխատության Ա գիրքը (Բ-ը՝ 1936 թ., Գ-ը՝ 1955 թ.): Համառոտ առաջաբանում տրվում են նյութի բնութագրումը, նրա պատմական-աղբյուրագիտական արժեքավորումը: Լ. Մելիքսեթ-Քեկը միանգամայն ճիշտ է նկատում, որ 5—11-րդ դարերի վրացական աղբյուրների վկայությունները Հայաստանի ու հայոց մասին զավանարանական հարցերի են առնչվում, սահմանափակ նյութ պարունակելով ժողովրդի պատմության համար: Բայց նկատելու է, որ վարքարանական, վկայաբանական երկերում տեղ գտած որոշ տեղեկություններ չափազանց կարևոր են Հայաստանի անցյալին վերաբերող որոշ հարցերի քննության ժամանակ: Հայերեն լեզվով հիմնականում

¹ Նախատեսված չորրորդ գիրքը, որտեղ ամփոփվելու էին «Վիմական տարեգրքը, հայերենից թարգմանված երկասիրությունների վարիանտները, մուղվրդական բանահյուսությունը, հավելվածներն ու կարևոր ցանկերը», դեռևս հրապարակված չէ: Մեզ հայտնի չէ հանգուցյալ պրոֆեսորը այն ավարտել է:

պահպանվել է հակաքաղկեդոնական գրականություն, որտեղ նույնքան միակողմանիություն կա, որքան միաբնակության դեմ ուղղված քաղկեդոնական երկերում։ Ուստի այս ոչ երկրորդական խնդրի ուսումնասիրության համար քյուլանդական ավանդներին հետևող վրացական հոգևոր երկասիրությունները կարևոր աղբյուր են՝ համեմատության միջոցով ճշմարիտ պատկերը ներկայացնելու համար։ Լ. Մելիքսեթ-Քեկը չի սահմանափակվել միայն տեքստերի թարգմանությամբ, ներկայացվող աղբյուրին վերաբերող համառոտ տեղեկանք ու մատենագիտություն տալուց բացի, նա կցել է հարուստ և ինքնուրույն ուսումնասիրության արժեք ներկայացնող ծանոթագրություններ, մեծ մասամբ տեքստարանական-աղբյուրագիտական բնույթի։ Ծիշտ է, այդ աղբյուրները իրենց ընդգրկումով ու նյութով չեն չափվում հայ մատենագիրների մոտ գտնվող վրաստանին վերաբերող տեղեկությունների հետ, այնուամենայնիվ, ինչպես վերևում նշվեց, հույժ անհրաժեշտ են ու կարևոր։ Պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Քեկը թեև ներկայացնում է վրացերենում արդեն հրապարակված նյութեր, բայց ոչ սակավ դեպքերում քաղվածաբար թարգմանությունը կատարում է իր իսկ համեմատած կամ տպագրության պատրաստած բնագրերից։ Այսպես, օրինակ, Արսեն Սափարացու «Վրաց ու հայոց բաժանման մասին» երկասիրությունը մինչև այժմ էլ հայտնի է մի հրատարակությամբ («Քրոնիկներ», հատ. 1), մասամբ պակասավոր։ Լ. Մելիքսեթ-Քեկը նախ երեք ձեռագրերի համեմատությամբ վերականգնած բնագիր է կազմել, ապա թարգմանել է հայերեն։ Ի դեպ, այս երկը ամենից ավելի ամբողջական է ներկայացված, ունենալով փոքր կրճատումներ։ «Վրաց աղբյուրներ...»-ի երեք հատորները մինչև այժմ հայագետներին մատչելի միակ հրատարակությունն են։ Բայց անհրաժեշտ է նշել, որ հատվածաբար թարգմանություններից օգտվելը կապված է որոշ զգալիությունների հետ։ Ընդհանուր տեքստից կտրված հատվածը կոտորված կարող է ոչ լրիվ համոզիչ եզրակացության հանգեցնել։ Այժմ առկա է վրաց տարեգրքի («Քարթլիս ցխովրեբա»-ի) դիտական հրատարակություն (հրատ. Ս. Ղաուխիշվիլի), որից պետք է թարգմանվեն ամբողջական ստեղծագործություններ, կցելով հին հայերեն խմբագրությունը։ Սույն անհրաժեշտությունը պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Քեկը ոչ միայն չէր ժխտում, այլև ցավում էր, որ հայ-վրացական բանասիրությամբ զբաղվող մասնագետներ (խոս-

քը, իհարկե, հայագրի վրացագետներին է վերաբերում) քիչ ունենք։ Հատկապես շատ անխիբ կա միջնադարյան վրացական հրովարտականների ու եկեղեցական-աշխարհիկ այլ փաստաթղթերի վկայությունները հայոց մասին ուսումնասիրելու և լուսարանելու գործում։ Պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Քեկը նախատեսում էր վերաթարգմանել հայկական բնագրի հիմքի վրա գույացած վրացական որոշ խմբագրություններ (օրինակ՝ նշանավոր «Պատմություններ»-ը), բայց շատ այլ նախատեսումների հետ այս աշխատանքը ևս անվարտ մնաց։

Պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Քեկը իր տեական գիտական աշխատանքի ընթացքում պակաս հետաքրքրություն չի ցուցաբերել հայկական ու վրացական բնագրերն ուսումնասիրելու և հրատարակելու նկատմամբ։ Դեռևս 1920 թվականին նա հրատարակում է «Վարք Ս. Գրիգոր Պարթևի» վրացական խմբագրությունը, որը, ուսումնասիրողի համոզմամբ, թարգմանված է 1081 թվականին, հունական մետափրասյան խմբագրությունից։ Թեև որոշ ժամանակ անց ակադեմիկոս Ի. Զավախիշվիլին ու պրոֆ. Ի. Արուստանյանը բնագրի հարցում, բայց ամենակարևորը տեքստի հրատարակությունը պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Քեկի աներկբա վաստակն է։ Ի դեպ, լեզվական-տեքստաբանական հարցերում նրան օժանդակել է խոշորագույն վրացագետ-արևելագետ ակադեմիկոս Կ. Կեկելիձեն, որին հրատարակիչը շնորհակալությամբ է հիշում։ Տարիներ անց (1952 թ.) նա հրատարակեց Ստեփանոս Օրբելյանի «Պատմություն նահանգին Սիսական» երկի 86-րդ գլխի վրացական թարգմանությունը, կատարված 18-րդ դարում։ Հատկապես նշանավոր է Վախտանգ Զ-ի «Օրենսգրքի» հայկական մասի (Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքի») հրատարակությունը, վրացական բնագրին նախորդող առաջաբանով (1927 թ.)։ Վրաց «Օրենսգրքի» հայերենից թարգմանված մասը հայտնի էր դեռևս Բրոսսենին ու Վահան վարդապետ Բաևտամյանցին։ Վերջինս կազմել էր նույնիսկ հոդվածներ ի համապատասխանության աղյուսակ-տախտակ։ Այնուամենայնիվ, Լ. Մելիքսեթ-Քեկի հրատարակությունը բազմաթիվ նոր հարցեր է առաջադրում. մասնավորապես այստեղ կան հոգվածներ, որոնք յուրովի են խմբագրվել թարգմանիչների (կամ համապատասխան այլ իրավասու անձանց) կողմից և վրաց իրականության կնիք են մատնանշում։ Հրատարակիչը առաջարկում խոստանում է հետագայում առանձին ուսումնասիրություն նվիրել հայոց Դատաս-

տանազրթի 18-րդ դարի առաջին տասնամյակի վրացերեն թարգմանությանը: Եթե այդպիսին սահմանվել է հանգուցյալ պրոֆեսորի անտիպ աշխատությունների մեջ, ապա նրա հրատարակության կարևորությունը կասկածից դուրս է:

Տասնամյակներ շարունակ Թիֆլիսի համալսարանում հայ գրականության (մատենագրության) պատմություն դասախոսելով, Լ. Մելիքսեթ-Քեկը անհրաժեշտ է համարում վրացերեն լեզվով հայ գրականության պատմություն հրատարակել: Այն լույս է ածվում 1941 թվականին (240 էջ): Ի դեպ, վրաց ընթերցողը մինչ այդ ծանոթ էր ակադեմիկոս Իվանե Ջավախիշվիլու «Հայոց հին պատմական մատենագրություն» աշխատությանը (1935 թ.), որտեղ ներկայացված է հայ մարտիրոսագրությունն ու վարքագրությունը 5-րդ դարում, վերջինիս մեջ ներառելով Ագաթանգեղոսի և Կորյունի աշխատությունները², Լ. Մելիքսեթ-Քեկը կազմում է ավելի ընդհանուր բնութագիր ունեցող ձեռնարկ, ինչպես մեկ ուրիշ առիթով ասել ենք, որոշակի կիրառելով ակադեմիկոս Կ. Կեկելիձեի նշանավոր երկհատորյակի պարբերացման փորձն ու եղանակը: Լ. Մելիքսեթ-Քեկը հայ գրականության հասկացությունը արդարացիորեն չի սահմանափակել գեղարվեստական պայմանականությամբ: Այստեղ համառոտակի ներկայացված են բոլոր նշանավոր մատենագիրները:

Լ. Մելիքսեթ-Քեկը մեծ վաստակ ունի նաև հայ և վրացի մատենագիրների գրական ժառանգության ուսումնասիրման և հրատարակման գործում: Հովհաննես Վանականի, Մխիթար Գոշի և շատ այլոց անտիպ աշխատությունների ուսումնասիրությունը, բանասիրության մեջ առաջին խոսքն ասելու պարագան նշանակալի և պարտավորեցնող ժառանգություն են: Նա չէր խուսափում և կնճռոտ կամ կնճուռած հարցերի քննություններից, ինչպես, օրինակ, «Քորեպիսկոպոս» թե՛ «Քորիկոս» (Գուրգեն թե՛ Կյուրիկե), որ սկզբունքային կարևորություն ունի Կախեթ-Հերեթ-Սոմխեթի պատմության համար (1951 թ.) կամ հայոց-վրաց-աղվանների այբուբենի սանդղծման խնդրի քննությունը (1957 թ.), այդպիսին է Դիոնիսիոս Արիսպագացու և Պետրոս Վրացու նույնանունություն հարցադրումը:

² Աշխատության առաջաբանում կարդում ենք. «Յուրաքանչյուր կրթված վրացու համար անհրաժեշտ է իմանալ իր հարևան եզրայական ժողովրդի՝ հայոց բազմառանց, սակայն անշափ հետաքրքրական ճակատագիրը» (էջ VI):

Պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Քեկի գիտական ժառանգության բաղկացուցիչ մասն են կազմում հնագիտական, ազգագրական և վիճագրագիտական ուսումնասիրությունները: 1938 թվականին նա հրատարակեց «Մեղալիթյան մշակույթը Վրաստանում» չափազանց արժեքավոր ուսումնասիրությունը, հետագայում լրացնելով նոր նյութերով՝ «Մեղալիթյան մշակույթը Վրաստանում և նրա վերապրուկները Խուսավելու դարաշրջանում» (1943 թ.): Նա քիչ վաստակ չուներ նաև միջնադարյան վրացական ու հայկական (նաև աղվանական) հուշարձաններն ուսումնասիրելու գործում, այդ թվում՝ Մցխեթայի տաճարը (նախապես Արմաղիի մասին), Քոնդքի հուշարձանները, Թիֆլիսի վանքն ու Ս. Գևորգ եկեղեցին, Սևանի վանքը, էջմիածնի, Գարեջայի և րաղմաթի վայրվանքեր ու մենաստաններ: Լ. Մելիքսեթ-Քեկի ուսումնասիրությունների բնորոշ կողմնայն է, որ նա վարպետորեն է համագործակցում հնագիտական տվյալները պատմական սկզբնաղբյուրների ու արձանագրությունների ընձեռած վկայությունների հետ և եզրակացությունը կառուցում բացառապես փաստական նյութի վրա: Հարազատ մնալով դասական բանասիրության ավանդություններին, նա ամենայն բարեխղճությամբ ու մանրակրկիտությամբ ներկայացնում է իր ուսումնասիրած հարցի պատմությունը՝ միշտ և անխտիր արժանին հատուցելով իրենից առաջ զբաղված մասնագետներին: Եթե Լ. Մելիքսեթ-Քեկի որևէ աշխատության մեջ պատահեն վկայակոչության պակասի դեպքեր, ապա դա բացառապես հեղինակին անծանոթ լինելու կամ վրիպման արդյունք է: Լ. Մելիքսեթ-Քեկի գիտական բարեխղճությունը ամեն մի կասկածից դուրս է: Հետևելով Ն. Մառի, Հ. Օրբելու, Գ. Կլոթգիկոս Հովսեփյանի, Կ. Կոստանյանցի և ուրիշ անվանի բանասերների ավանդություններին, Լ. Մելիքսեթ-Քեկը հայկական ու վրացական վիճագիր արձանագրությունները վերծանող և ուսումնասիրող լավագույն գիտնականներից էր: Նա հեղինակել է տասնյակից ավելի աշխատություններ, որտեղ վիճագրական նորույթներ են առաջարկվում, իսկ երբեմն էլ ինքնատիպ լուսաբանությամբ ներկայացվում արգեն գիտությունը հայտնիները: Հատկապես նշանավոր է Գարեջայի մոնղոլական շրջանի (1352 թ.) բառայնության արձանագրության (վրացերեն—հայերեն—պարսկերեն—ուղղորդներ) հայտնաբերումն ու վերծանումը (1940—1953 թ. թ.): Վերջինիս համադրումը 14-րդ դարի վրաց Անանունի «Ժամանակագրություն» ընձեռած

տվյալների հետ, թեև ոչ տառացիորեն ժամանակակից, բանասերների ու պատմաբանների առաջ մի շարք խնդիրներ է դնում: Զորս լեզուներով գրելու պարագան ինքնին բազմանշանակ երևույթ է, մանավանդ եթե նկատի առնենք տվյալ մենաստանի ուրիշ արձանագրություններ ևս, այդ թվում և հայերեն: Լ. Մելիքսեթ-Քեկը պրպտելու զարմանալի կարողություն ուներ: Հաճելի անակնկալ էր 874 թվականի Սևանի հայերեն արձանագրության հայտնարերում, որտեղ միջնադարյան աղբյուրներում առաջին անգամ հիշատակվում է Երևան բնակավայրը: Հանգուցյալը մասնավոր ուշագրությամբ ժողովում ու հրատարակում էր Վրաստանի սահմաններում պահպանված հայերեն արձանագրությունները (Ատեն, Դմանխսի, Գարեջա, Մավկիս-Թեկթե և այլն): Նա մտադիր էր վրաստանում պահպանված հայերեն արձանագրությունների դիվան կազմել: Որքանով մեզ հայտնի է, այդ աշխատանքը ավարտված է, բայց թե արդյո՞ք պատրաստ է տպագրության՝ դժվարանում ենք ասել:

Ոչ ծավալուն մեկ հաղորդմամբ անհնար է բնութագրել գիտական այն մեծ ժառանգությունը, որ պրոֆ. Լևոն Մելիքսեթ-Քեկը թողել է կովկասագիտությանը: Ընդհանուր նկարագիրը տալու համար նշենք, որ երախտավոր գիտնականը ոչ պակաս վաստակ ունի նաև հայ և վրաց գեղարվեստական գրականության բնագավառում: Նա հատկապես զբաղվել է Սայաթ-Նովայով: 1930 թվականին լույս աեսավ Լ. Մելիքսեթ-Քեկի «Սայաթ-Նովայի ինքնությունը» վրացերեն գրքույկը, որը, ինչպս մեկ ուրիշ աղիթով նշել ենք, կարևոր ավանդ է սայաթնովայագիտության մեջ: Փաստորեն առաջին անգամ նա ապացուցեց, որ Հ. Աճառյանի նկարագրած թավրիղի ձևագրի հիշատակագրողը ինքը Սայաթ-Նովան է: Հինգ տարի անց նա վրացերեն է թարգմանում երգչի հայերեն խաղերը և հրապարակում մի արժեքավոր առաջաբանով: Նա կազմել է ու հրատարակել Շամշի-Մելքոյի երգերի ժողովածուն, առաջինը հրապարակ բերել Գեվորգ Գորեցու երկնգվյան բանաստեղծությունները և այլն: Լ. Մելիքսեթ-Քեկը հաճախ զբաղվել է և թարգմանությամբ՝ հայերենից վրացերեն, վրացերենից հայերեն, ռուսերենից հայերեն:

Ի վերջո, երկու խոսք էլ Լ. Մելիքսեթ-Քեկի մատենագիտական աշխատությունների

մասին: 1949 թվականին Թիֆլիսում լույս տեսավ նրա «Վրաստանի պատմության զրավոր աղբյուրների հրատարակություններ» քարտարանի առաջին զիրքը: Այստեղ ներկայացված են 5—19-րդ դարի 60-ադան թվականների վրացական աղբյուրները, իսկ երկրորդ բաժնում՝ հայկական աղբյուրները Վրաստանի մասին, «Քաբտարան»-ը սսլառիչ աղբյուրներ է հաղորդում ավյալ սկզբնաղբյուրի մասին, մասնավորապես՝ հեղինակ, խորագիր, գրչության ժամանակ, բովանդակություն, ծավալ, հրատարակություններ, թարգմանություններ, գիտական գրականություն: Նույն սկզբունքով էլ ներկայացված են հայկական աղբյուրները՝ Ագաթանգեղոսից մինչև վարդան Օձնեցի: Մրագրված հաջորդ երկու գրքերում, ինչպես հեղինակի առաջաբանից ենք տեղեկանում, ներկայացվելու էին վրաստանի մասին նյութեր պարունակող այլ աղբյուրները՝ գաղական հունարեն և լատիներեն, բյուզանդական, ասորական, արաբական, պարսկական, թուրքական, սլավոնական-ռուսական և արևմտաեվրոպական լեզուներով: Որքանով անձնական զրույցներից մեզ հայտնի է՝ աշխատության երկրորդ զիրքը ևս պատրաստ է ապագություն:

Պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Քեկի յուրաքանչյուր աշխատություն ինքնին նաև մասնագիտություն է: Առանձին նա կազմել է մատենագիտություն՝ «Վագրենավորը հայ գրականության մեջ», Գրիշաշվիլու հայերեն թարգմանությունները, Իսահակյանը վրաց գրականության մեջ և շատ ուրիշ թեմաներով:

Պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Քեկը իր ժողովրդի ներկայից կտրված գիտնական չէր: Նա արձագանքել է գրեթե բոլոր նշանավոր իրադարձություններին, սրտի կսկիծով բողոքել հայ և վրաց ժողովուրդների միջև խառնակություն ստեղծող խմբավորումների դեմ, հեռեկա ու պահպանել հայկական հնությունները Վրաստանում, վրացականը՝ Հայաստանում, միշտ հավատալով իր ժողովրդի ապագային, սիրելով նրան և թանկ գնահատելով նրա բախտակցին՝ վրաց ժողովրդին:

Լ. Մելիքսեթ-Քեկը ուղղամիտ, ուղղախոս, անկաշառ ու անմիջական անձնավորություն և գիտնական էր: Հավասարացած ենք, որ նոր սերունդը սիրով կհատկացնի Լ. Մելիքսեթ-Քեկին այն տեղը, որի իրավունքը նա վաստակել է երկարամյա աշխատանքով:

Մ Ա Յ Ր Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք Ո Ւ Մ

Լ Ո Ւ Ր Ե Ր Մ Ա Յ Ր Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք Ո Ւ Ց

Ակադեմիկոս Հրաչյա Հակոբի Աճառյանի ծննդյան 90-ամյակը.— Լրացավ ակադեմիկոս գիտնական, մեծ հայագետ, լեզվաբան, ակադեմիկոս Հրաչյա Հակոբի Աճառյանի ծննդյան 90-ամյակը: Նշանակալի այս տարեթիվը ջերմորեն ճշվեց Հայաստանի գիտական հասարակայնության և մտավորականության կողմից:

Հայկական ՍՍՐ Գիտությունների ակադեմիայի Հրաչյա Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում կայացավ գիտական նստաշրջան, որի ընթացքում կարդացվեցին դասախոսություններ մեծանուն գիտնականի գործունեության մասին, ճշելով նրա մեծ ծառայությունները ոչ միայն հայագիտության, այլև համաշխարհային լեզվաբանության բնագավառում:

Բազմամարդ հավաքույթ տեղի ունեցավ Երևանի պետական համալսարանի մեծ դահլիճում: Համալսարանի ղեկավար պրոֆ. Հ. Բատիկյանը և այլ գիտնականներ ճշեցին Հ. Աճառյանի քեղմնավոր գործունեությունը հայագիտության և ընդհանուր լեզվաբանության ասպարեզում: Դասախոսներից մի քանիսը պատմեցին հոշեր Հ. Աճառյանի մասին:

Հուգի հանդես տեղի ունեցավ Հ. Աճառյանի անունը կրող միջնակարգ դպրոցում: Հանդեսին հրավիրված էին հանգուցյալ հոբելյարի կինը՝ տիկին Սոֆիա Աճառյանը և դուստրը՝ Քնարիկ Աճառյանը: Լեզվի և գրականության ինստիտուտներից հրավիրված գիտական աշխատողները և Քնարիկ Աճառյանը հիշողություններ պատմեցին գիտնականի կյանքից: Վերջում, դպրոցի աշակերտության ուժերով, կայացավ մեծ համերգ:

Հ. Աճառյանի ծննդյան 90-ամյակին նվիրված հանդիսություններ տեղի ունեցան նաև Երևանի այլ գիտական-մշակութային հաստատություններում, ինչպես նաև Լենինականում, Կիրովականում, Ալավերդում և այլ վայրերում:

«Դիվան հայ վիմագրության».— Հայկական ՍՍՐ Գիտությունների ակադեմիան ձեռնամուխ է եղել հայ վիմագիր արձանագրությունների հրատարակությանը, որը լինելու է բազմահատոր:

Հայաստանի գիտնականները մինչև այժմ հայտնաբերել են ավելի քան 10 000 վիմագիր արձանագրություններ, որոնք արժեքավոր տեղեկություններ են սարուցակում մեր ժողովրդի անցյալ պատմության վերաբերյալ: Բոլոր այդ արձանագրությունները հրատարակվելու են:

Արդեն լույս է տեսել «Դիվան հայ վիմագրության» ժուլովածուի առաջին հատորը, որի մեջ զետեղված են 250 արձանագրություններ, հայտնաբերված ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելու կողմից 1910—1915 թվականներին Անիի պեղումների ժամանակ, երբ Հ. Օրբելին պաշտոնավարում էր Նիկոյա Մառի արշավախմբում իրեն արձանագրող: Արժեքավոր այդ վիմագրությունները պարունակում են տեղեկություններ Անիի տաճարների, պալատների, կամուրջների, քաղաքի պարիսպների, ջրանցքների կառուցման վերաբերյալ: Դրանք յուրովի արխիվային փաստաթղթեր են Բագրատունիաց մայրաքաղաքի սոսնձական և մշակութային կյանքի վերաբերյալ:

Նոր աշխատություն Մովսես Խորենացու մասին.— Հայկական ՍՍՐ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակությանը լույս է տեսել երիտասարդ պատմաբան Հ. Սարգսյանի աշխատությունը, որը կոչվում է «Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» խրոնոլոգիական սխեման»:

Ուսումնասիրելով պատմահոր աշխատության խրոնոլոգիան (ժամանակագրությունը), հեղինակը առում է, որ Խորենացու խրոնոլոգիան խիստ արժեքավոր է: Ուսումնասիրության շնորհիվ հեղինակին հաջողվել է Խորենացու խրոնոլոգիական սղյակները վերածել պատմական լրարժեք աղբյուրների:

Երիտասարդ գիտնականը, հայտնաբերելով «Հայոց պատմության» խորհրդակական սխառնի ստեղծման սկզբունքները, փորձում է ապացուցել, որ խորհրդացու աշխատությունը կարող էր լինել միմիայն Ե դարի Հայաստանի պատմական զարգացման արդյունք և որ խորհրդացին եղել է ճույն դարի հայ մտավորականության փայլուն ներկայացուցիչներից մեկը:

Արժեքավոր աշխատություն Լեհաստանի հայ գաղութի պատմության մասին.— Լյուբլինի համալսարանի հրատարակությամբ լույս է տեսել լեհերեն լեզվով հայագիտ Միրոսլավա Զարբեկսկա-Դուբասովայի մի հետաքրքրական աշխատությունը, որի վերնագիրն է «Հայերը Զամոսդիայում և նրանց դերը Լեհաստանի և Արևելքի միջև առևտրական և մշակութային կապերի մեջ»:

Գիրքը արժեքավոր աշխատություն է Լեհաստանում հայ գաղութի կազմավորման և կյանքի մասին: Այն ընդգրկում է ԺԶ դարի վերջերից մինչև ԺԸ դարի սկիզբի ժամանակաշրջանը: Աշխատության մեջ հանգամանորեն տրված է Լեհաստանի հայկական գաղութի, հատկապես Զամոսդիա քաղաքի հայերի հասարակական-տնտեսական և մշակութային կյանքի պատկերը: Ծախեկան են այն տեղեկությունները, որոնք վերաբերում են հայերի կատարած դերին՝ Լեհաստանի և Արևելքի մշակութային փոխհարաբերությունների մեջ:

Իր աշխատությունը գրելիս հեղինակը լայնորեն օգտվել է Կրակովի, Վարշավայի և այլ քաղաքների արխիվներից:

«Հայաստան» տարեգիրք.— Երևանի հանրային գրադարանի և գիտությունների ակադեմիայի գրադարանները ձեռնամուխ են եղել պարբերական տարեգրքի հրատարակության: Տարեգիրքը կոչվելու է «Հայաստան»: Այն պարունակելու է Հայաստանի և հայերի մասին ամեն տարի տարբեր լեզուներով հրատարակվող գրականության ցանկը և առավել արժեքավոր հրատարակությունների կամ հոդվածների համառոտակի բովանդակությունը:

Առդեն լույս է տեսել տարեգրքի առաջին գիրքը, որն ընդգրկում է 1883 թվականի նյութերը: Հատորն ունի 10 գլուխ, ուր տրված են բիրիդգրաֆիական տեղեկություններ Հայաստանի ժողովրդական տնտեսության, մշակույթի, գիտության, հասարակական կյանքի վերաբերյալ ավելի քան 3 000 գրքերի և ամսագրային հոդվածների մասին, որոնք լույս են տեսել ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Սովետական Միության մյուս հանրապետություններում:

Նկարիչ Մհեր Աբեղյանի ցուցահանդեսը.— Նկարիչների տանը քաջվել է Հայաստանի ժողովրդական նկարիչ Մհեր Աբեղյանի գրաֆիկական աշխատանքների ցուցահանդեսը: Ներկայացված են նկարչի 80 տարվա աշխատանքների լավագույն գրաֆիկական գործերը, որոնցում վարպետությամբ պատկերված են հայրենի բնաշխարհը, մեր երկրի մաքուր, նրանց առօրյան: Մի շարք գործեր նվիրված են պատերազմին և խաղաղությանը:

Ցուցահանդեսը մեծ հետաքրքրությամբ է դիտվում Երևանի արվեստասեր հասարակության կողմից:

Հայկական գորգեր.— Տարեցտարի լայն ճանաչում են գտնում հայկական գորգերը, թե՛ Մովսեսական Միության և թե՛ արտասահմանյան երկրներում: Վերջին տարիներս հայկական գորգերը ցուցադրվել են համամիութենական և միջազգային բոլոր արդյունաբերական ցուցահանդեսներում ամփոփ:

«Հայգորգ» ֆիրման ներկայումս պատրաստվում է մի մոր միջազգային ցուցահանդեսի, որը տեղի է ունենալու Կանադայում: Ֆիրման ցուցահանդեսին կներկայացնի «Երիկիա», «Եստիմիկ» և այլ առևտրական մոր գորգեր, որոնց նխագծերը պատրաստվել են հայ մասնագետ գորգագործ նկարիչները:

Բարեկամության թատրոն.— Հայաստանի թատերական ընկերության նախաձեռնությամբ Երևանում կազմակերպվել է մի մոր թատրոն, որը կոչվում է «Բարեկամություն»: Այս նախաձեռնության համար հատկացված է Սունդուկյանի անվան թատրոնի շենքը:

Ապրիլի կեսերին տեղի ունեցավ թատրոնի քաջամոր: Երկու օր շարունակ հանդես եկան Մուսկլայի Փոքր թատրոնի (որը հնագույն դրամատիկ թատրոն է Ռուսաստանում) մի խումբ ակադմիկոս դերասաններ և դերասանուհիներ: Նրանք խաղացին հատվածներ Գրիբոյեդովի «Նոկլիցի պատուհան», Օստրովսկու «Գալլեր և ոչխարներ», Լերմոնտովի «Դիմակահանդես» և ժամանակակից ռուս հեղինակների գործերից: Լեռնեցուն դափնեղ քաջատիկ ջերմությամբ ընդունեց ռուս բեմի վարպետների ելույթները:

Առաջիկայում հանդես են գալու Մոսկվայի, Լենինգրադի, Ուկրաինայի, Մեծբրայության երկրների և Անդրկովկասյան հարևան հանրապետությունների լավագույն թատրոնների ներկայացուցիչները:

Երիտասարդության տուն.— Այս տարի Երևանում սկսվելու է երիտասարդության տան կառուցումը: Դա լինելու է մի մոր, հյուպերտ շենք, մայրաքաղաքի տեսարժան վայրերից մեկը: Տունը կառուցվելու է ուսանողական թաղամասում, Քանաքեռի տարալանջի ստորոտում:

Շենքը կներկայացնի երիտասարդական ակումբ, ժամանցի վայր: Այն կունենա երաժշտական, գրական, լուսանկարչական սպորտ, բազմաթիվ խաղասենյակներ, ժամանցի սրահներ: Հանդիսատեսը, որը կունենա 1 000 տեղ, կծառայի ժողովների, ներկայացումների, համերգների ու կինոցուցադրումների համար: Շենքը կունենա մեծ լողալազան իր արևադարձով (սոլյարի), բասկետբոլի, վոլեյբոլի և թենիսի հրապարակներ:

Երիտասարդության տան ընդհանուր մասն է կազմելու 14 հարկանի հյուրանոցը, 500 հոգու համար: Այն կունենա իր սրճարանը, ռեստորանը և հանգստի բոլոր հարմարությունները:

Շենքի դահլիճներից մեկը, որն ամենից շքեղն ու գեղեցիկն է լինելու, ծառայելու է իբրև պալատիկայի դահլիճ:

Քիմիական հակազդիչների գործարանը.— Երևանի հարավ-արևմտյան ծայրամասում վեր են քարձրացել քիմիական հակազդիչների (ոնակտիվների) խոշոր գործարանի շենքերը: Արտադրամասերից մի քանիսը արդեն գործում են, մյուսները կառավարվում են, իսկ մեծ մասը դեռ կառուցման ընթացքի մեջ է: Պատրաստի արտադրամասերը աչքի են ընկնում իրենց բացառիկ մաքրությամբ. կարծես գործարան չէ, այլ պալատ:

Այս գործարանն իր տեսակի մեջ խոշորագույններից մեկն է լինելու Սովետական Միության մեջ: Այն արտադրելու է մի քանի հարյուր տեսակ օրգանական քիմիական հակազդիչներ, որոնք գործ են ածվում արդյունաբերական ամենատարբեր ճյուղերի մեջ և տեխնիկական կարիքների համար: Գործարանն արդեն մի քանի տեսակի արտադրանք է տալիս, որոնց թվում գինեթթու:

Գործարանն իր ամբողջ կարողությամբ կսկսի աշխատել 1967 թվականին:

Երևանի քաղաքային տնտեսությունը 1966 թվականին.— Ընթացիկ տարում Երևանն ավելի կբարելավրվի ու կծառայալատվի: Կառուցվելու և օգտագործման է հանձնվելու 284 000 քառակուսի մետր բնակարան, 8 դպրոցական նոր շենքեր, ավտոտվելու է համալսարանի նոր շենքերի կառուցումը:

Մինչև աշուն կառուցվելու են «Արմենիա» հյուրանոցի երրորդ մասը, Նորթի ճոպանուղին, քաղաքային ձմեռային լողավազանը, Երևանյան լճի առաջին հատվածը: Բացվելու են 6 նոր բանուկ փողոցներ և բարեկարգվելու է 15 փողոց: Ասֆալտապատվելու է 1 000 000 քառակուսի մետր տարածություն:

Բարելավվելու է ջրամատակարարման գործը: Զրմուլի ցանցը կընդարձակվի 25 կիլոմետրով: Մինչև հունիս կավարտվի Կապույտ լճից սկիզբ առնող ջրատարի կառուցումը, որով քաղաքին տրվող ջրի քանակությունը կավելանա վայրկյանում 1 500 լիտրով: Կոյուղին կընդարձակվի 25 կիլոմետրով:

Գազամատակարարման գործը ևս լայն մտահոգության առարկա կլինի: Գազամուղի ցանցը կընդարձակվի 25 կիլոմետրով: 19 000 բնակարաններ և 45 խոշոր կաթսայաններ կստանան գազ:

Երևանյան լիճը.— Ծարուհակվում են Երևանյան լճի կառուցման աշխատանքները: Հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացված է Հրազդանի ձորը փակող հողապատնեշի կառուցման վրա: Այդ պատճառով կունենա 450 մետր երկարություն, 30 մետր բարձրություն: Պատնեշի ստորին մասի լայնքն է 150 մետր, իսկ վերի մասինը՝ 80 մետր, որը և լինելու է պատնեշի վրայով անցնող ապագա փողոցի լայնքը:

Պատնեշի կառուցումը այս տարի կավարտվի, որով բնական հսկա փոստրակը կլցվի ջրով և կգոյանա

լիճ, որը կունենա մեկ կիլոմետր երկարություն, 750 մետր լայնություն և կգրավի 65 հեկտար տարածություն: Լճի միջին խորությունը կլինի 18 մետր, տարողությունը կկազմի 6 000 000 խորանարդ մետր ջուր:

Փոստրակում ընկած Նոր Կողբ գյուղը այս տարի տեղափոխվելու է դեպի Ծառույան, ուր գյուղացիների համար կառուցվում են բազմաբարկ շենքեր:

Լճի ափերին հետազայում կստեղծվեն լողավայրեր, զբոսայգիներ և հանգստավայրեր:

Հողապատնեշի հետ զուգընթաց կառուցվում է ապագա նոր փողոցը, որն անցնելով պատնեշի վրայով, իրար կկապի քաղաքի Լենինյան և Ծառույան շրջանները:

Դիլիջանի զարգացման հետևանքները.— Տարեցտարի բարեկարգվում ու մեծանում է Դիլիջանը, Հայաստանի այդ գեղեցիկ ամառանոցային քաղաքը, որը միևնույն ժամանակ հիանալի բուժավայր է: Զով ամառը, մեղմ ձմեռը և հանքային բուժիչ ջրերը հեռավորություն են ընձեռում, որ առաջիկայում Դիլիջանը դառնա Սովետական Միության նշանավոր բուժավայրերից մեկը:

Քաղաքում լայն թափով կատարվում են շինարարական աշխատանքներ: Ծայրամասերին առաջացել են նոր թաղամասեր: Վերակառուցվում է քաղաքի կենտրոնը: Բացվում են նոր, լայն ու բարեկարգ փողոցներ, կառուցվում են նոր հանգստյան տներ, հյուրանոց-պանսիոնատներ, հասարակական-մշակութային շենքեր, մարզական հյուսիսարակներ: Հունիսից կսկսի գործել մի նոր խոշոր սանատորիա:

Նախատեսված է հետազայում սանատորիաներն ու բուժական շենքերը կենտրոնացնել մի տեղ, քաղաքից հեռու, որի համար անտառների խորքում հատկացված է հատուկ մի չքնաղ վայր:

Ընթացիկ տարում Դիլիջանի զարգացման ու բարեկարգման վրա ծախսվելու է 5 անգամ ավելի գումար, քան 1958 թվականին և 20 տոկոսով ավելի քան անցյալ տարին:

Քար մշակող նոր մեքենա.— Քար կտրող և հղկող շատ մեքենաներ կան Հայաստանի տարբեր կառույցներում: Այդ մեքենաները նախագծվել են մեր ինժեներների կողմից ու պատրաստվել Լենինականի հաստոցաշինական գործարանում: Վերջերս նույն գործարանը թողարկեց գրանիտ ու մարմար կտրող մի մեքենա, որը հաջողությամբ փորձարկվեց թե՛ մեզ մոտ և թե՛ Մոսկվայում ու արժանացավ ընդհանուր հավանության: Կտրելու գործողությունը կատարվում է ոչ թե այդ նպատակի համար մինչև այժմ գործածվող աղոցի, այլ այնպիսի սկավառակի միջոցով, որով գործողությունը վեց անգամ ավելի արագ է կատարվում, քան սովորական ձևով:

Այս մեքենայի օգնությամբ մարմարե և գրանիտե ալիկներ են կտրատվելու շինարարության համար:

